

**ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ЛАЗЕБНИЙ АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.98:343.34(477)

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Бахін Володимир Петрович
доктор юридичних наук, професор

Ірпінь – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	17
1.1 Поняття, сутність та генеза розвитку використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України	17
1.2 Засади використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	49
Висновки до першого розділу	68
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	69
2.1 Регламентація використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	69
2.2 Форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	92
2.3 Умови та правомірність застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	111
Висновки до другого розділу	126
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	

ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	127
3.1 Особливості використання спеціальних знань учасниками кримінального процесу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	127
3.2 Специфіка використання спеціальних знань експертами під час проведення судових експертиз, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	146
3.3. Міжнародний досвід у питанні удосконалення та застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.....	164
Висновки до третього розділу	178
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – Антитерористична операція

ГПК України – Господарсько-процесуальний кодекс України

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

ЄМСЕУ – Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI)

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ОВС (Національна поліція) – органи внутрішніх справ (Національна поліція)

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПВСУ – Пленум Верховного Суду України

СОГ – слідчо-оперативна група

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЦПК України – Цивільно-процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Проблеми, пов'язані з дослідженням методики розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку, набувають все більшої актуальності. Правовий нігілізм, низький рівень виховання значної частини населення нашої держави, відсутність загальноприйнятих моральних установок призводять до зростання кількості таких кримінальних правопорушень.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень проти громадського порядку полягає в тому, що вони посягають на нормальні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, спокійний відпочинок та дотримання правил поведінки у житті та побуті. Крім того, завдають шкоди громадянам, їх здоров'ю, власності, навколишньому середовищу тощо.

Окремі кримінальні правопорушення цієї категорії характеризуються також складністю їх розслідування, оскільки мають масовий характер як стосовно осіб, які їх вчиняють, так і стосовно кількості потерпілих, залишених слідів. До них належать такі, як групове порушення громадського порядку, масові заворушення, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, хуліганство тощо.

Останні роки в Україні динаміка кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності була такою: у 2012 р. обліковано 12 707 кримінальних правопорушень, зокрема 7 159 хуліганств; у 2013 р. – 10 949, зокрема 6 315 хуліганств, 6 групових порушень громадського порядку, 5 масових заворушень та 5 закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; у 2014 р. – 9 555, зокрема 4 962 хуліганств, 38 групових порушень громадського порядку, 148 масових

заворушень та 10 закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; у 2015 р. – 8 591, зокрема 4 120 хуліганств, 22 групових порушень громадського порядку, 24 масових заворушень та 5 закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; за січень 2016 року – відповідно 787 кримінальних правопорушень, зокрема 484 хуліганства, 3 групових порушень громадського порядку, 1 масове заворушення¹.

Такі обставини свідчать про необхідність проведення наукового дослідження методик розслідування вказаних категорій кримінальних правопорушень для ефективного їх впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів щодо протидії та боротьби з ними.

Значний вплив на діяльність правоохоронних органів, як і на всі сторони суспільного життя, має науково-технічний прогрес. Правовий аспект науково-технічного прогресу довгий час вчені-юристи поглиблено не вивчали і тому він залишався певною мірою не достатньо дослідженим. Наслідком цього стали значні прогалини в діючій законодавчій регламентації використання правоохоронними органами досягнень природничих, технічних та інших наук у вітчизняному праві.

У кримінальному процесуальному праві, криміналістиці постійно були спроби удосконалити наявні (участь спеціаліста, експерта) та розробити нові (консультативна діяльність спеціаліста) форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень взагалі і вчинених проти громадського порядку зокрема.

Загальні теоретичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень розглядалися в працях

---

¹ За даними Єдиного звіту кримінальних правопорушень у звітних періодах: Форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням з Держстатом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

Л. Е. Ароцкера, В. Д. Арсеньева, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т.В. Будко, В. К. Весельського, А. І. Вінберга, Г. Л. Грановського, І. В. Грицюка, В. Г. Заблоцького, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, Н. А. Краснікової, І. Ф. Крилова, В. Я. Колдіна, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, І. Т. Луцюка, В. Н. Махова, Є. Б. Мельникової, С. П. Мітрічева, Г. Є. Морозова, О. І. Мотляха, В. В. Назарова, Л. В. Омельчук, М. Я. Сегая, Н. А. Селіванова, Я. А. Соколової, В. В. Топчія, П. В. Цимбала, Ю. М. Черноус та інших.

Серед українських науковців кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень були предметом дисертаційних досліджень В. І. Дячука (Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. – К., 2010), А. В. Мировської (Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва. – Ірпінь, 2012), П. Ю. Кравчука (Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв. – Ірпінь, 2015) та інших.

Проблемі розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку були присвячені вітчизняні кандидатські дисертації: П. В. Шалдирван (Методика розслідування масових заворушень. – К., 2005), Л. С. Філіппова (Розслідування кримінально-правових проявів вандалізму. – К., 2008), М. М. Єфімов (Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства. – Дніпропетровськ, 2015) та інших.

Проте, питання правового забезпечення використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні не тільки не вичерпані, але і потребують подальшого удосконалення і розробки. Зокрема, теоретичного аналізу потребують поняття спеціальних знань та форми їх використання в

сучасних умовах, коли на території України досить поширеними стали кримінальні правопорушення, що посягають на громадський порядок; система процесуальних гарантій учасників кримінальних процесуальних відносин (потерпілого, спеціаліста, експерта та ін.), у зв'язку із застосуванням науково-технічних досягнень.

Викладене свідчить про актуальність обраної теми для дослідження, обумовлює його структуру, зміст, підтверджує науково-теоретичну і практичну значимість роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.2 та п. 5.3.4 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (у редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів НАПрН України від 24 вересня 2010 р. № 14–10 (зі змінами, внесеними постановою загальних зборів від 5 березня 2012 р. № 4–12); ґрунтується на положеннях Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. №1209-р.; на основі Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. та відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Наукова праця підготовлена відповідно до тематики наукового дослідження кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України «Удосконалення кримінального

провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)», державний реєстраційний номер 0115U002808.

Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням вченої ради Національного університету державної податкової служби України від 27 лютого 2014 року, протокол № 6, уточнена 28 січня 2016 року, протокол № 1, та включена до планів науково-дослідних робіт навчального закладу.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексне обґрунтування основних положень використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку та рекомендації щодо їх застосування у практичній діяльності працівниками правоохоронних органів.

Для досягнення цієї мети визначені такі основні *задачі*:

- розкрити генезис та еволюцію наукової думки і законодавства щодо сутності поняття «використання спеціальних знань» у кримінальному судочинстві України;
- конкретизувати сутність і значення основних засад використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку;
- дослідити регламентацію використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку;
- сформулювати основні форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку;
- визначити умови правомірності використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку;
- на основі аналізу окремих слідчих (розшукових) дій визначити

доцільність та умови участі в них спеціаліста й експерта під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку;

– розкрити зміст поняття та конкретизувати роль експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку;

– з урахуванням досвіду окремих зарубіжних країн романо-германської правової сім'ї щодо специфіки використання спеціальних знань сформулювати пропозиції щодо ефективної боротьби та протидії кримінальним правопорушенням проти громадського порядку.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Предмет дослідження – використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально наукових методів і підходів, що у їх взаємозв'язку і взаємозалежності забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. З урахуванням специфіки теми, мети і задач дослідження використано такі методи: *історико-правовий метод* – при розкритті генезису поняття «спеціальні знання» у кримінальному судочинстві (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий метод* – при характеристиці особливостей законодавчого регулювання використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку (підрозділ 1.2, 2.1, 3.1); *догматичний метод* – при тлумаченні категорій і дефініцій, уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 3.1, 3.2); *формально-логічні методи* – при розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства (підрозділи 2.2, 2.3); *діалектичний метод* – при вивченні поставлених

питань у динаміці, що дозволило виявити їх взаємозв'язки (підрозділи 2.3, 3.3); *моделювання* – при розробленні криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань учасниками кримінального процесу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (підрозділ 3.1) *статистичний* – при аналізі даних статистичної звітності (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *соціологічний* – для вивчення поглядів науковців і практичних працівників з проблеми дисертаційного дослідження (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування 183 слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції) Київської, Сумської, Житомирської, Чернігівської, Хмельницької, Одеської областей та м. Києва у період з 2013 до 2015 рр.; узагальнені дані вивчених матеріалів 154 кримінальних проваджень (справ), розпочатих (порушених) за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 293–296 КК України, що перебували в провадженні слідчих органів Київської, Черкаської, Хмельницької, Волинської, Рівненської, Одеської областей та м. Києва протягом 2012–2015 рр.; офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає як у постановці проблеми, так і в способі її вирішення. За характером та змістом дисертація є одним із перших в Україні комплексним науковим монографічним дослідженням використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, що ґрунтується на кримінальному процесуальному законодавстві України.

Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну і визначають внесок автора у розроблення зазначеної

проблематики, є такі положення і висновки:

вперше:

– запропоновано доповнити статтю 241 КПК України пунктом 4, в якому визначити перелік осіб, яких можна примусово залучити до проведення експертного дослідження, зокрема, крім підозрюваного (обвинуваченого), доведено доцільність включення до цього переліку потерпілого та свідка, у разі добровільної їх відмови від участі в експертному дослідженні, за умови, якщо це позитивно вплине на результати розслідування, судового розгляду, а також постановлення обґрунтованого та справедливого вироку;

– обґрунтовано доцільність доповнити КПК України статтею 69-1 «Керівник експертної установи», в якій закріпити процесуальний статус такої особи;

– запропоновано доповнити ст. 223 КПК України нормою, яка б передбачала обов'язкову участь спеціаліста при провадженні слідчих (розшукових) дій із застосуванням науково-технічних засобів і способів виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення;

удосконалено:

– генезис поняття «використання спеціальних знань» та запропоновано авторське визначення цього терміна;

– з урахуванням чинного законодавства доповнено перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку;

– конкретизовано положення щодо організації участі спеціаліста та експерта при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку;

дістало подальшого розвитку:

– положення щодо правових засад підготовки, призначення та проведення експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку;

– форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані наукові результати дисертаційного дослідження впроваджені та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки і вирішення проблем застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку (акт впровадження у науково-дослідну роботу кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України від 26 листопада 2015 року);

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України (акт впровадження у законотворчу діяльність Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України від 16 лютого 2016 р. № 133-121);

– *навчальному процесі* – при підготовці підручників, навчальних посібників, монографій та розробці курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів і проведенні занять за відповідними темами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес України», «Методика розслідування окремих видів злочинів», спецкурсу «Проблеми досудового розслідування» (акт впровадження у навчальний процес Національного університету державної податкової служби від 15 жовтня 2015 року та акт впровадження у навчальний процес Національної академії внутрішніх

справ від 20 жовтня 2015 р.);

– *практичній діяльності* – як рекомендації щодо застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку (акт впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Хмельницькій області від 12 серпня 2015 року; акт впровадження у практичну діяльність Управління МВС України в Хмельницькій області від 17 червня 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві», підготовленій спільно з П.В. Цимбалом, автором особисто розглянуто витoki виникнення та розвитку інституту експертів у кримінальному судочинстві та запропоновано їх типізацію.

Щодо опублікованих матеріалів науково-практичних конференцій, підготовлених у співавторстві з І.В. Грицюком та Г.П. Власовою «Роль експерта-криміналіста у подоланні протидії розслідуванню злочинів», автором особисто обґрунтовано ефективність участі експерта-криміналіста у подоланні протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, в тому числі проти громадського порядку.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові праці, у дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації було використано наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації

обговорювалися на кафедрі кримінального процесу і криміналістики Національного університету державної податкової служби України. Результати дослідження були оприлюднені та доповідалися на 5 науково-практичних конференціях, а саме: II Міжнародна науково-практична конференція «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, Одеський державний університет внутрішніх справ, 23 квітня 2010 р.), I Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 90-літтю В.К. Лисиченка та 92-літтю І.Я. Фрідмана «Криміналістична наука: витоки, сучасність, перспективи» (м. Ірпінь, Міжрегіональна фінансово-юридична академія, 23 грудня 2011 р.), Міжнародна науково-практична конференція з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича «Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми» (м. Ірпінь, Ірпінська фінансово-юридична академія, 16 листопада 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні держава і право: теорія та практика» (м. Ірпінь, Національний університет державної податкової служби України, 7 грудня 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, Запорізький національний університет, 30–31 жовтня 2015 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено в 12 наукових працях, серед яких 7 наукових статей, з яких 5 опубліковано в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом МОН України, 1 – в іноземному фаховому виданні, 1 – в іншому науковому виданні та 5 тез доповідей на міжнародних науково-практичних

конференціях.

Структура дисертації визначається її метою, задачами, відповідає логіці наукового пошуку та вимогам МОН України і композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють 8 підрозділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з яких основний текст дисертації – 183 сторінки, 9 додатків на 23 сторінках та списку використаних джерел на 21 сторінках (214 найменування).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

1.1 Поняття, сутність та генеза розвитку використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України

Питання використання спеціальних знань у судочинстві з певною періодичністю досить активно вивчають та обговорюють науковці. Насамперед це прослідковується в працях О. Ф. Аубакірова, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г. І. Грамовича, Ф. Е. Давудова, П. В. Данісявічюса, А. В. Дулова, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, З. О. Ковальчук, В. Я. Колдіна, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Г. М. Надгорного, А. Я. Паліашвілі, М. Я. Сегая, М. О. Селіванова, З. М. Соколовського, В. В. Циркаля, А. І. Шиканова, О. Р. Шляхова та ін.

Першопочаткові, основоположні риси спеціальних знань, що нині використовуються у науці вітчизняного кримінального процесу та криміналістиці, визначились у радянський період (1950–60-ті роки) у дискусії за участю А. І. Вінберга, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, І. Л. Петрухіна, Н. А. Селіванова, З. М. Соколовського, А. А. Ейсмана та інших учених. Важливий внесок у розвиток цього поняття зробили В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, В. І. Гончаренко, Ю. Г. Корухов, Г. М. Надгорний, В. І. Шиканов, А. Р. Шляхов та інші. Тобто, визначились ознаки спеціальних знань у сучасному уявленні. Це поняття в подальшому досліджували вчені, що деталізуючи його в різних напрямках. Сформувалася низка дискусійних питань та перспективних для вивчення

проблем.

Зміни, які відбуваються в світовій економіці та соціальній сфері і, зокрема, в Україні, зумовлюють потребу в розробці нових концепцій розвитку, удосконалення нормативного забезпечення регулювання суспільних відносин як однієї з визначальних ланок прогресу. В Україні, як і в інших демократичних країнах, ці питання постають з особливою гостротою, зважаючи на певне відставання організації економічної діяльності, наявність неординарних політичних суперечностей і відчутних недоліків нормативної бази та дієвого правосуддя.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності. Вони впливають на формування їх прав й обов'язків, систему гарантій, умови та порядок діяльності в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку, визначають характерне процесуальне значення результатів, що досягаються під час такої діяльності. Тому це питання не лише суто академічне, а має також і суттєве прикладне значення.

Тенденція відмежування інституту використання спеціальних знань у кримінальному процесі є очевидною. Разом із тим, незважаючи на великий науковий і практичний потенціал, зміст основоположного поняття «спеціальні знання» в сучасній науці кримінального процесуального права тлумачиться неоднозначно. Переважно авторами лише фрагментарно висвітлюються питання поняття та цілей використання спеціальних знань у кримінальному процесі і лише в межах дослідження форм використання

даних знань. В чинному кримінальному процесуальному законодавстві теж відсутнє чітке їх розуміння, що призводить до виникнення численних питань і складних ситуацій, які важко вирішити на практиці. Отже, існує необхідність у проведенні комплексного дослідження поняття «спеціальні знання» як категорії кримінального процесуального права та мети їх використання при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. А також нагальною є потреба внесення змін і доповнень у діюче кримінальне процесуальне законодавство з метою чіткого визначення терміна «спеціальні знання».

Стосовно великих фундаментальних завдань і перетворень, які стоять перед Україною і повинні втілюватися в життя внаслідок проведення різнорівневих і багатоаспектних політичних та правових реформ, то одним із провідних напрямів забезпечення цих реформ має бути обґрунтування ключових проектів та технологій їх здійснення незаперечними науковими положеннями від найвищого, світоглядного філософського рівня до техніки юридичного діловодства. Такий підхід повинен стосуватися всіх галузей реформування і напрямів правозастосовної практики.

Тому серед питань надійного і максимального наукового забезпечення правосуддя в широкому розумінні цього слова, мабуть, перше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання в процесі доказування в кримінальних провадженнях спеціальних знань. Це пов'язано з тим, що вирішення більшості ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, застосування ґрунтовних, досконалих знань, здобутих людством протягом усього його існування.

Такі знання, які виходять за межі звичних, побутових, дають

можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання мають у праві офіційну назву спеціальних і потребують розмежування їх у науковознавчому та процесуальному значеннях. У зв'язку з цим для повноти дослідження треба дати визначення спеціальних знань в обох значеннях, щоб у майбутньому мати підстави так чи інакше тлумачити необхідність і допустимість їх застосування в судочинстві, адже без формалізації їхнього використання не можуть прийматись обґрунтовані і законні юридичні рішення.

Тлумачення терміна «спеціальні знання» у новому кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє, що відповідно дає можливість нам внести свої пропозиції по визначенню його змісту. За останні п'ятдесят років, які пройшли з моменту прийняття попереднього КПК України (1960 р.), практично кожна наукова публікація, присвячена питанням участі в кримінальному процесі експертів і спеціалістів, розпочиналася з дослідження питань визначення правової термінології «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання». Невизначеність у трактуванні даних термінів зберігається і сьогодні, тому, перш ніж перейти до дослідження різних видів спеціальних знань, які використовуються під час розслідування злочинів проти громадського порядку, зробимо спробу визначити сутність терміна «спеціальні знання» і його відмінність від раніше поширеного терміна «спеціальні пізнання».

В українській мові тлумачення терміна «знання» і «пізнання» дається вузько, без вказівки на їх особливості. І в тому, і в іншому випадку поняття обох цих термінів як би виходить із самого себе, тобто «пізнання» – це знання, а «знання» – це пізнання. Так, наприклад, в тлумачному словнику термін «знання» позначає «сукупність відомостей з якої-небудь галузі», «пізнання дійсності, в окремих її проявах і в цілому» [18, с. 376], а термін

«пізнання» – це «відображення в свідомості людини явищ реальної дійсності, їхньої сукупності» (пізнати – «осягати розумом явища об'єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь; краще узнавати кого-, що-небудь») [18, с. 787].

Таке невизначене тлумачення даних термінів в українській мові призвело до того, що науковці не розділяють чіткі межі між значеннєвим змістом даних термінів. Так, в одній з публікацій вказується, що : «спеціальні пізнання – це знання не загальнодоступні, не загальновідомі» [86, с. 64]. Виходить, що, якщо «спеціальні пізнання» – це не загальновідомі й не загальнодоступні знання, то чому вони саме так не називаються? Ймовірно, було б простіше вказати на те, що є загальновідомі й загальнодоступні знання, крім них є також знання не загальновідомі й не загальнодоступні, однак, як бачимо, при цьому сам термін «спеціальні пізнання» залишається нерозкритим.

У даному випадку, найбільш простим мабуть буде визначення місця й ролі спеціальних знань, а не спеціальних пізнань, у житті суспільства, оскільки сама термінологія знання більш універсальна в її застосуванні до конкретних обставин. І все ж, як відзначають деякі науковці, саме спеціальні знання відсутні в загальній сумі знань людського суспільства. Тому, в публікаціях зазначається, що поняття «спеціальні знання» немає в теорії пізнання взагалі, оскільки теорія пізнання ділить всю сукупність знань, як продукту суспільно-трудової й розумової діяльності людей, тільки на знання наукові або повсякденні. Причому, до повсякденних знань часто відносять: життєвий досвід, практичні знання й здоровий глузд [115, с. 38].

З філософської точки зору всі знання людського суспільства можуть бути тільки донауковими, життєвими, художніми (як специфічний спосіб

естетичного освоєння дійсності) і науковими (емпіричні й теоретичні). Отже, філософія не виділяє ніяких спеціальних знань як самостійної категорії знань взагалі. Деякі сучасні філософи пишуть про дещо іншу систему знань суспільства, відносячи до неї тільки повсякденні, філософські й наукові знання [176, с. 9-13], однак місця спеціальним знанням не нашлося й у їх філософському баченні світу. Незважаючи на філософські категорії, законодавець говорить саме про спеціальні знання, вживаючи даний термін у своїх правових джерелах – кримінальному процесуальному законі. Так, у ст. 71 КПК України зазначається, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями ...».

Це зумовлено тим, що факт вживання законодавцем терміна «спеціальні знання» обумовлений правовим, а не філософським аспектом їх існування й застосування. Науковці справедливо відзначають, що дане поняття є галузевим, юридичним, застосовуваним кримінальним процесуальним законодавством для розмежування професійних знань різних спеціалістів (які залучаються у практиці кримінального судочинства для сприяння слідчому й суду у вирішенні певних питань), від знань загальновідомих і юридичних, якими володіють, відповідно, працівники органів розслідування й суду [108, с. 9].

Такий погляд на роль і місце «спеціальних знань» був сприйнятий більшістю науковців, багато з яких у своєму визначенні спеціальних знань почали протиставляти їх загальновідомим знанням. Так, деякі науковці зазначали, що термін «спеціальні знання» застосований у кримінальному процесуальному законодавстві в галузевому юридичному значенні для відмежування загальновідомих знань від професійних знань спеціалістів, які використовуються в необхідних випадках у ході розслідування

злочинів» [98, с. 22].

У публікаціях висловлена думка, що поняття «загальнодоступні знання», протиставлюване поняттю «спеціальні знання», саме має потребу в поясненні, тому даний критерій не може бути застосований як умова розмежування цих двох термінів. Тому, залишається запитанням, які ж знання доцільно відносити до загальновідомих, загальнодоступних знань, а які не варто. З цією метою окремі криміналісти-науковці пропонували вважати загальновідомими знаннями такі знання, якими володіють або можуть володіти не тільки слідчий, прокурор, суддя, але й поняті, обвинувачуваний, потерпілий, а також усі люди, які є присутніми в залі суду. При цьому пропонується слідчому і суду самим вирішувати проблему віднесення знань до загальнодоступних або спеціальних у конкретному провадженні.

Суперечливість даного визначення, на наш погляд, полягає в наданні права слідчому або судді самим визначати, де спеціальні, а де загальновідомі знання. Критикуючи таку точку зору З.М. Соколовський, свого часу писав : «виходить, що по одній справі, залежно від її обставин і навіть від кваліфікації осіб, які мають до неї те або інше відношення, певні знання можуть бути віднесені до спеціальних, а по іншій – до загальних... Поняття «спеціальні знання» не можна ставити в залежність від того, чи володіють ними конкретні особи» [115, с. 202].

У інших публікаціях пропонувалося розглядати загальновідомі знання будь-якої людини в якості суми її загальноосвітніх знань, адекватних середньому рівню розвитку людини в суспільстві, тобто середньому рівню її знань. Отже, спеціальні знання не тільки повинні виходити за рамки загальноосвітньої підготовки, але й бути глибше життєвого досвіду людей. Тому, в окремих публікаціях справедливо

зазначається, що «спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які виходять за рамки загальноосвітньої підготовки й життєвого досвіду» [164, с. 12].

Цілком можна погодитися, що спеціальні знання як такі, повинні відрізнятися від загальновідомих знань, однак критерієм їх розмежування не повинен бути рівень обов'язкової загальноосвітньої підготовки, оскільки сам цей рівень складно визначити. Загальновідомо, що люди мають різний середній рівень підготовки, незважаючи на це, що вони вчаться за однаковою програмою обов'язкової середньої освіти. Цей факт обумовлений суб'єктивними й об'єктивними причинами, які впливають на процес навчання конкретної людини. Крім того, необхідно враховувати, що людське суспільство постійно розвивається, а відповідно й підвищується середній рівень знань його членів взагалі, тому не завжди можливо точно встановити необхідний середній рівень розвитку суспільства в цілому. З цього приводу знані процесуалісти справедливо зазначають, що «з поширенням технічних знань, багато питань, які були до того технічними, перетворюються в загальновідомі знання» [152, с. 49].

І дійсно, у процесі розвитку людського суспільства відбувається постійне підвищення середнього рівня знань його членів, тому складно встановити, де в конкретний момент проходить межа між загальновідомими й не загальновідомими знаннями. Тому критерій відмежування спеціальних знань від загальновідомих складно визначити, оскільки постійно відбувається перехід знань, які раніше відносилися до спеціальних знань, у розряд загальнодоступних знань».

Цілком погоджуємося з думкою, що відсутність у законі критерію розмежування спеціальних і неспеціальних знань пояснюється практичною неможливістю скласти перелік усіх областей знань, усіх вчень, теорій,

наук і їх галузей, матеріал яких, так чи інакше відрізняється від загальновідомих знань. Це пов'язано з рухливістю змісту й рівня спеціальних знань, що історично обумовлено рівнем розвитку суспільства, сумою накопичених ним знань [158, с. 43]. Звідси загальне визначення терміна «спеціальні знання» повинне бути дане в законі, що відповідно виключить двояке його тлумачення.

У наукознавчій літературі спеціальні знання визначаються як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності [5, с. 1085]. Тобто спеціальні знання здобуваються внаслідок освіти і практичної діяльності.

Науковці-юристи, даючи свої визначення спеціальних знань, необхідних для певного забезпечення ефективності судочинства, в принципі не відходять від такого їх розуміння, хоча і конкретизують сферу їхнього застосування. Так, В.М. Галкін вважає їх такими, що «одержані в результаті спеціального навчання або професійного досвіду» [29, с. 8]. З.М. Соколовський під спеціальними знаннями розуміє «сукупність відомостей, одержаних в результаті професійної підготовки, що створюють для тих, хто ними володіє, можливість вирішення питань у будь-якій галузі» [155, с. 202]. Визначенню цього поняття науковці іноді використовують прийомом протиставлення, як-от: «Спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового поширення, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів» [196, с. 91]. Значну кількість уваги аналізу поняття спеціальних знань приділив Г.М. Надгорний, який сформулював компромісне їх визначення як знань, «що не належать до загальновідомих і утворюють основу професійної підготовки у наукових, інженерно-технічних та виробничих спеціальностях, а також не загальновідомі знання, необхідні для заняття

будь-якими іншими видами діяльності» [115, с. 42]. Згодом він уточнив це визначення, зорієнтувавши його на кримінальне судочинство, і зазначив, що вони «використовуються для виявлення, закріплення, вилучення, оцінки й дослідження доказів» [71, с. 18]. З.О. Ковальчук відстоювала введення у визначення спеціальних знань критерію їхньої неочевидності, що, в цілому, як одна з ознак, не викликає заперечень [71, с. 42].

В.Д. Арсен'єв та В.Г. Заблоцький розглядають спеціальні знання в кримінальному процесі як «систему відомостей, одержаних у результаті наукової та практичної діяльності в певних галузях (медицина, бухгалтерія, автотехніка тощо) і зафіксованих у науковій літературі, методичних посібниках, настановах, інструкціях тощо» [5, с. 4], а П.П. Іщенко ці знання визначає як «будь-які професійні знання, що можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів» [56, с. 8].

Багато учених, які вивчали проблему використання спеціальних знань у судочинстві, виділяють спеціальні знання в галузі права, що буде розглянуто далі. Проте типовим стосовно цього є визначення В.М. Махова: «Спеціальні знання [...] це знання, притаманні різним видам професійної діяльності, за виключенням знань, які є професійними для слідчого і судді, що використовуються під час розслідування злочинів і розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини у справі у випадках і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством» [109, с. 46].

Розвиток криміналістики і піднесення її ролі в забезпеченні судочинства дав обґрунтовані підстави деяким авторам у визначення спеціальних знань увести категорію пізнання: ці знання в кримінальному процесі визначаються як «знання об'єктивних закономірностей здійснення процедури встановлення (пізнання) обставин розслідуваного злочинного

діяння за його наслідками (слідами) певного виду, якщо ця пізнавальна процедура не є очевидною для широкого загалу» [50, с. 287]. В.О. Попелюшко, виходячи з міркувань максимального забезпечення захисту прав людини внаслідок розширення можливостей використання для цього всього розмаїття знань без жорстких обмежень, пропонує визнати, що «в об'єктивному аспекті до поняття спеціальних знань належать знання із будь-якої сфери людської діяльності, а визначення їх структури та меж відноситься до сфери правотлумачення і в кожному окремому випадку здійснюється правозастосовувачем» [129, с. 73].

На підставі розглянутого вище можна зробити такі висновки. По-перше, потрібно чітко відмежовувати в функціональному аспекті спеціальні знання як результат професійної підготовки і певну спеціалізовану освіченість окремих людей від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які, будучи за своїм змістом тотожними з першими, можуть використовуватись у точно встановлених законом формах і межах. Тобто повністю індіферентні до становища носія цих знань і їх споживачів, вони перетворюються на процесуально-правову категорію, використання якої передбачено лише визначеними суб'єктами і у встановлених процедурах, що у кожному випадку їх застосування вимагає наявності одного з передбачених суб'єктів, засвідчення його компетентності, а також узаконених шляхів одержання бажаного результату.

По-друге, в процесуальне визначення спеціальних знань обов'язково потрібно включатися загальнонаукове їх поняття як обов'язкову змістову основу поняття процесуального, а останнє повинно визначати лише межі і форми особливого використання цих знань у судочинстві та юридично значущі наслідки такого використання.

Спираючись на наведене визначення спеціальних знань, яке, на нашу думку, максимально точно відображає теоретичні положення наукознавства, законодавства і практику залучення спеціальних знань до відправлення правосуддя, можна констатувати, що спеціальні знання – це не якась об'єктивізована аморфна сума результатів людського пізнання, а диференційовані за ступенем пізнання даного галузевого предмета науки, рівнем оволодіння суб'єктом судочинства та процесуальною компетенцією цих суб'єктів знання, які можуть і потрібно використовувати у доказуванні фактів, необхідних для встановлення об'єктивної судової дійсності.

Водночас потрібно зауважити, що слідчий, прокурор, адвокат, слідчий-суддя, суддя, спеціаліст, експерт, повинні мати відповідні спеціальні знання, необхідні кожному з них для виконання своїх процесуальних і пізнавальних функцій. Кожен з них зобов'язаний мати певні спеціальні знання, без яких він не може обіймати ту чи іншу посаду або мати той чи інший статус. Наприклад, слідчий обов'язково повинен мати обсяг знань, володіючи якими він може виконувати передбачені законом функції розслідування. Такі знання набуваються під час одержання вищої юридичної освіти і удосконалюються під час практичної діяльності та використання різних форм підвищення кваліфікації. Проте окремі слідчі можуть мати більш глибокі і різноманітні знання, але це є бажаним, а не обов'язковим фактором.

Як свідчать результати опитування, 91 % слідчих вважають, що навіть у випадках, коли слідчий володіє спеціальними знаннями, він повинен залучити до участі спеціаліста (експерта) в формі, передбаченій законом (Додаток А).

Усе це певним чином стосується й інших суб'єктів доказування, зокрема, адвоката. Тому цілком природним є уявлення про різні рівні

спеціальних знань, які повинні мати суб'єкти доказування, з одного боку, і спеціалісти та експерти – з іншого. Представники другої групи апріорі в своїх галузях повинні мати більш досконалі знання ніж представники першої. Але вирішальними тут є не відмінності в рівнях спеціальних знань, які також потрібно враховувати, а в процесуальних формах і результатах застосування цих знань.

Отже, можемо стверджувати, що потреби судочинства і рівні спеціальних знань породжують питання про процесуальні форми їх застосування і розмежування компетенції суб'єктів – носіїв спеціальних знань. Полеміка стосовно цього приводу точиться з різною інтенсивністю ще з початку минулого століття. Було висловлено немало досить аргументованих конструкцій рівнів і форм застосування спеціальних знань, причому науковий аналіз здійснювався, здебільшого, принципово під кутом зору компетенції суб'єктів доказування. Одні учені до суб'єктів доказування, саме які визнавалися правомочними застосовувати в судочинстві спеціальні знання і науково-технічні засоби, відносили лише осіб, що ведуть кримінальний процес [175, с. 47], другі – учасників процесу, що виконують у доказуванні не епізодичну, а постійну роль [168, с. 494], треті – тих, хто здійснює процесуальну функцію [59, с. 32], четверті вважають, що до них потрібно віднести без обмежень усіх суб'єктів кримінальних процесуальних відносин [5, с. 51; 55, с. 84].

Аналіз процесуальних повноважень учасників процесу і юридичної доцільності введення їх у пізнавально-доказову сферу судочинства показав, що таким думкам характерна непослідовність і вони не відповідають канонам доказового права. Адже доказування в процесі, насамперед, пов'язується з наявністю самостійних процесуальних інтересів окремих учасників, що є підставою для надання їм права або

права і обов'язку збирати та подавати юридичні докази, а також оцінювати їх з метою відстоювання своєї правової позиції або прийняття передбачених законом рішень. Законодавець за цим принципом встановив точний перелік таких учасників, який не підлягає ні обмежувальному, ні поширювальному тлумаченню, а саме: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, слідчий-суддя, суддя, слідчий, прокурор, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача.

Тут виникає цілком резонне запитання, чи не можуть використовувати спеціальні знання не перераховані вище інші учасники процесу. Відповідь може бути лише одна – можуть, але в приватному порядку, і результати такого застосування не матимуть ніякого юридичного значення, якщо вони не будуть переведені в процесуальне русло за відповідною процедурою компетентними особами. Та й серед суб'єктів доказування наданим їм правом практично користуються, хоча і дуже рідко, лише суб'єкти, для яких це є професійною діяльністю: переважно – слідчі, рідше – прокурори, слідчі-судді, судді, захисники (адвокати).

Проте кількість випадків безпосереднього використання в своїй діяльності спеціальних знань усіма суб'єктами доказування порівняно з постійною професійною діяльністю спеціалістів та експертів, яких залучають до участі в процесі суб'єктами доказування, є незначною. Тому, аналізуючи кримінальний процес і наслідки застосування в судочинстві спеціальних знань, не можна залишити поза увагою класифікацію суб'єктів пізнання і доказування, розмежування їхньої компетенції і юридичне значення результатів їхньої діяльності. Оскільки спеціалісти і експерти мають левову частку у використанні спеціальних знань і науково-

технічних засобів, то в основу класифікації повинно бути покладено не ознаку доказування, а процесуальну форму діяльності суб'єктів застосування, маючи на увазі, що все в процесі спрямовано на доказування, але воно здійснюється безпосередньо особами, що мають самостійні процесуальні інтереси, та опосередковано через використання допомоги спеціалістів та висновків експертів.

Не вдаючись у полеміку відносно форм процесуального застосування спеціальних знань, зазначимо, що вже півстоліття панівною є думка, яка з невеликими змінами і несуттєвими доповненнями сприймається сучасними вченими і практиками. Ми вважаємо важливим положення, за яким спеціальні знання та науково-технічні засоби в судочинстві застосовують безпосередньо суб'єкти доказування (надалі в роботі це буде лише слідчий), спеціалістами, офіційно призначеними експертами (судовими експертами) [98, с. 11; 146, с. 15; 192, с. 25].

Допустимим і важливим одержання безпосередньо слідчим доказових фактів унаслідок застосування спеціальних знань вважають багато науковців, які обґрунтовують свої твердження теоретичними положеннями доказового права і вимогами практики [33, с. 68; 34, с. 19]. Так В. П. Колмаков зазначає, що ідентифікаційні прийоми повністю доступні слідчому, судді, оперативному працівнику [75, с. 37], М. П. Шаламов виступає за більш широке використання слідчим засобів дослідницького характеру [189, с. 40-59], З. М. Соколовський упевнений, що слідчий має право у елементарних випадках проводити ідентифікацію цілого за його частинами [155, с. 72]. Зауважимо, що на початку ХХ століття, коли науково-технічне забезпечення роботи слідчого було дуже примітивним, вже лунали прогресивні вимоги, щоб слідчий був «не тільки вправі, але й зобов'язаний звертатися до таких технічних прийомів, які

дозволили б відтворити оглядом все істотне» [20, с. 95], та про те, що «необхідно піднести суддівський огляд (тоді були судові слідчі) на ступінь наукового обслідування – точного, ясного і відчутного» [26, с. 190].

Отже, слідчий (здебільшого) і визначені нами інші суб'єкти доказування утворюють першу групу осіб, яким формально дозволяється використовувати спеціальні знання в кримінальному судочинстві. Тому ми вважаємо помилковим твердження деяких авторів, зокрема, В.М. Махова, що самостійне, без сприяння обізнаних осіб, використання слідчим спеціальних знань не є процесуальною формою їх використання через те, що в КПК України не існує норм про надання йому таких повноважень [109, с. 74]. По-перше, для слідчих та інших суб'єктів доказування, які за освітою і характером діяльності належать до гуманітарних професій, знання в галузі криміналістичної техніки, що переважно застосовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, безумовно, є спеціальними і, по-друге, саме їх використання слідчим на досудовому слідстві та суддею під час судового розгляду передбачено і навіть рекомендовано цілим рядом норм КПК України. Крім того, приписи КПК України дають право слідчому використовувати спеціальні знання та науково-технічні засоби під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії.

Другою процесуальною формою використання спеціальних знань є участь у проведенні слідчих та судових дій спеціаліста. Ним практично одностайно на підставі кримінальних процесуальних норм вважають особу, яка володіє знаннями та навичками і залучається оперативним підрозділом, слідчим, прокурором або судом для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказів [56, с. 10].

Процесуальні обов'язки і права спеціаліста точно викладені в законі. У КПК України визначено, що спеціаліст зобов'язаний за дорученням

слідчого брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів; давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час проведення слідчої (розшукової) дії. Правильною потрібно визнати практику, коли участь спеціаліста не обмежується лише проведенням слідчої (розшукової) дії, а охоплює і підготовку до неї, і обробку результатів, наприклад, упаковку речових доказів, бо в деяких випадках некваліфіковане здійснення цих заходів може звести нанівець результати всієї слідчої (розшукової) дії.

Підкреслюючи зростаючу роль спеціалістів у розслідуванні, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, потребу в розширенні сфери застосування їхніх знань і навичок, потрібно вказати на неприпустимість змішування функцій спеціалістів з функціями експертів, коли перші на підставі огляду слідів та інших об'єктів на місці події роблять висновки, наприклад, про непридатність слідів для ідентифікації, зробивши відповідний запис у протоколі слідчого огляду.

Перші відомості про використання спеціальних знань було виявлено ще на ранніх етапах розвитку людської цивілізації. Так, у Китаї вперше спеціалістів з судової медицини почали відокремлювати від звичайних лікарів ще в V–III ст.ст. до н.е. Вони здебільшого досліджували трупів та тілесні ушкодження. Уже в той час створювалися узагальнені методики з проведення судово-медичних досліджень, врегульовувались організаційні основи реалізації цих досліджень.

Наприклад, у книзі «Лі Цзі»¹, написаній у період правління династії Західної Хань (206-24 рр. до н.е.), зазначено: «В перший місяць осені [...] направили Лі [представник адміністрації] на місце пригоди подивитися рану, дослідити травму, визначити ломані та рублені пошкодження. Без цього не можливо справедливо вирішити кримінальну справу» [165, с. 3]. Із зазначеного видно, що вже тоді представник адміністрації повинен був володіти знаннями в галузі медицини, па також застосовувати різні методи дослідження залежно від різних видів ран, тобто досить глибоко розбиратися у питаннях медицини.

У 1975 році на території кладовища династії Цінь² були виявлені археологічні знахідки, в тому числі багато дощечок для письма, виготовлених більше двох тисячоліть назад. Ці дощечки містять різні юридичні документи, складені в 356–217 рр. до н.е., в тому числі немало описів процесуальних дій – огляд місця події, різних досліджень речей тощо, проведених по конкретних кримінальних справах. З цінських юридичних документів видно, що тоді в різних управлінських закладах працювали спеціальні чиновники, що поєднували основну роботу з управління з розкриттям злочинів [165, с. 16-17].

Першою комплексною монографією з судової медицини на Сході вважають збірник «Сіюань-Лу», написаний Сун Циєм приблизно 700 років

---

¹ «Книга обрядів» або «Лі цзі» – одна з класичних книг конфуціанства, складова частина Тринадцятикнижжя. Книга описує соціальні норми суспільства, обряди і придворні церемонії династії Чжоу. Вважається, що оригінальний текст був складений численними знавцями конфуціанства протягом Періоду воюючих держав (за даними Вільної енциклопедії «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Книга_обрядів.

² Династія Цінь – династія і держава в Китаї, що існувала у 221 до н. е. – 206 до н. е.. Заснована першим китайським імператором Ші Хуан-ді, який відновив єдину централізовану державу внаслідок анексії існуючих шести держав: Хань, Вей, Чжао, Янь і Ці. Імператор мав титул – Перший величний правитель Цінь. Згідно з його наказами почала розбудовуватися централізована держава у якій правниками були чиновники, а не аристократія. за даними Вільної енциклопедії «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Династія_Цінь).

назад, тобто на 350 років раніше, ніж перша європейська робота з судової медицини – «Медична доповідь» італійського професора Федеро. У період правління династії Мін (1368–1644 рр.) цей збірник потрапив до Кореї, звідти – до Японії, де неодноразово видавався та став спеціальною книгою, яку обов'язково вивчали японські лікарі, особливо працівники судової медицини. Пізніше цей збірник був перевиданий у Нідерландах, Німеччині, Франції та Англії. Він мав значний вплив на розвиток судової медицини не лише в Китаї, але і по всьому світу. Деякі методи та норми досліджень застосовують і дотримуються їх і сьогодні. Наприклад, Сун Ци зазначав: «Коли вбивство вчинили із застосуванням ртуті, то потрібно перевірити золотом і останнє стане білим». Такий метод дослідження має наукове обґрунтування.

Загальновідомо, що ртуть має властивість негативно впливати на золото, останнє просто розчиняється при її дії і виходить сплав амальгами. Ґрунтуючись на цій властивості, використовують методи видобутку золота з бідних руд, спеціальні технології золочення куполів церков. При постійному попаданні ртуті, навіть в найменших кількостях, на вироби із золота дорогоцінний метал втрачає свої властивості, стає більш схильним до пошкоджень (поява пористості, зменшення еластичності), а також набуває білого відтінку. Варто зазначити, що у наш час, наприклад, в косметичні вироби, часто додаються органічні сполуки ртуті. Унаслідок щоденного застосування косметичних засобів з потраплянням їх на ювелірні прикраси з золота (наприклад, кільця, сережки, підвіски, хрестики тощо) останні входять у реакцію з ртуттю. Оскільки ртуті в косметичних засобах дуже мало, то реакції ці незначні, але при постійному їх протіканні протягом довгого часу золото через ртуть може змінити свої властивості. Непоодинокі випадки руйнівної дії ртуті трапляються в

сучасному побутовому житті.

В іншому прикладі вказано на метод встановлення вбивства з подальшим спаленням трупа. Якщо на місці пожежі виявлено труп, треба враховувати дві причини смерті: вбивство і нещасний випадок. При вбивстві з наступним підпаленням у потерпілого відсутні пил та інші предмети в роті і горлі і це є головною відмінністю вбивства від нещасного випадку на пожежі. Цю ознаку застосовують на практиці і сьогодні [165, с.22-23].

Одним із більш ранніх джерел, що дійшли до нас та свідчать про використання спеціальних знань у кримінальному процесі на європейському континенті, є документи, що належать до періоду середньовіччя. У 1209 р. папа Інокентій III наказав до справи про вбивство залучити медика для встановлення причин смерті потерпілого [184, с. 306]. По суті, це була участь особи, що володіє спеціальними знаннями, в слідчому і судовому огляді. У період пізнього середньовіччя у кримінально-судовому укладі «Священної Римської імперії германської нації» 1532 р. (Кароліна) у ст. 147 (про те, якщо будь-хто побитий і сумніваються, чи від ран він помер) і ст. 149 (про огляд вбитого перед похороном) наказувалося суду проводити огляд трупа одним або декількома лікарями, на яких покладался обов'язок зробити висновок письмово про виявлені при огляді рани, травми, пошкодження [178, с. 317]. Фактично лікарі при огляді виконували функцію між понятим і спеціалістом (в сучасному розумінні), їх висновок враховував суд і його могли взяти за основу при винесенні вироку. Стаття 146 цього самого укладу (що говорить про необережні вбивства) рекомендувала звертатися за порадою до компетентних людей для отримання відповідних пояснень [178, с. 316]. У ст. 159 (про злочинців, що не мають розуму через

малолітство чи через інші причини) ми прослідковуємо навіть гуманістичну спрямованість експертизи: «... належить ... запросити поради у компетентних людей про те, як вчинити відповідно до всіх обставин справи і чи потрібно застосовувати покарання» [179, с. 149].

Інститут судової експертизи у дореформенних правових актах існував у вигляді окремих приписів, що належали до діяльності компетентних осіб, переважно лікарів, що викликалися для розтину трупа. У Військовому статуті Петра I 1716 р. зазначалося: «Надлежит подлинно ведать, что смерть всеконечно ли от битья приключилась.... Того ради зело потребно есть, чтобы коль скоро кто умрет, который в драке бит, поколот или порублен будет, лекарей определить, которые бы тело мертвое взрезали и подлинно разыскали, что какая причина к смерти его была и о том иметь свидетельство в суде и на письме подать» (артикул 154). У 1797 р. у всіх губернських містах були засновані лікарські управи, яким було наказано розтинати мертві тіла. У 1801 р. було узаконено запрошення лікарів для судово-психіатричного освідування.

У 1812 р. у законодавчих актах з'являється визначення експертів як компетентних осіб, що володіють знаннями не лише в галузі судової медицини, але і в різних галузях науки, ремесла, мистецтва [53]. Однак закони цього періоду врегульовують дії компетентних осіб (як тоді називалися експерти) в кримінальному процесі майже виключно в галузі судово-медичної експертизи, і здебільшого про застосування її під час судових оглядів трупів чи потерпілих. Судовий огляд міг проводитися тільки за формальною вимогою офіційним медичним чиновником – лікарем-експертом – одним або декількома, якщо цього вимагала «важливість випадку». Судовий лікар, що проводив огляд, розглядався законом як «перша особа». Він мав право вимагати від поліцейських

лікарів повідомлення йому попередніх відомостей, зібраних по справі. Він складав також протокол огляду, а через добу чи більш довгий термін надавав акт про те, що виявив і відкрив при огляді. В акті давалися відповіді на поставлені питання. Коли виникали сумніви в правильності огляду на вимогу губернського правління і за розпорядженням лікарської управи її член або інший лікар проводив повторний огляд [54].

Наприкінці XVIII ст. була розпочата багаторічна кодифікаційна робота, що завершилася у 1835 р. виданням Збірника законів Російської Імперії. У II книзі 15 тому вказаного Збірника ст.ст. 943 та 1083 передбачали можливість витребування від компетентних осіб їх показань та думок у тих випадках, коли для пізнання обставин справи необхідні особливі відомості або досвід у науці, мистецтві чи ремеслі [169, с.225].

Доказова сила експертизи, згідно із Збірником законів, визначалася лише стосовно судово-медичної експертизи. Відповідності до ст. 1042 Збірника законів абсолютним доказом визнавався висновок лікарів, отриманий згідно з встановленим законом порядком [84, с. 43].

Теорія кримінального процесу розглядала експертизу як безпосереднє джерело переконання судді або слідчого, що думка компетентних осіб цілком «заміняє думку судді або слідчого, які закликають їх на допомогу». У цьому позначався вирішальний вплив усього ходу розшукового процесу, в основі якого була теорія формальних доказів [13, с.96].

Судова реформа 1864 р. суттєво змінила та укріпила процесуальне становище інституту судової експертизи, відкривши для нього широкі перспективи розвитку. Устав кримінального судочинства визначав положення експертизи в пореформеному кримінальному процесі як це зазначено нижче.

Компетентних осіб мають запрошувати «у тих випадках, коли для точного розуміння обставин, що зустрічаються у справі, необхідні спеціальні знання або досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі або будь-якому занятті (ст.ст. 112, 325)» [52, с.131]. Устав розглядав експертизу вже не лише як судово-медичну, але й іншу, що застосовують у різних справах, про що свідчить перелік осіб, яких судові органи могли залучати як експертів: «лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, казначеї та особи, тривалими заняттями на якійсь службі або в галузі набули особливого досвіду» (ст. 326). Компетентних осіб не могли обирати з осіб, що брали участь у справі або є у ній свідками, суддями або присяжними засідателями (ст. 693), їх визначено було в законі як осіб, не зацікавлених у результаті справи; їхні думки і міркування повинні бути об'єктивними; експерти повинні «мати всі якості достовірних свідків» (ст. 327). Компетентні особи проводили дослідження і надавали свої думки і висновки з питань, визначених слідчим чи судом. Закон відкривав для цієї категорії учасників кримінального процесу можливість проявити ініціативу, встановлюючи, що експерти «не повинні випускати з виду і такі ознаки, на які слідчий не звернув уваги, але дослідження яких може привести до встановлення істини» (ст. 333).

Устав не давав прямого визначення експертизи як доказу, але це витікало зі змісту закону, оскільки висновки експертів повинні були перевірятися і оцінюватися судом [16, с.97]. Експертів могли допитувати сторони, присяжні та судді. За вимогою сторін або присяжних засідателів або на власний розсуд суд міг назначити нове дослідження або випробовування через вибраних ним або вказаних сторонами експертів (ст.ст. 692, 695). Устав не давав слідчому права кінцевої оцінки акта експертизи; слідчий не мав права відхилити висновок експертів, якщо він

вважав його неправильним, не вдаючись до іншої експертизи (ст. 345).

Після реформи 1864 р. розширюється застосування експертизи в суді, підвищується її значення та якість. Наприкінці XIX – на початку XX ст.ст. у судову практику починає впроваджуватись криміналістична експертиза. Виникають технічна, економічна, хімічна, судово-бухгалтерська та інші види експертиз, що в цілому відображає загальний науково-технічний прогрес. Процесуальна природа експертизи у більшості випадків визначалась як особливий вид судових доказів.

У зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві інститут використання спеціальних знань також успішно розвивався. Кримінально-процесуальний кодекс Франції 1808 р. одним з доказів передбачив висновок експерта. Експертиза тут трактується як «збільшуюче скло в руках слідчого судді», експертами під час слідства виступали спеціальні чиновники, висновки яких мали велике значення для суду. Навіть якщо захист домагався проведення нової експертизи спеціалістами чи вченими, оскаржити висновки таких експертів-чиновників було складно або не можливо. Проекти, що вносилися в парламент з приводу встановлення в кримінальному процесі змагальності експертизи підтримки не отримали [179, с.249].

КПК Франції 1808 р. мав великий вплив на кримінально-процесуальні системи Німеччини, Італії, Австрії та інших країн відносно питань, пов'язаних з проведенням експертизи. Так, загальнонімецький Кримінально-процесуальний кодекс 1877 р. повторює положення про експертизу, тотожне з КПК Франції. Разом із тим вноситься ряд нових положень, серед яких потрібно виокремити надання висновку експертом під присягою.

В Уставі кримінального судочинства 1864 р., як уже зазначалося, був

передбачений порядок залучення експертів для участі в освідуванні або проведенні дослідження (ст.ст. 690-695). Наведені положення були залишені без змін у редакції Уставу 1876 та 1883 рр.

Як бачимо, спеціальні знання у кримінальному процесі використовуються досить давно. Однак ні Кримінально-процесуальний кодекс Франції 1808 р., ні більш пізні кримінально-процесуальні закони не змогли достатньою мірою вирішити проблеми, що впливають на кримінально-процесуальне право в цілому і використання спеціальних знань зокрема.

Доцільно зауважити, що перший КПК РСФСР відмовився від терміна «компетентні особи» і прийняв загальновизнаний науковцями термін «експерт». КПК РСФСР не містив і детального переліку категорій осіб, яких можна запрошувати як експертів, як це було в Уставі кримінального судочинства. Законодавчим порядком було встановлено право слідчого і суду на оцінку висновку експертів як одного із видів доказів, право слідчого не погоджуватися з висновком експерта і назначати повторні експертизи і право суду мотивованим рішенням взагалі відхиляти висновки експертів, не вдаючись до допомоги нової експертизи (ст.ст. 174, 298, 300). Органами, що призначають експертизу, з усіма витікаючими звідси наслідками, КПК визначив слідчого і суд. Експерт був наділений правами, визначеними більш детально, ніж в уставі кримінального судочинства: з дозволу слідчого знайомитися з обставинами справи, значення яких необхідне для надання висновку, складати за певних умов акт про неможливість дати висновок, бути присутнім у залі суду, право на відшкодування витрат і винагороду за виконання своїх обов'язків та ін. Із закону зникло правило на ініціативні дії при проведенні експертизи [13, с.98].

Розмежування між поняттям експерта і спеціаліста законодавчо не було закріплено. Вперше на необхідність розмежувати функції компетентної особи-спеціаліста і компетентної особи-експерта в процесуальному розумінні цих понять вказав А.І. Вінберг [25, с.73].

У 1958 р. були прийняті Основи кримінального судочинства Союзу ССР та союзних республік [126, с. 438]. Експертиза в них визначалася як одне із джерел доказів; ніяких процедурних питань, пов'язаних з призначенням і проведенням експертизи, Основи не містили.

Стосовно першого визначення спеціальних знань, то його сформулював А.А. Ейсман. Досліджуючи ознаки спеціальних знань, він зазначив: «[...] мова йде про знання спеціальні в тому розумінні, що цими знаннями володіють не всі, а лише деякі особи» [46, с.90]. Проаналізувавши це положення, А.А. Ейсман зробив висновок, що «спеціальні знання – це ті знання, якими не володіє адресат доказування», це «знання не загальновідомі, не загальнодоступні, не масово поширені, точніше, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, причому очевидно, що глибокі знання в галузі, наприклад, фізики, є у вказаному розумінні «спеціальними» для біолога і навпаки» [46, с. 91].

Таку рису, безумовно, можна вважати основоположною, відображаючою природу спеціальних знань; вона стала відправною точкою для багатьох наступних праць. Причому тут виділилися дві складові: протиставлення спеціальних знань загальним і визначення, що першими не володіє адресат доказування.

Критика виступила з такими аргументами: по-перше, протиставлення спеціальних знань загальновідомим, загальнодоступним, загальножиттєвим недостатньо для визначення їх природи, по-друге, «ні в кого не викликає сумнівів, що поняття «спеціальний» та «загальний»

антоніми, і протиставлення одне іншому мало що дає для розуміння їх сутності та практичного використання» [151, с. 18].

З цим останнім аргументом, наведеним В.А. Серовим, наврядчи можна погодитися, оскільки можливість семантичного тлумачення зовсім не виключає необхідності термінологічного роз'яснення, нехай навіть однойменного поняття і навіть у формі перенесення семантичного пояснення на кримінально-процесуальний ґрунті.

Більше того, одного разу констатована відмінність спеціальних і загальновідомих, найбільш поширених знань, була досліджена науковцями, які у своїх працях використали категорії кримінального судочинства, наприклад такі, як «межі спеціальних знань», а в ній – «адаптація до сприйняття ознак процесів», «образ мислення» та ін.

Перший з вказаних аргументів критики протиставлення спеціальних та загальних знань правильний та корисний для тих праць, в яких не ставилося спеціального завдання дослідити поняття «спеціальні знання», а разом з іншими темами це поняття розкривалося не повно, лише через протиставлення загальнодоступним відомостям.

Інша складова визначення А.А. Ейсмана, де зазначено, що спеціальними знаннями не володіє адресат доказування в широкому розумінні слова, з іншого боку стала відправною точкою для виявлення природи спеціальних знань. Стосовно цієї характеристики виникла дискусією про суб'єктивне сприйняття їх меж. А.А. Ейсман відкинув твердження А.В. Дулова та інших вчених про те, що спеціальні – це ті знання, якими не володіють або володіють не повною мірою слідчий та суддя [46, с. 4], показавши відмінність цих безпосередніх перших адресатів доказування від адресата доказування у широкому розумінні слова, яким у кінцевому результаті є все суспільство: певний слідчий міг бути у

минулому лікарем, але закон вимагає, щоб він назначив судово-медичну експертизу для визначення ступеня тяжкості завданої шкоди здоров'ю та виявлення інших обставин.

Під час поєднання (злиття) знань, запозичених з інших галузей знань, і знань, спеціально розроблених криміналістами, склалася сукупність методів природничих і технічних наук, пристосованих, або спеціально створених для розкриття, розслідування й попередження кримінальних правопорушень. Ця обставина не дозволяє віднести техніко-криміналістичні пізнання до пізнань, отриманих у ході вивчення яких-небудь юридичних знань, які носять правовий характер.

В процесуальному правовому розумінні до спеціальних криміналістичних знань варто відносити тільки знання в області криміналістичної техніки. Таким чином, до спеціальних криміналістичних знань варто відносити відомості про техніко-криміналістичні засоби й методи виявлення, фіксації, вилучення й дослідження матеріальних слідів й інших речових доказів, застосовуваних у ході експертної, слідчої або судової діяльності, закріплені в різних матеріальних джерелах, носіях цієї інформації.

На нашу думку, система спеціальних криміналістичних знань складається з галузевих техніко-криміналістичних знань у таких областях : криміналістична фотографія, звуко- і відеозапис; криміналістичне слідознавство; криміналістичне зброєзнавство; криміналістичне документознавство; криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини. Вважаємо, що спеціальні криміналістичні пізнання – це навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у ході розкриття, розслідування й попередження кримінальних правопорушень, набуті суб'єктом пошуково-ідентифікаційної діяльності шляхом спеціальної

підготовки або професійного досвіду, засновані на системі спеціальних криміналістичних знань.

Види спеціальних криміналістичних пізнань відповідають видам спеціальних криміналістичних знань, на практичну реалізацію яких суб'єктами пошуково-ідентифікаційної діяльності вони спрямовані:

а) навички й уміння проведення криміналістичної фото-, відеозйомки;

б) навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у ході збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення) і дослідження (попереднє, експертне) слідів людини; слідів знарядь, інструментів, виробничих механізмів; слідів транспортних засобів;

в) навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у ході збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення) і дослідження (попереднє, експертне) вогнепальної зброї й слідів її застосування; боєприпасів і їх частин; холодної зброї й слідів її застосування, вибухових пристроїв і слідів їх застосування;

г) навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у ході збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення) і дослідження (попереднє, експертне) документів, а також матеріальних слідів їх зміни;

г) навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів для запам'ятовування (збереження, фіксування) зовнішнього вигляду людини, а також збирання й дослідження (попереднє, експертне) відомостей про зовнішній вигляд людини.

В умовах науково-технічного прогресу зростаючі можливості використання спеціальних знань стримуються через те, що вдосконалення законодавства відстає від потреб практики. Відсутність у законодавстві

норм, що регулюють використання спеціальних знань змушують слідчих відмовлятися від допомоги спеціалістів або ж використовувати цю допомогу з порушенням встановленого законом порядку. Це призводить до втрати доказового значення фактичних даних, отриманих таким чином.

Крім випадків обов'язкового призначення експертизи слідчий (або прокурор, суддя) сам вирішує питання про те, чи є необхідні знання спеціальними, але керується тим самим уявленням про володіння або не володіння цими знаннями адресата доказування. Стосовно цього в іншій своїй праці А.А. Ейсман визначив: «Відомості загальновідомі, загальнозрозумілі – це такі, якими володіють або можуть володіти не лише слідчий, прокурор, суддя, а також і поняті, обвинувачений, потерпілий, накінець, присутні в залі суду» [47, с. 39].

З.М. Соколовський взагалі відкинув потребу враховувати, чи наділені знаннями конкретні особи для визначення, належать ці знання до спеціальних чи ні. «Виходить, що по одній справі, залежно від її обставин і навіть кваліфікації осіб, що мають її чи ні, певні знання можуть бути віднесені до спеціальних, а по іншій справі до загальних [...]. Поняття спеціальних знань не можна ставити в залежність від того, чи наділені ними конкретні би» [156, с.116].

Ця думка передбачає пріоритет об'єктивних критеріїв, якими З.М. Соколовський і визначає поняття «спеціальні знання»: «Спеціальні знання – це знання в будь-якій галузі, отримані в результаті спеціальної освіти» [155, с. 202].

Об'єктивне вираження спеціального характеру знань, вироблене через вказані шляхи їх отримання, набуло подальшого розвитку в теорії, про що буде зазначено далі.

Проте виникає питання, чи так уже не важливо для віднесення знань

до категорії «спеціальних» те, володіють чи не володіють ними учасники провадження. Відомо, що використання спеціальних знань у кримінальному процесі можливо в різних формах. Виключно суб'єктивний характер завжди надавався основам проведення (в непроцесуальній формі) консультацій, які через не включення в процесуальну форму З.М. Соколовським не враховувалися.

Розглянемо більш детальне вираження спеціального характеру знань. Цей аспект набув дискусійного характеру, оскільки одні вчені вказували на те, щоб компетентна особа пройшла спеціальну підготовку і отримала професійну освіту [155, с. 201], інші додавали, що для отримання спеціальних знань іноді достатньо практичної діяльності [151, с. 17]. Треті, враховуючи інші аспекти, вказували на об'єктивне вираження не вузького, а, навпаки, загального кола знань: викладання їх у курсі загальноосвітньої школи [125, с. 10], а суддям, наприклад, – із включення в різноманітні загальнотеоретичні науки [125, с. 7].

Отже, визначення поняття «спеціальні знання» через якийсь конкретний об'єктивний критерій набуло дискусійного характеру, але дискусія стосувалася не стільки оспорювання заявлених до врахування у відмежуванні спеціальних знань об'єктивних даних, скільки вказівку на не повноту їх переліку в кожному випадку і на недостатність самого об'єктивного критерію. Повністю були відкинуті лише абстрактні категорії, такі як: «середній рівень розвитку людини в суспільстві», «середній рівень знань» тощо [164, с. 12].

Розглянемо більш детально ознаки спеціальних знань. Відмежовуючи спеціальні знання від загальнодоступних, А.А. Ейсман (як і інші вчені) відмежовував його і від юридичних знань. Таке відмежування спочатку не викликало сумнівів. Пленум Верховного Суду ССРСР стосовно судової

експертизи роз'яснив, що «суди не повинні допускати постановку перед експертом правових питань, які не входять до його компетенції (наприклад, мало місце вбивство чи самогубство тощо)» [137, с. 743].

Проте сучасне законодавство з переходом до ринкових відносин, встановленням правового механізму взаємовідносин особистості і держави, у міру реалізації інших напрямів правової реформи значно розширилось і ускладнилося. Розвиваються технічні та інші спеціальні правила, що поєднують спеціальну та юридичну сторони. Спеціалізація серед юристів стає основною, збільшується кількість спеціалізованих курсів у ВНЗ України. Досить часто слідчому необхідна допомога цивіліста.

У зв'язку з цим сучасні вчені у поняття «спеціальні знання» сучасні вчені включають такі вироблені десятиліттями ознаки.

Спеціальні знання – це, насамперед, ті, якими володіють не всі люди, а ті, які вимагають більш чи менш довготривалої і серйозної підготовки, досвіду, інколи – навичок і талантів. Їх необхідно відмежовувати від загальнодоступних та загальновідомих знань.

Спеціальними не можуть бути знання, потрібні для вирішення питань, що входять у виключну компетенцію органу досудового розслідування чи суду.

Спеціальні знання – це ті, які дозволяють особі, яка ними володіє, застосувати різні відомості, отримані рекомендації, досвід на практиці. Дуже часто їх застосування не можливе без особливої екіпіровки, певних пристроїв тощо.

У поняття «спеціальні знання» традиційно включається вказівка на їх структуру, знання, вміння та навички.

На нашу думку, спеціальні знання – це знання, вміння та навички

конкретно визначеної особи, що не є загальнодоступними та загальновідомими, необхідні для вирішення конкретних питань, які входять у виключну компетенцію органів досудового розслідування чи суду для встановлення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні, застосування яких здебільшого потребує додаткових пристроїв та засобів.

1.2 Засади використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

У широкому значенні засади (принципи) розглядають як основу, початок, основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, як наукову або моральну основу, основне правило поведінки, від якої не відступають [153, 121, 176].

М.С. Строгович звертає увагу на те, що принципи кримінального процесу являють собою найважливіші й визначальні правові положення, на яких ґрунтується кримінальний процес і які конкретизовані та деталізовані в нормах права, що стосуються тільки кримінального процесу [163].

У зв'язку з цим доречно розглянути Декларацію принципів міжнародного права 1970 р., в якій зазначено, що «при тлумаченні і застосуванні [...] принципи є взаємозв'язаними і кожний принцип потрібно розглядати в контексті всіх інших принципів» [114].

Виходячи з цього, принципи (засади) кримінального процесу – це закріплені в його нормах панівні в державі та українського народу моральні начала, ідеї, правові погляди на мету, завдання, спосіб здійснення кримінального судочинства, які мають для нього фундаментальне значення і у зв'язку з цим вони обумовлюють та визначають його сутність,

спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких вважається значними порушеннями кримінального процесуального закону, що є підставою для обов'язкового скасування вироку та інших процесуальних рішень у провадженні.

У системі принципів кримінального процесу, не зважаючи на їхню правову рівнозначність, конституційні засади вирізняються тим, що вони мають особливе політичне та моральне юридичне значення. Це пояснюється тим, що вони мають фундаментальне значення у сфері основних громадянських прав і свобод для врегулювання діяльності органів правосуддя.

Так, А.Ф. Коні сприймав принципи кримінального процесу як його докорінні, моральні начала, від яких законодавець не має права відступати, тому що вони є надбанням людства, які куплені занадто дорогою ціною багатовікових страждань і помилок. Він, як гуманіст, відомий учений, письменник та успішний практик, навіть і не уявляв правосуддя без суду присяжних та змагального начала [76, с. 33].

Конституція України (ч. 4 ст. 124, ч. 1 ст. 127) передбачає, що безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя реалізується через народних засідателів і присяжних. Участь присяжних при здійсненні правосуддя у кримінальних провадженнях надає судочинству народного характеру, свідчить про демократизм, посилює довіру до суду суспільства, є демократичним ідеалом, в якому громадянин бере участь у реалізації судової влади, яка не повинна повністю перебувати в руках професіоналів, незалежно від їх кваліфікації та усвідомленої відповідальності. Так, О.Ф. Кістяківський понад 130 років тому назад, підкреслюючи народний характер і авторитет суду присяжних, зазначав, що участь народу у

здійсненні правосуддя є обов'язковою та найбільш корисною [64, с. 117].

Реалізація такого начала в кримінальному судочинстві, як залучення народу до здійснення судової влади, особливо через суд присяжних, буде надійною гарантією для з'ясування об'єктивної дійсності і правильного вирішення справи по суті та забезпечуватиме законність, переконливість, обґрунтованість, справедливість, милосердність і виховне значення судових рішень.

Виконання вимог кримінального судочинства під час досудового слідства і судового розгляду неможливо без дотримання пов'язаних між собою вимог щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення і дослідження усіх обставин, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні кримінального провадження. Адже ця сукупність вимог передбачає обов'язкове встановлення обставин, які характеризують зміст загального та конкретного складу: злочину, подію злочину; винність обвинуваченого у вчиненні злочину, коло співучасників, мету і мотиви злочинної діяльності; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання; характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; встановлення і дослідження причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

Дотримання під час провадження досудового розслідування і судового розгляду вимог всебічності та повноти встановлення і дослідження обставин провадження є гарантією з'ясування об'єктивної дійсності в кримінальному судочинстві.

Об'єктивність дослідження у пізнавальному та психолого-етичному аспектах полягає у неупередженій, без обвинувальних або

виправдувальних ухилів діяльності учасників кримінально-процесуального доказування щодо формування, перевірки та оцінки доказів.

Всебічність дослідження передбачає потребу висувати та ретельно перевіряти всі можливі докази як з боку обвинувачення, так і з боку захисту. Наслідком такої перевірки повинна залишитися тільки та версія, яка фактично стала достовірним висновком. При цьому для суду, що здійснює правосуддя, версії обвинувачення є вихідні, але не обов'язкові. Він може висувати та перевіряти ті версії, що спростовують обвинувачення. Процес висунення і перевірки версій є невід'ємною складовою формування, перевірки та оцінки доказів. Під всебічністю також розуміється процес встановлення та ретельного аналізу всіх обставин провадження, з'ясування істотних юридично значущих фактів з наданням їм правильної оцінки, що в цілому забезпечує правильне їх вирішення.

Повнота дослідження досягається правильним визначенням і з'ясуванням обставин, що окреслює предмет доказування, який повинен охоплювати зміст складу злочину, як підстави здійснення провадження, а також межами доказування, які характеризують сукупну достатність зібраних доказів, потрібних для правильного вирішення провадження.

Відповідно до вимог Основного Закону, КПК України статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді при здійсненні правосуддя повинні забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд. У випадку недотримання цієї конституційної засади потрібно скасувати вирок вищестоящим судом.

Визначальною передумовою для виконання зазначених вимог є з'ясування істини за проваджуваною кримінальною справою, яка є метою кримінального процесуального доказування.

Так, О.Ф. Кістяківський, розглядаючи сутність мети правосуддя, доводить, що встановлення судом об'єктивної дійсності є юридичною та політичною метою. Він зазначав, що без цього, як основної мети правосуддя, закон, справедливий в своїх абстрактних положеннях, буде несправедливий у конкретному застосуванні. Правник зауважує, що таке правосуддя сприймається громадянами як несправедливе. Такий суд втрачає кредит довіри та безпеки і викликає у громадян почуття небезпеки [64].

У теорії кримінального судочинства наявна позиція, яка ставить під сумнів доцільність існування в практиці доказування вимоги щодо з'ясування істини. Автори цієї теорії вважають, що з'ясування об'єктивної дійсності красива лише на папері, оскільки тут використовують абстрактні схеми, вони обстоюють інквізиційну конструкцію кримінального процесу [99, с. 117].

Така думка науковців є спірною і в гносеологічному аспекті її неможна вважати переконливою.

Так, у філософському розумінні істина – людське знання, яке правильно і адекватно відображає навколишню реальність. Але в пізнавальному аспекті наше відображення ніколи не може бути дзеркальною копією реального світу. Виходячи з цього, в гносеологічному аспекті стоїть проблема щодо пошуку та визначення таких критеріїв, які б могли розрізняти правильне і деформоване відображення. Одним із напрямів вирішення такої проблеми матеріалісти вбачали максимальне вилучення суб'єктивних аспектів з джерела пізнаючого суб'єкта і сконцентрували свою увагу лише на об'єктивному, дзеркальному характері відображення реального світу. Такий підхід до забезпечення істинності в філософії, який розривав діалектичну єдність об'єктивних і суб'єктивних

основ і протиставлення об'єктивному суб'єктивного, як деструктивного чинника щодо адекватності відображення і застосовували в теорії радянського кримінального процесу, що, на нашу думку, має право на досить критичне ставлення. Твердження, що доказування в кримінальному процесі є різновидністю гносеологічного пізнання, і одночасно заперечення практичної доцільності істини під час доказування, коли вона є атрибутивною властивістю пізнання не є досить непереконливою позицією. Прибічники такої думки беруть за приклад змагальну сторону процесу, яка в загальних рисах характеризується наявністю вирішення спору між формально рівноправними сторонами, а не з'ясування істини. Так, професор Гарвардського університету Е. Морган у передмові до Примірного кодексу про докази, узагальнюючи погляди своїх колег, судову практику, понад 30 років тому назад стверджував: «Думаючі юристи чітко уявляють собі, що правовий спір не є і не може бути науковим дослідженням, яке здійснюється з метою встановлення істини»[41, с. 17]. Стосовно цього доцільно зауважити, що від такого спрощеного підходу до сутності змагального процесу і в країнах, де такий процес існує в його класичній формі, намагаються відійти як законодавці, так і науковці. Останнє десятиліття в законах США часто зустрічаються приписи того, що у кримінальних провадженнях має бути встановлена об'єктивна дійсність: «Після певного зіставлення і розгляду всіх доказів свідомість присяжних залишається у такому стані, коли вони не можуть сказати, що відчують тверде переконання в істинності обвинувачення» (параграф 1096 Кримінального кодексу штату Каліфорнія); «У випадку, коли обвинувачений доставляється до магістрату для попереднього розгляду, ця службова особа має здійснити перевірку істинності такого обвинувачення (ст. 16.01 КПК штату Техас); «Прийняття таких Правил не

повинно перешкоджати розвитку і вдосконаленню доказового права і відповідності з основними принципами, мета яких – справедливе встановлення істини (правило 5 Правил доказування, прийнятих у штаті Нью-Джерсі); у правилах доказування, прийнятих Верховним судом штату Огайо, зазначено, що мета цих правил полягає у визначенні процедур розгляду справ, що забезпечують встановлення істини [41, с. 210].

У цілому можна стверджувати, що ігнорування істини під час доказування у провадженні потрібно сприймати як ігнорування підвалин гносеології, що призводить до ігнорування і вимоги щодо потреби з'ясувати обставини кримінального правопорушення, що може призвести до постановлення необґрунтованих процесуальних рішень і судових помилок. І в такому разі для її жертв вимога щодо установа істини вже не є абстрактною схемою, а конкретною сумною людською реальністю.

Кримінальне процесуальне доказування обставин злочину, виходячи із гносеологічної сутності, належить до одного із видів пізнання. Таке пізнання доцільно здійснювати виходячи з методологічної вимоги того, що його метою повинно бути пізнання об'єктивної дійсності по конкретному кримінальному провадженні. По-друге, щоб факти розкриття злочину, його розслідування були одночасно і фактами з'ясування, встановлення об'єктивної дійсності, і не супроводжувалися лише формальним вирішенням справи по суті.

З'ясування об'єктивної дійсності в кримінальному судочинстві досягається виключно шляхом кримінального процесуального доказування. Воно, на думку О.І. Трусова, відповідає вимогам наукового пізнання [173, с. 86]. З таким судженням доцільно погодитися, оскільки доказування має всі властивості та ознаки наукового, гносеологічного

пізнання усіх обставин предмета доказування. Це пояснюється тим, що воно спирається на всі закони й категорії діалектики та формальної логіки і, по суті, виступає нероздільним поєднанням практичної і розумової діяльності учасників, що здійснюють кримінальне процесуальне доказування. Адже предметом доказування у кримінальному провадженні є виняткове пізнання закономірностей щодо об'єкта і предмета злочинного посягання, злочинної діяльності або злочинної бездіяльності, формування вини та складових, що характеризують ознаки суб'єкта злочину, особу потерпілого, наявності віктимологічного зв'язку між ними. Пізнання обставин злочину, а також формування висновків під час кримінального процесуального доказування не в межах вимог наукової методології пізнання не відповідатиме вимогам достовірності, а тому вони не можуть слугувати засобами доказування і тим більше бути покладені в обґрунтування вироку суду або іншого процесуального рішення. Стосовно цього слушною є думка про те, що пізнання й доказування не є тотожними поняттями і що вони співвідносяться між собою як загальне та окреме [44, с. 170]. Загальне проявляється у доказуванні через свою методологічну основу.

Необхідно враховувати й те, що наукове пізнання характеризується тим, що об'єктивна дійсність під час науково-дослідницької діяльності досягається завдяки неупередженості дослідника. Вона дає змогу такому досліднику на основі зібраних фактичних даних висувати і ретельно перевіряти гіпотези.

В.П. Даневський понад сто років тому зазначав, що наукова істина досягається завдяки неупередженості дослідника. Вона дає змогу такому досліднику скрупульозно збирати докази *pro* і *contra* і на підставі їх висувати і ретельно перевіряти гіпотези. Але ця упередженість учасників

кримінального процесуального доказування робить таке доказування не науковим, а тільки схожим на нього [42, с. 22].

Доказування є сутністю, стержнем кримінальної процесуальної діяльності і характеризується такими особливостями:

1) під ним розуміється нерозривне поєднання пізнавальної, розумової і практичної, процесуальної діяльності учасників доказування;

2) воно є змістом кримінальної процесуальної діяльності і здійснюється у визначеному КПК України порядку, процесуальній формі;

3) спрямоване на встановлення істини в кримінальному процесі шляхом всебічного, повного і об'єктивного дослідження, з'ясування фактичних обставин справи – предмета доказування;

4) докази виступають процесуальними засобами доказування і фактичною підставою для прийняття усіх процесуальних рішень;

5) обов'язок доказування покладається на службових осіб та державні органи, уповноважені державою здійснювати провадження кримінальної справи.

Отже, виходячи з викладеного можна стверджувати, що сутність засад судочинства полягає не тільки в наявності в кримінальному процесуальному законодавстві відповідних правових положень, наприклад, права захищати себе від підозри чи обвинувачення, але й політичних, соціальних та економічних реальних гарантій та диспозитивних можливостей у функціонуванні і реалізації засад кримінального судочинства. Так, Конституцією СРСР 1936 року в судочинстві СРСР були передбачені демократичні принципи. Вона встановила, що правосуддя здійснюється виключно судами (ст. 102). Водночас діяли не судові державні органи (наприклад, Особливі наради при НКВС), рішенням яких позбавлялися життя та піддавалися репресіям

мільйони громадян. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону (ст. 112) полягав у їх тотальній залежності від монополюючої правлячої політичної партії – КПРС, членами якої був весь суддівський корпус. Подібна ситуація була і щодо реалізації проголошеного в цій Конституції принципу забезпечення обвинуваченому права на захист (ст. 111). Він не був пов'язаний з несудовими державними органами, що здійснювали репресії. З іншого боку, кримінальне судочинство часів СРСР мало тільки йому характерну радянську форму процесу, який виключав змагальність і посилював його інквізиційні риси, суд був «службою двох панів – правосуддя і обвинувачення», у зв'язку з чим суд не практикував винесення виправдувальних вироків, а інститут захисту діяв формально для обвинуваченого був малокорисним.

Отже, для того, щоб забезпечити існування, функціонування і реалізацію засад кримінального провадження, насамперед необхідно ці засади закріпити в нормах права. По-друге, вони повинні бути забезпечені системою правових гарантій, які в сукупності репрезентують основи системи змагального процесу. По-третє, Конституція України повинна бути не декларацією про благородні наміри, а стати Основним Законом держави, який би цілісно та системно функціонував і виконував своє призначення. По-четверте, функціонування та реалізація засад кримінального судочинства можливі лише в умовах демократичного, громадянського суспільства та держави з ринковою економікою. Адже, як показала вітчизняна історична державна і правова практика, визначену систему засад кримінального судочинства імунна система тоталітарних, автократичних форм державного правління фізично не сприймає.

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність здійснюється на основі засад законності, належності,

об'єктивності і повноти дослідження [136]. У цілому у такому аспекті система засад застосування спеціальних знань розглядалася в юридичній літературі [158, с. 43]. З наукової класифікації додатково назвемо лише засаду дотримання етичних норм при застосуванні спеціальних знань.

Засада законності застосування спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінального провадження означає, що вони здійснюються за умови точного виконання вимог Конституції України та інших нормативно-правових актів, що складають основу цієї діяльності відповідно до їхньої юридичної сили. Порушення закону при використанні спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень не допустимо і тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Засада дотримання прав і свобод людини і громадянина під час здійснення кримінальних процесуальних дій із застосуванням спеціальних знань охоплює широкий спектр відносин як особистого, так і майнового характеру. Права людини, обмеження чи тимчасове припинення яких у демократичній державі не допускається за жодних обставин. До них належать такі права: на життя, тілесну недоторканість, повагу людської гідності, недоторканість приватного життя, особисту та сімейну таємницю, захист честі та доброго імені, свободу совісті, свободу віросповідання, а також правовий, судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним важливі процесуальні правила. Зазначені права іноді науковці називають абсолютними. Забезпечення цих прав є основною ознакою демократичності суспільства.

Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні здійснюється при неухильному триманні рівноправ'я громадян, їх конституційних прав на свободу на особисту недоторканість, повагу до

честі і гідності, недоторканість особистого життя, особисту і сімейну таємницю, захист честі і доброго імені, а також інших прав і свобод людини і громадянина відповідно до загально визнаних засад і норм міжнародного права та Конституції України.

У кримінальному процесі, що розглядається особливу увагу необхідно приділити особам, що примусово поміщуються до медичного закладу для експертного дослідження, а саме дотриманню і непорушенню їх прав, свобод та інтересів. Суттєво обмежує свободи людини і амбулаторне обстеження. Згідно зі статтею 509 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затямарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

За потреби здійснити тривале спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не

більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Судова експертиза щодо потерпілого та свідка у примусовому порядку чітко нашим законодавством не передбачена, що є порушенням засади диспозитивності. Суть засади диспозитивності (від лат. *dispono* – розпоряджатись, влаштовувати) полягає у тому, що сторони судового процесу (учасники процесу з обох сторін) вільно використовують свої матеріальні та процесуальні права, реалізація яких з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів має безпосередній вплив на виникнення, динаміку чи закінчення процесу. Засада диспозитивності характеризує стан, коли фізична чи юридична особа вирішує на власний розсуд, як їй розпорядитися своїм суб'єктивним правом. Він, за загальним правилом, може використовувати своє матеріальне право (право, що порушено) і надані йому як учаснику процесу процесуальні права в динаміці юрисдикційного процесу. Винятком із цього є лише положення статті 245, в частині 3 якої йдеться про те, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. ст. 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Але, як бачимо з тексту зазначеної статті,

КПК України чітко не визначає переліку осіб, відносно яких можна примусово відбирати зразки для біологічного дослідження. У Порядку проведення судово-психіатричної експертизи № 397 від 08.10.2001 р. зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 1.03.2002 р. за № 219/6507 затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України 08.10.2001 р. № 397 потерпілий і свідок згадуються як можливі об'єкти експертизи, проте нічого не вказується щодо добровільності чи примусовості їх залучення [130]. Крім того, такий Порядок не адаптований до змін в законодавстві, які відбулися за цей час. На нашу думку в Кримінальному процесуальному кодексі повинно бути зазначено, в яких випадках суд може зобов'язати примусово проходити експертизу. Виходячи з цього вважаємо, що статтю 241 КПК України доцільно доповнити пунктом 4, який би визначав перелік осіб, яких можна примусово залучити до проведення експертного дослідження і, крім підозрюваного (обвинуваченого), до переліку потрібно включити потерпілого та свідка у разі добровільної їх відмови від участі в експертному дослідженні та, якщо це позитивно вплине на результати розслідування та судового розгляду, а також постановлення обґрунтованого, правдивого та справедливого вироку.

Засади застосування спеціальних знань передбачають безпечні умови їх застосування для всіх учасників кримінального процесу. Так, ст. 11 КПК України передбачає, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах,

примушувати до дій, що принижують її гідність. Це положення стосовно спеціальних знань можна конкретизувати як таке, що при проведенні судової експертизи по стосовно до живих осіб забороняється застосовувати методи досліджень, що пов'язані з сильними больовими відчуттями або які здатні негативно вплинути на здоров'я особи, методи оперативного втручання, а також методи, заборонені для застосування у практиці органів охорони здоров'я України. Особа, що піддається експертизі, повинна бути поінформована в доступній для неї формі про методи дослідження, можливі больові відчуття і побічні явища. Ця інформація повинна бути надана і захиснику та законному представнику особи, відносно якої буде проводитися експертиза, якщо він заявить про це клопотання.

Законом забезпечується нерозголошення експертами без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати (п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України).

Засада незалежності особи, що володіє спеціальними знаннями, передбачає захист його від умов, що впливають на його дослідження з боку слідчого (оперативного працівника, прокурора, суду), сторін та інших осіб, зацікавлених у результатах провадження, а також створення всіх умов, необхідних для самостійної творчої роботи.

Гарантія незалежності експерта в кримінальному процесі – це передбачена законом процедура призначення і проведення судової експертизи, а також застосування спеціальних знань в інших формах, що дозволяє об'єктивно, всебічно і повно дослідити відповідний об'єкт і дати при цьому вичерпну відповідь на поставлені питання. Кримінальний

процесуальний закон регламентує порядок направлення на експертизу відповідних матеріалів з необхідними вихідними даними, право експерта знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом [89].

Складніша ситуація з гарантіями невтручання в законну діяльність спеціаліста. Як показує практика, найбільше піддаються цьому впливу ревізори та педагоги. Перші – тому що підпадають під вплив оперативних працівників і слідчих, які є штатними або позаштатними співробітниками органу, що веде провадження, від яких може виходити самостійне джерело доказів, отримане в спрощеній стосовно до експертизи формі, а другі – тому що, як правило, не мають достатнього уявлення про свою роль у процесі.

Але не потрібно забувати і про гарантії незалежності експерта (спеціаліста) від «самого себе», тобто особистої, матеріальної чи іншої зацікавленості. Тут діють правила відводу експерта, спеціаліста (ст. 79

КПК України) і норми про відповідальність спеціаліста за недотримання норм закону та за дачу завідомо неправдивого висновку експерта (ст.ст. 70, 72 КПК України).

Об'єктивність, всебічність та повнота експертних досліджень означає неупереджену оцінку властивостей предметів і явищ, проведення дослідження на науковій і практичній основі, що виключає помилки, недопущення необгрунтованого судження або розширення предмета експертизи. Висновок експерта повинен базуватися на положеннях, що дають можливість перевірити обгрунтованість і достовірність зроблених висновків на підставі загальноприйнятих наукових та практичних даних.

У деталях вимоги об'єктивності, всебічності і повноти експертного дослідження відображені в працях Ю.Г. Корухова та В.Ф. Орлової. Обов'язкові умови об'єктивності експерта і відсутність суб'єктивізму в проведенні досліджень – компетентність і безпристрасність (неупередженість). Обставини провадження, щодо якого проводиться експертиза, можуть відобразитися емоційним навантаженням, невільно розхитуючи безпристрасність експерта. Вимога всебічності охоплює формування вихідних даних для експертного дослідження, формування і перевірку експертних версій, виявлення і оцінку ознак об'єктів, оцінку результатів дослідження. Повнота дослідження характеризується з урахуванням відповідей експерта, охоплення обсягу об'єктів експертизи, використання всього арсеналу експертних методів [134, с. 33].

Висновки, яких доходить експерт у процесі проведення експертиза, повинні ґрунтуватися на всебічному вивченні наданих слідчим об'єктів із залученням спеціальних знань та необхідного комплексу засобів, методів та методик дослідження. Об'єктивність дослідження означає, що, по-перше, об'єкти вивчаються та описуються в тому вигляді, в якому вони

надійшли експерту, по-друге, встановлені експертом ознаки, обставини, викладені письмово у висновку, реально відображають властивості досліджуваних об'єктів. Повнота експертного дослідження передбачає вирішення всіх винесених па експертизу питань на підставі дослідження всіх наданих об'єктів. Крім того, опис процесу експертного дослідження має бути проведено в такому обсязі, що дає змогу здійснити перевірку обґрунтованості й достовірності зроблених висновків:

- максимальне збереження об'єктів експертного дослідження.

Принцип, основою якого є намагання причинити мінімальний збиток об'єкту експертного дослідження;

- дотримання професійної етики судового експерта. Професійна поведінка судового експерта у відповідності до нормативних документів, усвідомленням та дотриманням моральних норм.

Виконання судово-експертної діяльності має ґрунтуватися на принципі науковості. Це означає відповідність експертних засобів (методів, методик, технологій) науковим даним, проведення експертних досліджень з використанням сучасних досягнень науки і техніки. Незрозуміло, чому цей принцип не позначено в законі. З самого початку виникнення експертних установ на науковість звертали увагу і навіть зазначали в назві таких установ (кабінети науково-судової експертизи, Інститути науково-судової експертизи, науково-дослідні інститути судових експертиз).

Застосування спеціальних знань у кримінальному процесі базується на етичних нормах. Це важливо як для взаємовідносин слідчого (оперативного працівника, суду), експерта, спеціаліста з особою, що потрапила до сфери кримінального провадження в ролі підозрюваного,

обвинуваченого, потерпілого, свідка, так і для взаємовідносин особи чи органу, що веде кримінальний процес зі сприяючими йому в цьому компетентними особами та експертними установами. Не етично оформляти передачу експертом об'єктів, виявлених при експертному дослідженні, слідчому протоколом тимчасового доступу до речей і документів або тимчасового доступу до речей і документів з обшуком, видаляти експерта із зали суду нарівні зі свідками. Подібні помилки у застосуванні норм КПК України «іншою стороною медалі» мають некоректність спілкування з особою, що володіє спеціальними знаннями.

Отже, судово-експертна діяльність ґрунтується на низці принципів, що забезпечують неупередженість, незалежність експерта під час здійснення судових експертиз та допомагає гарантувати експерту свободу у виборі того чи іншого методу дослідження. Як показує практика, до переліку принципів слід додати принцип науковості, оскільки він допомагає постійно вдосконалювати методи та способи дослідження та впроваджувати нові рекомендації.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи викладене у розділі 1, доходимо висновку про те, що:

1. У поняття «спеціальні знання» сучасні вчені-процесуалісти включають наступні вироблені десятиліттями ознаки. Спеціальні знання – це, насамперед, ті, якими володіють не всі, а ті, які вимагають більш чи менш довготривалої і серйозної підготовки, досвіду, інколи – навичок і талантів. Їх необхідно відмежовувати від загальнодоступних, загальновідомих знань. Спеціальними не можуть бути знання, потрібні для вирішення питань, що входять у виключну компетенцію органу досудового розслідування чи суду. Крім описаного, це знання, які дозволяють особі, яка ними володіє, застосувати суму відомостей, отриманих рекомендацій, досвіду на практиці. Дуже часто їх застосування не можливе без особливої екіпіровки, певних пристроїв тощо.

2. Застосування спеціальних знань у кримінальному процесі базується на етичних нормах. Не етично оформляти передачу експертом об'єктів, виявлених при експертному дослідженні, слідчому протоколом тимчасового доступу до речей і документів або тимчасового доступу до речей і документів з обшуком, видаляти експерта із зали суду нарівні зі свідками. Подібні помилки у застосуванні норм КПК України «іншою стороною медалі» мають некоректність спілкування з особою, що володіє спеціальними знаннями.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

2.1 Регламентация використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Реформування кримінального судочинства – один із шляхів адаптації законодавства України до кращих зразків судочинства. Неодноразово Рада Європи, оцінюючи попередній КПК України 1960 року, рекомендувала Україні на його заміні, оскільки він не відповідав сучасним потребам змісту і форми. Так, 17 серпня 2010 р. було видано Указ Президента України «Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства» [135], відповідно до якого було поставлено завдання підготувати та подати у тримісячний строк пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання питань кримінального судочинства. Розглядаючи проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів, робочою групою було виокремлено коло питань, що потребували вирішення стосовно норм кримінально-процесуального законодавства. В тому числі, питання призначення і проведення судової експертизи до початку досудового розслідування, розширення переліку випадків обов'язкового призначення судової експертизи, проблеми кореспондування норм Закону України «Про судову експертизу» з КПК України щодо особи судового експерта, розширення кола джерел доказів, що отримуються через застосування

спеціальних знань, введення норм щодо комплексної, комісійної судових експертиз, уточнення підстав для призначення додаткової та повторної експертиз тощо [133, с. 3].

У цілому питанням внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства України приділялася значна увага науковців та практиків. Аналіз положень дисертаційних робіт зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» показує, що вчені вказаної галузі у своїх наукових дослідженнях вказували на необхідність внести зміни у кримінальне процесуальне законодавство. Їхні пропозиції стосувалися використання науково-технічних засобів у процесі розслідування [18, с. 11], удосконалення законодавства і судової практики щодо відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду [37, с. 8], провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру [191, с. 12], підстав та процесуального порядку зупинення досудового розслідування [104, с. 7], питань мови [97, с. 12], принципів особистої недоторканності у кримінальному процесі [105, с. 6], забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу [90, с. 3], кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях [38, с. 7], протоколів слідчих і судових дій та інших документів як джерел доказів [57, с. 14], судового контролю законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу – взяття під варту [69, с. 5], правового становища військовослужбовців, розширення прав підсудних, потерпілих, захисту потерпілих і свідків від неправомірного впливу [170, с. 9], засобів процесуального примусу; надання статусу протоколу допиту поясненням громадян [23, с. 11] тощо.

Чільне місце у пропозиціях учених та практиків в аспекті необхідності вдосконалення кримінального процесуального законодавства

посідають рекомендації, що стосуються здійснення судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [162].

Ефективність експертного забезпечення правосуддя України у кримінальному провадженні та його якість залежать від чіткої регламентації норм кримінального процесуального закону з питань призначення і проведення судової експертизи та відповідності цих норм іншим актам законодавства, що регламентує судово-експертну діяльність в Україні. Крім того, на питання: «Як Ви оцінюєте існуючі кримінальні процесуальні норми, які регламентують порядок використання спеціальних знань під час досудового розслідування», – 53 % опитаних слідчих відповіли, що вони потребують вдосконалення, 15 % вказали, що вони потребують повної перебудови і лише 28 % оцінили їх як задовільні і 4 % як оптимальні (Додаток А).

Проаналізуємо чинне законодавство України щодо використання спеціальних знань як відправної точки для всебічного дослідження правових і криміналістичних питань його застосування, а також питання його удосконалення і нагляду за його використанням.

У 1958 році були прийняті нові Основи кримінального судочинства Союзу ССР і союзних республік, а на початку 60-х років вступили в силу нові КПК союзних республік. Прийняття цього законодавства пов'язують зазвичай з демократизацією радянського суспільства після 1953 року. Водночас необхідно виокремити ті організаційні міри, що створили передумови для новацій в цьому законодавстві щодо використання знань спеціалістів під час розслідування. У 20-40-х роках під впливом потреб практики була організована широка мережа експертних установ судово-

медичних [131, с. 7], судово-психіатричних [128, с. 156] у системі МОЗ ССРСР, по провадженню криміналістичних і деяких інших експертиз у системі Мінюсту та МВС ССРСР. При цьому відомчі інструкції зобов'язували судових медиків виїжджати зі слідчим на огляди трупів на місце події, а працівників експертно-криміналістичних служб МВС – на місця події по цілому ряду злочинів.

Відображенням потреб практики в розробці і впровадженні в слідчу роботу досягнень науки і техніки стало створення в 1947 році інституту криміналістики при Прокуратурі ССРСР. У ньому були проведені дослідження, що обґрунтовували внесення до КПК, що готувався, норм про використання знань експертів і спеціалістів.

У КПК України, прийнятому у 1960 році, були відтворені деякі положення КПК 1922 року про експертизу і експертів. Так, у ст.ст. 78 та 79 КПК відображені, щоправда з доповненнями, положення ст. 63 і примітка № 1 до неї КПК 1922 року відповідно у випадках, коли призначається експертиза і у випадках її обов'язкового проведення.

Під час аналізу положень КПК 1922 року зазначалося, що вони давали підстави для різного розуміння експертизи. Не було норм про винесення постанови про призначення експертизи, ознайомлення з нею і з висновком експерта обвинуваченого. Складалося враження, що у КПК не було розмежування між допитом експерта і спеціаліста і складанням експертом висновку за результатами проведеного ним експертного дослідження. Були норми, згідно з якими участь спеціаліста в провадженні слідчої дії визначалася як форма експертизи. Певну ясність внесли нові норми КПК 1960 року про експертизу. Вони дали підстави для загальноприйнятого нині розуміння судової експертизи, відмежували судову експертизу від інших форм використання знань спеціалістів. У

зв'язку з цим проаналізуємо більш детально окремі положення КПК України, прийнятого у 1960 році.

У ч. 2 ст. 69 попереднього КПК України з'явилася норма, в якій висновок експерта було названо в переліку джерел доказів; у ч.1 ст. 80 вказувалося, що експерт від свого імені дає висновок на основі проведених досліджень відповідно до його спеціальних знань і несе за цей висновок особисту відповідальність.

У ст. 82 КПК України 1960 року в систематизованому вигляді і більш чітко сформульовані обов'язки і права експерта, про які зазначалося в раніше діючому законодавстві. У ст. 106 Кодексу було більш повно сказано про відшкодування експертам, як і перекладачам, понесених витрат, про їх право на винагороду.

Новим стало положення, що містилося в ст. 139 КПК України про недопущення розголошення даних попереднього слідства учасниками кримінально-процесуальної діяльності, в тому числі експертом і перекладачем.

З'явилася низка важливих норм про призначення і проведення експертизи. У ст. 78 КПК України було вказано, що експертиза проводиться експертами відповідних установ або іншими спеціалістами. Експертом може бути названа будь-яка особа, що володіє необхідними знаннями для дачі висновку. У ст. 184 того ж Кодексу, присвяченій порядку призначення експертизи серед нових положень, необхідно виділити вимоги про складання постанови про призначення експертизи, про ознайомлення з нею обвинуваченого; про роз'яснення при цьому обвинуваченому його прав, пов'язаних з призначенням і проведенням експертизи, сформульованих у ст.185. У зв'язку з цим доцільно зауважити, що у КПК України 1922 року були лише норми про право

обвинуваченого надати у письмовому вигляді ті питання, стосовно яким експерт має дати висновок (ст. 171), і норма, що зобов'язувала слідчого не відмовляти обвинуваченому і потерпілому у допиті експертів (ст. 112). У згаданій ст. 185 про права обвинуваченого сказано також, що обвинувачений має право: заявити відвід експерту; просити про призначення експерта з-поміж вказаних ним осіб; надати додаткові питання для отримання по них висновку експерта; бути присутнім з дозволу слідчого при провадженні експертизи і давати пояснення експерту; знайомитися з висновком експерта. У випадку задоволення клопотання обвинуваченого слідчий відповідно змінює або доповнює свою постанову про призначення експертизи. У випадку відмови у клопотанні слідчий виносить постанову, яка оголошується обвинуваченому під розписку.

Допиту експерта в нині діючому КПК України 2012 року присвячена самостійна стаття 356. У ній сказано, що за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку [89].

У 2012 році точилися активні дискусії серед науковців, практиків-юристів та інших зацікавлених представників громадськості, пов'язаних з набуттям чинності нового КПК України, прийнятого Верховною Радою України у квітні цього ж року.

Розпочата судова реформа в Україні призвела до суттєвого підвищення вимог судів із призначення судових експертиз. Це визначається динамікою кількісного зростання судейського корпусу й органів досудового розслідування, розвитком законодавства, практичним забезпеченням прав і свобод громадян. Сучасне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямоване також на підвищення

ролі й переоцінку значущості інституту спеціальних знань, без яких не може бути ефективно проведене досудове розслідування у кримінальному провадженні. Аналіз КПК України дозволив стверджувати, що в ньому було посилено гарантії прав громадян у судочинстві та розширено можливості участі сторін та їх представників у процесі доказування, що визначено самим принципом змагальності та рівноправності сторін. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом [89].

Серед питань надійного і максимального наукового забезпечення правосуддя першість посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання у процесі доказування спеціальних знань. Це цілком зрозуміло, оскільки вирішення більшості ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, вимагає ґрунтовних, досконаlih знань, здобутих людством протягом усього його існування. Знання, які виходять за межі звичних, побутових, дають можливість за всіх інших умов здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання, як уже згадувалося, у праві називають спеціальними і вони вимагали розмежування їх у науковознавчому та процесуальному значеннях [35, с. 23].

У чинному КПК України змін зазнали й підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей застосування у доказуванні інституту судової експертизи.

На реалізацію однієї із загальних засад чинного Кодексу – змагальності сторін, що гарантує рівні права сторонам кримінального

провадження у наданні такого доказу як висновок експерта, згідно із новим КПК України, експерта може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Так, згідно зі ст. 242 КПК України експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Ст. 243 КПК України передбачено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Крім того, ч. 2 ст. 243 КПК України встановлено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Водночас, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Отже, під час судового розгляду як доказ може бути надано одночасно два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих питань, як за дорученням сторони обвинувачення так і сторони захисту. У разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею, потрібно мати на увазі, що для вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкта дослідження та не вирішувалися під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини провадження.

Водночас у КПК України суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, ст. 101 КПК України встановлено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Крім того, ст. 102 КПК України містить перелік основних складових змісту висновку експерта серед яких у пункті б визначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Доцільно зазначити, що під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення так і стороною захисту, та у разі їх розходження, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

Також КПК України встановлено норму, згідно з якою до процесуальних джерел доказів разом із висновком експерта віднесено і його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (ст.ст. 84, 95, 356 КПК України), що також забезпечить повноту дослідження доказів та удосконалив процедуру оцінки висновку експерта у суді.

Суттєвим позитивним нововведенням у КПК України є також скасування дослідчої перевірки матеріалів щодо вчинення кримінального правопорушення, що вирішило тривалу дискусію, відносно можливості призначення експертизи до відкриття кримінального провадження. Якщо

раніше підставою проведення експертизи була постанова органу дізнання та слідчого, яка виносилася після порушення кримінальної справи, то у новому кримінальному процесі судова експертиза може бути призначена одразу після внесення інформації про вчинене кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Також надбанням чинного КПК України є конкретизація обсягу прав та обов'язків експерта, визначення кола осіб, які можуть бути залучені експертами у кримінальному провадженні та вимог до них. Так, у ст. 69 Кодексу міститься посилання на Закон України «Про судову експертизу». Потрібно зазначити, що вказаним Законом встановлено чіткі критерії (вимоги) щодо осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. Зокрема, обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки та атестації з метою отримання кваліфікації судового експерта. При цьому встановлено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта [136].

У КПК України встановлено заборону щодо проведення судової експертизи для з'ясування питань права, а саме: «Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань

права.» (ч.1 ст. 242). Раніше обмеження щодо проведення у кримінальному у процесі правових експертиз мало лише рекомендований характер (постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»). Так законодавець врахував думку науковців, що вирішення правових питань не потребує застосування спеціальних знань (наукових, технічних або інших) і є виключною компетенцією суду.

Разом із позитивними новелами чинного КПК України містить окремі неточності та прогалини, які стосуються регулювання порядку призначення експертиз у кримінальному провадженні. Зокрема, у Кодесі відсутнє визначення понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз.

Так, ч. 2 ст. 332 КПК України визначає, що суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. Тобто за своїм змістом ця норма надає можливість суду призначити повторну експертизу, проте статус такої експертизи не визначено. Ця обставина є суттєвою прогалиною, оскільки не зрозуміло, які саме питання повинні бути вирішені експертом та які об'єкти підлягають дослідженню, адже від зміни експертного завдання та вихідних даних залежать результати, які будуть отримані експертом. Разом з тим, ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту, експертам[136]. Водночас зауважимо, що призначення повторної

експертизи було передбачено ч. 3 ст. 75 КПК України 1960 р. і встановлено в інших процесуальних кодексах (стаття 150 ЦПК, стаття 85 КАС, стаття 42 ГПК).

Водночас визначення понять первинної, додаткової та повторної експертизи мають значення для реалізації засад судово-експертної діяльності, а саме: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Крім того, нормами КПК України передбачена можливість призначення експертизи не тільки одному експерту а й експертам, тобто мова йде про призначення експертизи двом чи більше експертам, що за своїм змістом мають комісійний характер. При цьому законом не врегульовано статусу кожного експерта та межі його окремих повноважень, порядку організації проведення таких експертиз та випадки складання ними одного чи окремих висновків. Це також стосується і випадків, коли для вирішення завдання необхідно залучити експертів з різних галузей знань, тобто провести комплексну експертизу. Однак у чинному КПК України взагалі відсутні норми щодо можливості проведення таких експертиз.

Разом із тим, за КПК України експертиза може доручатися не тільки одному експерту, експертам, а й експертній установі, проте не визначено порядку організації проведення експертизи саме в експертній установі, безпосередньо експертом який працює в установі чи її керівником. У разі залучення експерта з такої установи також не визначені межі повноважень керівника установи під час організації проведення експертиз (призначення експерта або експертів, попередження про кримінальну відповідальність, встановлення строків, заявлення клопотань тощо). Отже, національне кримінальне процесуальне законодавство потребує доповнення КПК

України статтею 69-1 «Керівник експертної установи» такого змісту:

«1. Керівник експертної установи організовує проведення експертизи в експертній установі.

2. Керівник експертної установи уповноважений:

1) визначати експерта, який проводитиме експертизу, а у випадках проведення комісійної чи комплексної експертизи – експертів, які її проводитимуть;

2) відсторонювати експерта від проведення експертизи вмотивованою постановою за ініціативою учасників кримінального провадження або з власної ініціативи з наступним повідомленням слідчого та призначати іншого експерта за наявності підстав для його відводу, передбачених цим Кодексом;

3) ознайомлюватися з матеріалами експертного дослідження на будь-якому етапі проведення експертизи;

4) вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення експертом;

5) здійснювати проведення експертизи, користуючись при цьому повноваженнями експерта;

6) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

У КПК України також не визначено форми реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, який повинен містити інформацію про особу, яка залучається як експерт, питання, що ставляться експерту, перелік матеріалів (зразків, документів), що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність експерта тощо.

Незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату чинного КПК України, на нашу думку, його прогресивні новели дають змогу значно розширити можливість застосування спеціальних знань учасниками кримінального провадження для забезпечення повноти доказів з метою встановлення об'єктивної дійсності у провадженні та захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Попередній КПК України 1960 року багаторазово змінювався та доповнювався, але стосовно призначення та проведення судової експертизи суттєвих змін не відбулося. Водночас, експертне забезпечення правосуддя у 1994 р. отримало базовий закон України «Про судову експертизу», який, у свою чергу, в 2004 р. з метою приведення його у відповідність до Конституції України та правозастосовної практики було суттєво змінено та доповнено, у тому числі, й ті пункти, що стосувалися кримінального провадження.

В ході проведення нами дослідження постає за необхідне розроблення пропозицій щодо удосконалення норм кримінального процесуального законодавства відповідно до сучасних вимог експертного забезпечення правосуддя України, що базуються на Конституції України, Законі України «Про судову експертизу» та правозастосовній практиці, підкріпленій чинними підзаконними нормативними актами України з питань судово-експертної діяльності. Положення, що пропонуються, стосуються як удосконалення тих норм, які вже існують у чинному КПК України, так і норм, яких у чинному законі немає, але їх наявність, на нашу думку, позитивно вплине на рівень судово-експертної діяльності в кримінальному процесі.

У зв'язку з цим необхідно, по-перше, доповнити перелік джерел

доказів у кримінальному провадженні показаннями експерта, оскільки саме у показаннях експерта, які він дає під час допиту для роз'яснення чи доповнення висновку, міститься дуже важлива доказова інформація, яка не має відображення у чинному кримінальному процесуальному законодавстві статусу джерела доказів. Така ситуація не дає можливості особі або органу, що призначила експертизу, використовувати показання експерта як джерела доказів і спонукає до призначення нової (або додаткової) експертизи, що затягує строки провадження у провадженні. По-друге, у зв'язку із цим окремою статтею кримінального процесуального закону у главі «Докази» доцільно визначити правовий статус та порядок дачі показань експерта, отриманих під час його допиту. Цю норму «Показання експерта» пропонуємо викласти у такому вигляді:

«Показання експерта отримуються під час його допиту особою, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду з метою надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної ним експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення.

Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого, прокурора і суду для допиту з метою дачі показань. Експерт не може давати показання з приводу експертизи, яка проводилася іншим експертом. Якщо експерт виконував експертизу у складі комісії експертів, то він може давати показання в межах результатів тих досліджень, які він безпосередньо проводив. Не можуть бути доказами повідомлені експертом дані, встановлення яких не потребує використання спеціальних знань у межах його компетенції.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування експерт несе відповідальність відповідно за ч. 2 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України

про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань – за ст. 384 Кримінального кодексу України. Показання експерта фіксуються у протоколі допиту експерта або в журналі судового засідання. Експерт має право викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час дачі показань. Якщо роз'яснення і доповнення неможливо отримати під час допиту, призначається нова, додаткова чи повторна експертиза».

Щодо доповнення переліку джерел доказів показаннями експерта, то така думка висловлювалася й іншими ученими, але деякі з пропозицій, на нашу думку, демонструють невиправдані уявлення їх авторів про саму сутність показань експерта, наприклад, про те, що зміст показань експерта можуть складати лише висновки, зроблені на підставі досліджень, проведених при виконанні експертизи [162]. Насправді висновки є результатом проведених експертом досліджень, що оформлюються у заключній частині експертизи; показання ж експерта мають роз'яснювати як заключну частину, так і хід досліджень та отримані результати.

Як зазначалося вище, дуже важливо ліквідувати прогалини чинного закону в аспекті кореспондування кримінального процесуального законодавства з вимогами іншого законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, потрібно ввести норму про залучення як експерта особи, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу». Така норма дозволить залучати експертами висококваліфікованих професіоналів, що мають відповідні вищу освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень в певній галузі знань, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Крім того, Законом України «Про судову експертизу» передбачено

проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами у кримінальних провадженнях за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим установам з державного чи місцевого бюджету, тобто за рахунок державних коштів. Щодо експертних установ Міністерства юстиції України, що не підпорядковані міністерствам чи відомствам, при яких функціонують органи досудового чи судового слідства, тобто дійсно незалежних від них установ, фінансування на проведення судових експертиз здійснюється за рахунок державного бюджету України. Ця норма є прогресивною, оскільки забезпечує принцип фінансової незалежності державних спеціалізованих установ, демонструє турботу держави щодо здійснення правосуддя у кримінальному процесі і дозволяє реалізувати право будь-якої особи на експертне забезпечення правосуддя. Саме тому у кримінальному процесуальному законі треба встановити норму, відповідно до якої залучення експертів спеціалізованих державних установ здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з державного бюджету України. Відповідно при розподілі судових витрат у разі ухвалення обвинувального вироку, суд має присудити відшкодування обвинуваченим витрат на залучення експерта державної спеціалізованої установи до Державного бюджету України.

Треба також ввести в закон дефініцію «висновок експерта», що кореспондується з нормами інших видів процесуального законодавства; поняття первинної, одноосібної, комісійної, комплексної експертизи, удосконалити поняття додаткової та повторної експертизи. На нашу думку, будь-який «брак» у роботі експерта – неясність, неповнота (у чинному законі – підстава для призначення додаткової експертизи), необґрунтованість (у чинному законі – підстава для призначення повторної

експертизи) тощо, є підставою для призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту (експертам). Адже як неповна чи незрозуміла експертиза може бути обґрунтованою. Додаткова експертиза має призначатися у випадках, коли необхідно вирішити додаткові питання щодо досліджуваного первинною експертизою об'єкта, або дослідити додаткові матеріали (додаткові зразки для порівняльного дослідження, додаткові вихідні дані тощо), і не повинна пов'язуватися з неповнотою чи неясністю первинного дослідження.

Експертом є особа, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про фактичні дані та обставини провадження, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства та суду, і дати висновок з питань, які стосуються сфери її спеціальних знань. Як експерт, може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу».

Висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені на підставі них висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені питання. Питання, які ставляться експертові, і його висновок з цих питань не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. За потреби в провадженні може бути призначено первинну, додаткову, повторну експертизу, яка може бути одноосібною, комісійною або комплексною.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. Додаткова експертиза призначається у випадках, коли потрібно вирішити додаткові питання щодо досліджуваного первинною експертизою об'єкта, або дослідити додаткові матеріали (додаткові зразки для порівняльного

дослідження, додаткові вихідні дані). Додаткова експертиза доручається тому ж самому або іншому експертові.

Коли висновок експерта буде визнано не достатньо зрозумілим, необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам провадження, а також за наявності значного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Комісійна експертиза проводиться не менше як двома експертами одного напрямку знань.

Комплексна експертиза проводиться у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо, або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експертові, який володіє знаннями в різних галузях, необхідних для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок.

Висновок експерта для слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, крім передбачених законом обов'язкових випадків призначення експертизи. Незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами в провадженні, та в інших випадках, передбачених чинним законодавством».

Вважаємо, що необхідно розширити коло випадків обов'язкового

призначення експертизи, зокрема, для встановлення не тільки причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану особи, відносно осудності якої є сумніви; статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України, та віку підозрюваного для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, а й у тих випадках, коли за допомогою спеціальних знань встановлюються інші фактичні дані та обставини провадження, що безпосередньо вказують на наявність або відсутність ознак складу злочину. Ця нагальна потреба викликана тим, що встановлення ознак складу злочину часто неможливе без проведення експертизи, наприклад, коли тільки шляхом проведення експертизи можна встановити, чи є речовина наркотичною, чи є об'єкт холодною або вогнепальною зброєю, розмір матеріальної шкоди, нанесеної тим чи іншим протиправним діянням (у справах про контрабанду, порушення авторських чи суміжних прав) тощо. У чинній редакції КПК України ці підстави для обов'язкового призначення експертизи не передбачені, тому для вирішення питань щодо наявності (відсутності) ознак складу злочину призначається дослідження, що не має статусу судової експертизи, тобто не є джерелом доказів у провадженні, але це дослідження може або змінити чи зруйнувати об'єкт, який потім надається для дослідження експертові, або факти, встановлені фахівцем, знову підлягають дослідженню експертом, що призводить до затягування часу кримінального провадження.

Необхідно також значно розширити коло обов'язків та прав експерта, що дозволяє більш чітко регламентувати його діяльність у кримінальному провадженні, виклавши відповідну статтю так: «Експерт зобов'язаний прийняти для виконання доручену йому експертизу; провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;

з'явитися за викликом органу або особи, яка призначила експертизу, для роз'яснення або доповнення висновку під час допиту; заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у провадженні; з дозволу особи або органу, яка призначила експертизу, проводити окремі дослідження в присутності підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб у випадках, передбачених законодавством».

Під час проведення дослідження експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це відповідний дозвіл органу або особи, що призначила експертизу.

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи; спілкуватися з учасниками процесу, за винятком передбачених законом дій, пов'язаних з проведенням експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, окрім органу або особи, що призначила експертизу, про хід її проведення та отримані результати.

Експерт повинен повідомити орган або особу, що призначила експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі його компетенції, або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були йому надані. Повідомлення про неможливість надання висновку повинне бути вмотивованим.

У разі винесення постанови (ухвали) про припинення проведення експертизи, експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали провадження та інші документи, які використовувалися для проведення експертизи.

Експерт має право знайомитися з матеріалами провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків; викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для провадження і стосовно яких йому не були задані питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження, задавати питання особам, які беруть участь у провадженні в межах предмета експертного дослідження; у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень; оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, яка призначила експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; для забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; користуватися іншими правами, встановленими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до органів досудового слідства чи суду, якщо це не є його службовим обов'язком.

Пропонуємо також нову редакцію статті щодо проведення судової експертизи в експертній установі, якою встановлюється чітка регламентація діяльності керівника експертної установи щодо здійснення ним організації провадження та контролю за строками та якістю експертиз, які виконують фахівці спеціалізованих експертних установ: «Проведення експертизи в експертній установі».

Одержавши постанову про призначення експертизи, керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу установи організувати проведення експертизи.

Керівник експертної установи має право доручити проведення експертизи одному або кільком експертам, які дають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність; створювати комісії експертів керованої ним установи, якщо органом або особою, яка призначила експертизу, не визначено конкретних експертів; у разі потреби замінювати виконавців експертизи; заявити клопотання щодо організації проведення досліджень поза межами експертної установи.

Організовуючи виконання комплексної експертизи комісією експертів, керівник установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам установи і визначає, який з них є провідним. Якщо комплексну експертизу виконують експертами кількох установ, комісія експертів формується керівником провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної установи. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при вирішенні поставлених питань. Як голова комісії він, виконує лише організаційні функції.

Висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядає керівник експертної установи і направляє особі або органу, яка призначила експертизу.

Якщо при ознайомленні з висновком судового експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник судово-експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також судовий експерт, який проводив попереднє дослідження. Експерти комісії у разі згоди між собою підписують спільний висновок експертів, а у разі виникнення розбіжностей між членами комісії складається декілька висновків відповідно до позицій експертів.

Висновок експерта або повідомлення про неможливість надання висновку, який дається поза експертною установою (у судовому засіданні, на місці події), розглядається керівником установи після надходження матеріалів експертизи до установи. Про зауваження, які виникли в керівника експертної установи після ознайомлення з висновком експерта (повідомлення про неможливість надання висновку), він може повідомити особу або орган, яка призначила експертизу.

Реалізація цих пропозицій, вирішення інших проблемних питань кримінального процесуального законодавства дозволить значно підвищити ефективність роботи експерта, прискорити строки проведення експертиз, підвищити якість складання висновків експертів та сприятиме функціонуванню потужної системи спеціалізованих експертних установ Міністерства юстиції України, інших суб'єктів експертного забезпечення правосуддя, належному захисту прав і свобод громадян, юридичних осіб у кримінальному провадженні, чим підвищить ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

2.2 Форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку у сучасних умовах вимагає застосування наукових, технічних та інших спеціальних знань і навичок. Тільки використовуючи нові досягнення науки і техніки, можна встановити об'єктивну дійсність у злочинах даної категорії.

Насамперед це можливо завдяки належному збиранню, дослідженню і використанню відповідної інформації, яка в процесі розслідування

кримінального провадження проти громадського порядку буде визнана у встановленому законом порядку доказами. У процесі розслідування цих злочинів наукові, технічні та інші спеціальні знання і навички можна застосовувати у двох основних формах: пошук і фіксація та призначення і проведення експертиз, кожна з яких передбачає використання спеціалістів у процесі провадження окремих слідчих дій. Щодо першої форми – це пошук, фіксація й вилучення слідів цього кримінального правопорушення, а також кримінальних правопорушень, що вчиняються паралельно із згаданими вище.

Друга форма використання слідчим спеціальних знань і навичок спеціалістів – це призначення і проведення експертиз. Тобто на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження проти громадського порядку, експерт проводить дослідження під час виконання судової експертизи. Відповідна діяльність проводиться державними спеціалізованими установами, відомчими службами.

Правильне уявлення про форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку дає можливість застосовувати їх відповідно до вимог законодавства, з урахуванням наукових рекомендацій та передового досвіду. Не випадково цьому питанню приділяється багато уваги в публікаціях про спеціальні знання. При цьому можна виявити багато розбіжностей щодо таких форм. Одні вчені стверджують, що їх всього дві [7], три [73]. Інші називають їх більше, наводячи доволі повний перелік форм використання спеціальних знань, але без належної їх класифікації. Зазначене відбувається через недостатню увагу вихідним положенням таких класифікацій. Зовнішні рамки всіх цих форм обмежені ціллю, якій вони всі служать: надання

сприяння слідчому в повному, всебічному, об'єктивному розслідуванні під час кримінального провадження. Зміст форми використання спеціальних знань визначається конкретними цілями та способами надання сприяння слідчому. Сукупність названих ознак відрізняє форми одна від одної. Залежно від ознаки, яка покладена в основу для такого поділу, може бути декілька різних класифікацій форм використання спеціальних знань при розслідуванні кримінального провадження проти громадського порядку. За ознакою процесуальної регламентації всі названі форми можна поділити на процесуальні і не процесуальні. У цьому підрозділі будуть розглянуті здебільшого процесуальні форми, тобто ті, про зміст яких прямо або опосередковано сказано в кримінальному процесуальному законодавстві. Недолік окремих науковців полягає в тому, що вони перераховують в одному ряду процесуальні і не процесуальні форми використання знань спеціалістів. Значній мірою це пояснюється тим, що в законі не чітко визначено зміст деяких форм використання знань спеціалістів. На практиці це може привести до порушення норм кримінального процесуального законодавства, неповноти слідства через втрату доказового значення даних, що стосуються провадження, отримані з порушенням встановленого порядку використання спеціальних знань.

Наприклад, В.І. Шиканов стверджував, що кримінальному судочинству відомі вісім форм використання спеціальних знань:

а) безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, складом суду, тобто функціонерами процесуальної діяльності, на кого покладено обов'язок зі збирання та оцінки судових доказів;

б) використання спеціальних знань спеціалістів без залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, отримання різних довідок зі спеціальних питань);

в) використання результатів не судових (відомчих, адміністративних) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводили в процесі вказаних розслідувань за інших умов (наприклад, результати патологоанатомічного дослідження трупа);

г) використання спеціальних знань спеціалістів, залучених до виконання процесуальних функцій спеціаліста;

д) використання спеціальних знань спеціалістів, залучених для виконання процесуальних функцій судового експерта;

е) використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють мову німого або глухого;

ж) призначення ревізії в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

з) провадження за дорученням слідчого або суду технічних або інших оглядів [193, с. 25].

Ми погоджуємося з думкою В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля щодо того, що в класифікації, запропонованій В.І. Шикановим, змішані «процесуальні форми застосування спеціальних знань з використанням даних, отриманих з не процесуальних джерел» [98, с. 11]. Разом із тим не можна погодитися з ними, коли, поділяючи думку В.І. Шиканова та інших учених [73], вони стверджують, що «однією з найбільш важливих процесуальних форм застосування спеціальних знань на попередньому слідстві є безпосереднє їх використання слідчим з ціллю виявлення, фіксації та вивчення фактичних даних про подію злочину і осіб, які його вчинили, в процесуальному порядку провадження слідчих дій, відповідно до своїх процесуальних функцій і вимог закону про повне, всебічне і об'єктивне дослідження обставин справи» [98, с. 11]. Подібну думку висловлює І.Н. Сорокотягіна, посилаючись на відповідні статті

процесуального законодавства [157, с. 7]. Наведені висловлювання лише частково відображають різноманітність поглядів на форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Згадані науковці вважають, що самостійне, без сприяння спеціалістів, використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку є їх процесуальною формою. З такою позицією важко погодитися. Варто звернути увагу на те, що КПК України не містить норм про самостійне застосування слідчим спеціальних знань. Це твердження потребує обґрунтування, оскільки існує, як бачимо, і інша позиція, яка до недавнього часу не оспорювалася. Зміст ст. 93 КПК України про збирання доказів та ст. 94 КПК України про оцінку доказів не дає підстав для висновку про наявність у законодавстві положень, що регламентують самостійне, без залучення спеціаліста, використання слідчим спеціальних знань.

Можна припустити, що свою тезу про самостійне використання слідчим спеціальних знань І.Є. Сорокотягін висловлює з урахуванням ст. 94 КПК України, в якій сказано, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють кожний доказ за своїм внутрішнім переконанням. Але внутрішнє переконання, як вказано в тій же статті КПК України, повинно ґрунтуватися на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження [89].

Звичайно ж наявність у слідчого необхідних відомостей, наприклад, з галузі медицини, психіатрії, бухгалтерського обліку та інших спеціальних знань, корисне при висуненні версій, пошуку доказів та їхній оцінці. Проте інформація з непроцесуальних джерел, що містить відомості спеціального

характеру, лише привід для прийняття слідчим рішення про використання знань спеціалістів у формах, встановлених законодавством.

По суті, мова йде в цьому випадку про використання спеціальних знань за межами, регламентованими КПК України, тобто в не процесуальному порядку. Тому ніхто не може поставити у вину слідчому те, що він не володіє тими чи іншими знаннями, що є професійними для лікаря, біолога, економіста. Слідчий, проте, як і люди інших спеціальностей, несе відповідальність за повне і правильне використання своїх професійних знань.

Аналіз окремих норм КПК України дозволив визначити способи та особливості отримання доказів унаслідок застосування спеціальних знань.

Сформульований підхід до оцінки доказів поширюється на всі докази, в тому числі і на висновок експерта. При цьому зробити правильний висновок слідчому допомагає аналіз доказів в їх сукупності, усунення в них суперечностей. Якщо ж у слідчого виникнуть сумніви в правильності доказів, зібраних при сприянні спеціалістів, він не може відхилити ці докази, а зобов'язаний піддати їх перевірці, зокрема призначивши повторні експертизи, доручивши їх проведення більш досвідченим спеціалістам. Так формується внутрішнє переконання слідчого на основі його професійних знань. Стосовно цього ми погоджуємося з думкою Ю.К. Орлова, який зазначає, що експертна оцінка за внутрішнім переконанням порівняно з оцінкою доказів слідчим і судом відрізняється, зокрема тим, що здійснюється з позицій спеціальних знань [125, с. 100].

Не переконливі посилання І.Н. Сорочотягіна на статті процесуального законодавства, в яких мова йде про застосування слідчим, судом звукозапису, фото- і кінозйомки та стенографування. Для

застосування цих засобів слідчому, як правило, достатньо своїх професійних знань і навичок. Якщо ж через ті чи інші причини слідчий вважає, що його професійних знань та навичок недостатньо, наприклад, для кінозйомки, він використовує допомогу спеціаліста. Обґрунтовуючи свою думку, І.Є. Сорокотягін наводить міркування А.Р. Ратінова: слідчий повинен мати ґрунтовні уявлення про головні галузі людського знання, глибоко розбиратися в суспільних науках і особливо в питаннях права. Крім того, слідчому потрібні спеціальні знання, необхідні для професійної діяльності. У цьому випадку А.Р. Ратінов під спеціальними знаннями мав на увазі ті знання, які є професійними для слідчого. У цьому не важко переконатися. А.Р. Ратінов далі зазначає: «В діяльності ж слідчого багато вирішують такі знання, які не можливо почерпнути в навчальній аудиторії. Необхідний теоретичний і практичний багаж доповнюється самоосвітою і самонавчанням вже в процесі роботи. Для цього слідчий повинен дуже багато читати і художню, і наукову, і юридичну, і спеціальну криміналістичну літературу. Нажаль, серед слідчих зустрічаються люди, які мало читають навіть свою спеціальну літературу, посібники та інші видання, в яких висвітлюється передовий досвід кращих майстрів слідства» [138, с. 94].

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає участь у доказуванні, крім слідчого, інших осіб, наділених різними функціями. Це виражається, зокрема в тому, що відповідно до ст.ст. 75, 77-79 КПК України однією з умов для відводу слідчого і інших суб'єктів доказування є виконання ними у провадженні функцій іншого суб'єкта доказування, або суб'єкта, який залучається до доказування. Вказані статті КПК України серед інших положень передбачають заміну суб'єктів доказування на різних стадіях кримінального провадження. Так, підлягає відводу суддя,

якщо він брав участь у доказуванні на стадії досудового розслідування [89].

Наявність різних функцій при доказуванні виражається і в тому, що, як виняток, в законі заборонено суміщати функції суб'єктів доказування і суб'єктів, які залучаються до доказування. Так, слідчий не може виконувати «за сумісництвом» функцію експерта або перекладача, навіть якщо він володіє знаннями, необхідними для експертного дослідження, перекладу. Так, у ст. 77 КПК України визначено, що слідчий не може суміщати свою функцію з функцією спеціаліста.

Окремі слідчі, зокрема ті, які раніше займалися іншою професійною діяльністю, можуть володіти знаннями, які в кримінальному процесі називають спеціальними. Наявність у слідчого таких знань не звільняє його від обов'язку призначити експертизу, якщо вона необхідна, а результати проведених ним самим до експертних досліджень не мають доказового значення.

Завдання, які вирішуються спеціалістами за участю у слідчих (розшукових) діях, іноді вимагають знань не такого високого рівня, як при провадженні експертиз. Але і тут є випадки, коли відповідно до вимог норм кримінального процесуального законодавства слідчий, незважаючи на наявність у нього відповідних знань, зобов'язаний скористатися допомогою лікаря-спеціаліста в галузі судової медицини, іншого лікаря, педагога, перекладача. У інших випадках участь спеціалістів у слідчих діях залежить від розсуду слідчого. Вирішивши не вдаватися до допомоги спеціаліста, слідчий використовує знання, набуті ним для своєї роботи, тобто свої професійні знання, а не будь-якими не знайомими для нього спеціальними знаннями. Річ у тім, що не існує чіткої межі між професійними знаннями слідчого і спеціальними знаннями. І правильно

зазначено, що «склад і рівень спеціальних знань рухливі» [46,с. 92]. При накопиченні досвіду розслідування кримінальних проваджень та підвищенні своєї кваліфікації обсяг професійних знань слідчого стає глибше і ширше, охоплюючи певну частину знань (насамперед у галузі криміналістики, судової медицини, бухгалтерського обліку), вважаються спеціальними для початківців слідчих. Певні можливості для розширення та поглиблення своїх професійних знань має спеціалізація слідчих на розслідуванні проваджень щодо подібних кримінальних правопорушень, наприклад, провадження про кримінальні правопорушення проти громадської безпеки. Але, розширюючи і поглиблюючи свої професійні знання за рахунок певної частини спеціальних знань, що перетинаються з його професійними знаннями, слідчий залишається слідчим; при цьому його функції не розширюються в процесі доказування.

Стосовно коли перетинаються професійні і спеціальні, то нерідко слідчий, який володіє такими знаннями, має право скористатися ними самостійно, наприклад для того, щоб зробити фотозйомку, а не звертається за допомогою до спеціалістів. Але інколи просто нераціонально робити слідчому те, що може виконати швидше і краще спеціаліст, залучений для участі в слідчій (розшуковій) дії. Адже при цьому ігнорувалися б очевидні переваги розподілу праці.

Отже, спеціальні знання в кримінальному процесі України використовують лише при сприянні осіб, які ними володіють, тобто спеціалістів та експертів.

Переходячи до аналізу форм використання знань спеціалістів, які застосовують при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, зазначимо насамперед, що в наведених вище та інших публікаціях можна виявити дві крайності. В одних вказуються лише

ті форми, які прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством, в інших наводяться й інші форми, але, як зазначалося вище, без належного групування, незалежно від ступеня регламентації їх кримінальним процесуальним законодавством. Розвиваючи зауваження В.І. Шиканова стосовно переліку таких форм, спробуємо більш чітко згрупувати їх залежно від ступеня регламентації кримінальним процесуальним законодавством. За цією ознакою можна виділити три групи форм використання спеціальних знань.

В результаті узагальнення даних вивчення матеріалів кримінальних проваджень, до форм використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку 34 % призначення судових експертиз, 19 % – участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях, 8 % – перевірка об'єктів за криміналістичними обліками, 9 % – попередні дослідження, 7 % – безпосереднє використання техніко-криміналістичних засобів слідчим, 18 % – допомога спеціаліста у складанні фото таблиць, планів та схем (Додаток Б).

Перша група – форми, що прямо передбачені законом. Спеціалісти, до сприяння яких вдаються слідчі в цих випадках, наділені відповідними правами і обов'язками. Мова йде про використання спеціальних знань у таких формах: проведення судових експертиз, залучення фахівців (у тому числі педагогів) до участі в слідчих (розшукових) діях, участь перекладача у кримінальному провадженні.

Діяльність експерта – дослідження представлених слідчим об'єктів у зв'язку з питаннями, поставленими їм для надання на підставі отриманих результатів висновку, що має доказове значення.

Зміст діяльності спеціаліста – його участь у слідчій (розшуковій) дії для надання допомоги слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні

доказів.

Не погоджуючись з думкою окремих науковців [60, с. 7], вважаємо, що участь педагога в допиті неповнолітніх свідків і підозрюваних (обвинувачених) – не самостійна форма використання знань спеціалістів, а різновид участі їх у слідчих (розшукових) діях. Участь педагога в допиті дійсно має на меті сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх. Подібна участь і інших спеціалістів у слідчих (розшукових) діях не тільки сприяє повноті, але й об'єктивності розслідування, забезпечення прав підозрюваного (обвинуваченого). Право задавати питання допитуваному надано не тільки педагогу, але і експерту, який бере участь у допиті у порядку п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України [89]. Інші спеціалісти не наділені цим правом лише тому, що КПК України не передбачає їх участі в допитах.

Про те, що педагог – різновид спеціаліста, свідчить і така обставина. У статтях про процесуальні витрати (ст.ст. 118-126 КПК України) про осіб, що підлягають виклику в судове засідання (ст.ст. 324-327 КПК України) і в інших статтях, де названі експерти, спеціалісти, перекладачі, у КПК України не згадано про педагога [89].

Деякі вчені без достатніх на те підстав не називають серед процесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень діяльність перекладача [87, с. 420]. Є думка, що «перекладач являє собою свого роду спеціаліста» [145, с. 63]. Не можна погодитися і з пропозицією внести до закону зміни і визнати перекладача спеціалістом [158, с. 29]. Перекладач як і спеціаліст – особа, що володіє спеціальними знаннями. Однак він має відмінність від спеціаліста: є самостійним суб'єктом, якого залучають до розслідування. Перекладач на відміну від спеціаліста надає допомогу не тільки слідчому,

а й тим особам, які беруть участь у провадженні, яким у випадках, встановлених законом, надано право користуватися послугами перекладача. Однак у кінцевому рахунку і цей аспект діяльності перекладача допомагає слідчому провести повне всебічне та об'єктивне розслідування. Крім того, перекладач разом з участю у слідчих (розшукових) діях займається перекладом документів слідчого, зокрема, обвинувального акта. У випадках, коли участь спеціаліста в слідчій (розшуковій) дії не обов'язкова, слідчий, як зазначалося вище, може сам виконати певні види робіт, які не потребують обов'язкової участі спеціаліста: провести фотозйомку, скласти схему. Перекладача ж слідчий замінити не може, навіть якщо він володіє мовами, необхідними для перекладу [108, с. 37].

Використання знань спеціалістів у інших формах не регламентовано кримінальним процесуальним законодавством. Але згідно зі ст. 84 КПК України доказами у кримінальному провадженні є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку. Слідчому надано право витребувати документи, у тому числі і ті, що складаються з спеціалістами. Значення для слідства таких документів часом важко переоцінити. Їх підготовка здійснюється хоча за рамками кримінальної процесуальної діяльності, але в установленому порядку, іноді узгодженому з правоохоронними органами. При дотриманні цього порядку документи, в тому числі і складені спеціалістами, долучені до провадження, набувають значення доказів. Усе це дає підстави віднести їх до процесуальних форм використання знань спеціалістів, змістом яких є підготовка особами, що володіють спеціальними знаннями або за їх участю у порядку, встановленому відомчими (або міжвідомчими) правилами і інструкціями, документів. Мета підготовки таких документів: вимога слідчого або ж

правил, інструкцій, зумовлена потребою долучити їх до кримінального провадження як докази, оскільки в них містяться відомості, що стосуються кримінального правопорушення.

З урахуванням викладеного до другої групи необхідно віднести наступні форми:

- а) ревізію, що призначається на вимогу слідчого;
- б) судово-медичне освідування, передбачене ст. 241 КПК України;
- в) медичний огляд для дачі висновку про направлення особи на примусове лікування.

На відміну від інших форм використання спеціальних знань, названі три форми можуть бути застосовані тільки після початку досудового розслідування.

Третя група. Форми, пов'язані з витребуванням слідчим документів, що містять довідкові та інші відомості, стосуються провадження, підготовлені з використанням знань спеціалістів, але не заміняючи висновків експертів та інших документів, які складаються у встановленому порядку. На відміну від форм другої групи, документи третьої групи не містять відомостей про кримінальне правопорушення. Здебільшого це довідки разового характеру, що містять відповіді на запити слідчого. Вони можуть, наприклад, засвідчувати або роз'яснювати положення відомчих наказів та інструкцій, аналіз яких вимагає спеціальних знань. Документи цієї групи можна поділити на ті, які складаються спеціально за запитом слідчого, і ті, які були складені раніше.

Проте потрібно однак, застерегти від надто широкого розуміння документів, що містять відомості спеціального характеру. Тут необхідно щонайменше такі дві обставини.

1. Згідно зі ст. 99 КПК України документи є доказами, якщо

обставини і факти, викладені в них, мають значення для кримінального провадження.

2. Призначення документа – юридичне підтвердження якогось факту або права на що-небудь. Є документи, що складаються в суворо визначених випадках і в установленому порядку. Відступ від цих випадків і порядку позбавляє документ юридичної сили. У зв'язку з цим зауважимо, що не будуть мати юридичної сили документа папери, складені спеціалістом замість документа, подання якого необхідно у цьому випадку. Зокрема, не буде мати сили документа довідка спеціаліста про результати проведеного ним дослідження речового доказу, виконаного з власної ініціативи або навіть на прохання слідчого, бо закон визначив, що результати таких досліджень мають доказове значення, якщо вони отримані при провадженні судової експертизи. Не буде також мати доказового значення і довідка спеціаліста про результати його участі в слідчій (розшуковій) дії, бо всі результати слідчих (розшукових) дій, у тому числі заяви спеціаліста, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів, підлягають занесенню до протоколу слідчої (розшукової) дії.

У зв'язку з поданими документами особа, яка його підписала або брала участь у його складанні, в тому числі і спеціаліст, може бути допитана як свідок, якщо виникнуть сумніви в достовірності документа, чи потрібно його роз'яснити. Такі коментарі показання від документа, і тому допити спеціалістів як свідків у зазначених випадках можна розглядати як самостійну форму використання спеціальних знань.

В умовах прискореного впровадження досягнень науки і техніки у всі сфери життя, в тому числі і в практику боротьби зі злочинністю, буде вдосконалюватися законодавство щодо використання спеціальних знань в

існуючих процесуальних формах, з'являться і нові форми використання спеціальних знань.

У кримінальних правопорушеннях про масові заворушення, як правило, призначають такі експертизи: 1) судово-медичні; 2) судово-медичні речових доказів; 3) судово-фізико-технічні; 4) судово-психіатричні; 5) судово-психологічні; 6) комплексні психолого-психіатричні; 7) криміналістичні (плебсологічні).

Згідно зі ч. 2 ст. 242 КПК України судово-медична експертиза обов'язково призначається для встановлення причин смерті потерпілого; тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; статевої зрілості потерпілої (у разі її зґвалтування під час масових заворушень); віку підозрюваного, обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і про це немає відповідних документів та неможливо їх одержати [89].

Судово-медична експертиза речових доказів (судово-біологічна) визначає належність слідів крові, слини, інших виділень людського організму конкретній особі. Це дає змогу встановити факт перебування підозрюваного на місці події. Можливість призначення судово-медичної експертизи речових доказів виникає в тому разі, коли на місці масових заворушень вдається виявити виділення людського організму, недопалки [17,с. 86].

Судово-медико-криміналістична експертиза, як правило, визначає: чи могли бути заподіяні загиблим людям тілесні ушкодження, які спричинили їх смерть, інші тілесні ушкодження певною зброєю або іншими предметами, які використовувалися, як зброя, вибуховими пристроями.

Практика засвідчує, що характер вчинюваних підозрюваним дій під час масових заворушень дає підстави для роздумів щодо його

психологічної повноцінності. Якщо в кримінальному провадженні про масові заворушення є інформація про відхилення від нормального розвитку підозрюваного, потрібно призначити судово-психіатричну експертизу. Складність людської психіки зумовлює те, що судово-психіатричну експертизу завжди проводять не менше трьох експертів-психіатрів. Проведення судово-психіатричної експертизи може бути амбулаторним і стаціонарним. Така експертиза в кримінальних провадженнях про масові заворушення дає можливість встановити:

1) чи не перебувала особа в стані неосудності під час вчинення громадсько-небезпечного діяння в процесі масових заворушень;

2) чи не захворіла особа (організатор масових заворушень чи учасник), яка безпосередньо вчиняла кримінальні правопорушення, на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати певні дії (бездіяльність) або керувати ними;

3) чи не була здатна особа під час учинення масових заворушень через наявний в неї психічний розлад повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними [35,с. 33].

Судово-психологічна експертиза у провадженнях про масові заворушення досліджує:

1) чи є в особі елементи підвищеної сугестивності (навіюваності);

2) чи є в особі підвищена схильність до фантазування;

3) чи є в особі ознаки розумової відсталості, що не пов'язані з душевними захворюваннями і якщо так, то в чому вони проявляються;

4) чи є в особі ознаки розумової відсталості чи інші психічні особливості, викликані перенесеними соматичними захворюваннями;

5) чи є в особі властивості, наявність яких могла зробити неможливим чи можливим не повністю керувати своїми діями;

6) чи не могла особа напередодні масових заворушень і на їх початку мати конфліктні переживання, що вплинули на її поведінку;

7) чи не була особа в момент учинення масових заворушень в гіпнотичному стані;

8) чи могла особа, враховуючи її індивідуальні особливості, неправильно сприймати факти, що мають значення для кримінального провадження про масові заворушення;

9) чи має особа індивідуальні особливості, що може впливати на об'єктивність її показань;

10) чи можливо припустити наявність будь-якої конфліктної ситуації, що могла послужити причиною виникнення натовпу, його агресивності, трансформації на такий, що безчинствує;

11) чи могла особа за наявності виявлених у неї психічних особливостей усвідомлювати істинне значення своїх дій у натовпі, що безчинствує і керувати ними?

У процесі розслідування кримінальних правопорушень про масові заворушення постають питання про призначення комплексних психолого-психіатричних експертиз. Такі експертизи називають ще комісійними, виходячи з багатопредметності досліджуваних біолого-соціологічних, психолого-психіатричних проблем. Значущість проблематики обумовлює спільну, комплексну діяльність психологів і психіатрів. Потрібно додати, що науково-експертне дослідження всіх видів розумових вад можливе в разі застосування і психологічних, і психіатричних знань. Предметом комплексної психолого-психіатричної експертизи є збірна група паталогічних станів, що мають різновид не походження як біологічного, так і соціального характеру та відзначаються недорозвитком психіки. До конкретного предмета психолого-психіатричної експертизи належать

окремі види олігофренії (дебільність, імбецильність, ідіотія), психофізичний інфантилізм [154, с. 233].

У кримінальних правопорушеннях щодо масових заворушень досить часто призначають комплексну психолого-психіатричну експертизу, під час проведення якої вивчають такі питання:

1) чи є в особи індивідуальні особливості, які могли перешкодити їй керувати своїми діями в умовах натовпу, що безчинствує;

2) чи є в особи індивідуальні ознаки розумової діяльності, які могли перешкоджати усвідомленню нею значення дій, що інкримінуються;

3) чи перебував підозрюваний в момент вчинення масових заворушень у стані фізіологічного афекту (враховуючи індивідуально-психологічні особливості);

4) у зв'язку з тим, що особа страждає на психічне захворювання – олігофренію в ступені дебільності, психофізичний інфантилізм тощо, чи могла вона керувати своїми діями в умовах натовпу, що безчинствує.

Перераховані питання певною мірою є типовими, але не вичерпними, оскільки до сфери комплексної психолого-психіатричної експертизи в кримінальних провадженнях про масові заворушення входить широке коло проблем, які мають як соціальне, так і біологічне походження. Тому зміст предмета дослідження комплексної психолого-психіатричної експертизи надто складний, чітко не окреслений.

Перед комплексною психолого-психіатричною експертизою в кримінальних провадженнях про масові заворушення можуть бути поставлені подібні та інші питання, що стосуються інших учасників криміналістичної діяльності – потерпілого, свідка. У такому разі за допомогою комплексної психолого-психіатричної експертизи можна дослідити:

1) чи не сприйняла особа, як галюцинацію, певні події в натовпі (що безчинствував), і якщо так, то чи могли ці події виникнути поза впливом реально існуючого у відповідний момент об'єкта подразнення;

2) чи не зрозуміла особа помилково (як галюцинацію) певні події в натовпі, що виникли поза впливом реально існуючого у відповідний момент об'єкта подразнення;

3) чи не є розповіді особи про події масових заворушень прецедентними діями – реакцією, відповіддю організму, що базується на створенні чуттєвих образів.

У кримінальних провадженнях про масові заворушення призначаються також криміналістичні експертизи, такі як: вибухотехнічні, судово-балістичні, криміналістичне дослідження холодної зброї, пожежно-технічні, екологічні, судово-фармакологічні, криміналістична експертиза наркотичних засобів. Досить часто призначаються судово-медичні й судово-психіатричні експертизи [12, с.47].

На стадії досудового розслідування спеціальні знання, крім того, використовують і у формах, які навіть опосередковано не передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Це – консультації спеціалістів, їх участь у підготовці до призначення судових експертиз, виступи з лекціями на заняттях з підвищення кваліфікації слідчих, провадження ними до експертних досліджень; у окремих випадках результати таких досліджень оформлюються у вигляді довідок. Водночас зауважимо, не заперечуючи великого значення результатів до експертних досліджень, консультацій спеціалістів, відзначимо, що всі ці форми використання спеціальних знань перебувають за рамками кримінального процесу, а результати цих форм допомоги не мають доказового значення.

До осіб, які надали таку допомогу, слідчий не може пред'явити будь-яких претензій, що випливають з норм КПК України. З позицій кримінального процесуального закону не має значення, з якого не процесуального джерела слідчий отримує ту чи іншу інформацію щодо спеціальних питань. Відомості, отримані з не процесуальних джерел, як зазначалося вище, – привід для використання знань спеціалістів у формах, передбачених законом. Не змінює суті, якщо до експертне дослідження проведено під час огляду чи іншої слідчої (розшукової) дії. Такий висновок необхідно зробити з урахуванням чинного доказу. Разом з тим не виключено, що в майбутньому окремі види процесуальної допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями, в тому числі проводять доекспертне дослідження, за певних умов, що гарантують їх достовірність, набудуть статус процесуальних форм використання спеціальних знань.

2.3 Умови та правомірність застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Правові проблеми використання знань спеціалістів останні роки набули широкого обговорення серед науковців. Проте вивчалися, як правило, питання, пов'язані з удосконаленням законодавства про експертизу, застосуванням знань спеціалістів. Незважаючи на те, що знання спеціалістів використовують у різних формах, вважається доцільним сформулювати впливаючі із законодавства єдині умови правомірності використання спеціальних знань, вимоги, що висуваються до них, до їхніх дій, зумовлені загальним призначенням спеціалістів –

своїми спеціальними знаннями з ініціативи органів слідства і суду надавати їм допомогу у встановленні об'єктивної дійсності у провадженні. Значення цих положень у тому, що вони, даючи правильні орієнтири, допомагають розібратися у складних випадках використання спеціальних знань, що виникають на практиці, сприяють формуванню у законодавстві більш змістовних норм, за наявності яких відпадає потреба дублювати одні і ті самі положення стосовно кожного спеціаліста. Крім того, наукова розробка цих положень дозволяє з єдиних вихідних позицій більш повно дослідити питання використання спеціальних знань у тій чи іншій конкретній формі.

Розробці питань про такі умови до сьогодні приділялося мало уваги. Іноді про це зазначали при аналізі правового регулювання використання науково-технічних засобів [147]. Були сформульовані принципи судової експертизи [148]. Не заперечуючи певної подібності окремих основних умов про застосування науково-технічних засобів і використання знань спеціалістів, вважаємо доцільно сформулювати і проаналізувати правові умови використання спеціальних знань з урахуванням того, що спеціальні знання нерідко використовують і без застосування науково-технічних засобів, а науково-технічні засоби – без сприяння спеціалістів. Це дозволяє застосувати загальний, єдиний підхід при розгляді питань використання спеціальних знань у різних формах.

Спробу заповнити прогалину щодо зазначеного питання зробив І.Н. Сорокотягин, сформулювавши засади застосування спеціальних знань на досудовому слідстві [158, с. 41]. Віддаючи належне вченому, який взявся за розробку перспективної проблеми, вважаємо, що в даному

випадку правильніше вести мову не про засади, а про правові умови використання спеціальних знань. Є засади кримінального процесу. «Будучи початковими, відправними положеннями для формування правової системи, вимогами, яким повинна відповідати правозастосовна діяльність» [43, с. 139], вони мають важливе значення для розробки положень про умови: правомірності діяльності окремих інститутів кримінального процесу, в тому числі і щодо використання спеціальних знань. Не можна заперечувати наукову і практичну значимість таких положень, у тому числі і щодо використання спеціальних знань, але їх, на нашу думку, не доцільно визначати засадами, оскільки такий підхід знижує значення засад кримінального процесу, веде до можливої підміни їх «засадами» окремих стадій і інститутів.

«Аналіз загальних і специфічних галузевих принципів дозволяє, – на думку В.О. Сорокотягина, – до принципів використання спеціальних знань на досудовому слідстві віднести наступні: застосування спеціальних знань лише уповноваженими на те особами слідчим, оперативним працівником, спеціалістом, експертом; використання спеціальних знань в суворій відповідності з законом, дотримання етичних норм; дотримання прав і законних інтересів обвинуваченого та інших учасників кримінального процесу; швидке та ефективне застосування спеціальних знань; безпосереднє використання слідчим, спеціалістом, експертом та іншими спеціалістами спеціальних знань; взаємодія слідчого і фахівця, експерта при використанні спеціальних знань; оцінка результатів використання спеціальних знань за внутрішнім переконання особи, що проводить розслідування; забезпечення безпечних умов використання спеціальних знань для всіх учасників кримінального процесу» [158, с. 43].

Водночас вважаємо, що серед перерахованих неприйнятною так звана «засада» про використання спеціальних знань уповноваженою на те особою, в тому числі безпосередньо слідчим. Не можна визначити, який зміст вкладає автор в інші «засади», оскільки з перерахованих ним розглянуті лише чотири: законності; дотримання етичних норм; обов'язкового дотримання прав, інтересів обвинуваченого та інших учасників кримінального процесу; швидкого і ефективного використання спеціальних пізнань.

Основні умови правомірності використання спеціальних знань, на нашу думку, повинні бути розглянуті з урахуванням вимог таких засад кримінального процесу: законність, публічність, повнота, всебічність і об'єктивність дослідження обставин провадження; забезпечення підозрюваному (обвинуваченому) права на захист; презумпція невинуватості; повага до особистості, охорона прав і свобод громадян; державна мова судочинства.

Засада законності вимагає здійснення всієї діяльності щодо початку, розслідування, розгляду і вирішення кримінальних проваджень відповідно до закону. Не протиставляючи цю засаду іншим, потрібно визнати її своєрідність: діючи самостійно, разом з тим, водночас є невід'ємною частиною кожної іншої засади кримінального процесу. Її вимогами пронизані і всі основні положення про використання спеціальних знань, про які буде зазначено нижче.

Виходячи з засади законності стосовно до розглянутого інституту, зазначимо, що використання спеціальних знань у кримінальному провадженні повинно здійснюватися у випадках і порядку, встановлених законом. Ця умова потребує аналізу з урахуванням того, що іноді висловлюються рекомендації щодо використання спеціальних знань у

випадках і порядку, передбачених законом.

Досить поширеною була думка про те, що при оновленні законодавства можна дотримуватися засади – дозволено все, що не заборонено законом [106, с. 62]. Ця теза в умовах переходу економіки до ринкових відносин правомірна щодо суб'єктів господарської діяльності, коли виникла нагальна потреба звільнити їх від численних заборон і дріб'язкової регламентації, що зводять нанівець надані їм законом права. Але в цілому право – поєднання норм у заборонах і дозволах [4, с. 150]. Вказана теза неприйнятна в такій галузі права, як кримінальний процес, де діяльність кожного учасника процесу суворо регламентована законом. На цьому хочемо наголосити, оскільки після проголошення названої тези висловлювалися судження, які допускали використання спеціальних знань у кримінальному процесі у випадках та порядку, не передбачених законом. З цим не можна погодитися. Одномоментні вигоди від використання спеціальних знань у формах, не передбачених законом, ведуть до ігнорування форм, встановлених законом, їх порушення, сваволі. Унаслідок цього втрачають доказове значення важливі для провадження дані, заповнити які важко, а інколи – неможливо. Тому необхідно визнати помилковими рекомендації залучати з метою не порушення і повного дотримання норм КПК України фахівців для участі у проведенні допитів свідків, потерпілих, обвинувачених [70, с. 57], доручати проведення експертизи особам, що брали участь у провадженні як спеціалісти або представники оперативного підрозділу [58, с. 115]. Тут потрібно по-іншому вирішити проблеми: обґрунтувати необхідність внести доповнення і зміни до кримінального процесуального законодавства, що дозволяють участь спеціалістів у всіх слідчих (розшукових) діях, проводити експертизу особі, що брала участь у провадженні як спеціаліст і

тощо. Хоча таке положення суперечить ч. 2 ст. 79 КПК України, де визначено, що спеціаліст, експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні [89]. Проте, на нашу думку, це положення доцільно змінити, надавши спеціалісту право брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та продовжувати провадження тієї діяльності, яка була ним уже розпочата.

Зі змісту названої засади видно, що не можна використовувати спеціальні знання у формах, які підмінюють форму, встановлену для цього випадку. Керуючись сформульованою умовою, потрібно визнати помилковою думку про те, що результати попереднього дослідження речових доказів, проведеного після початку досудового розслідування, оформлені довідками, будуть мати доказове значення: їх можна розглядати як документи [6, с. 124].

Закон встановив судову експертизу, як форму використання спеціальних знань, для випадків, коли для відповіді на питання, що постали перед слідчим (суддею), необхідні спеціальні знання. Адже якщо погодитися з позицією зазначених науковців, то посиленням на те, що це не висновок експерта, а документ, можна виправдати будь-який відступ від порядку призначення і провадження експертизи й вимагати визнання за ним доказового значення.

Водночас зауважимо, що закон у кількох випадках передбачає інші форми досліджень: судово-медичний огляд, передбачений процесуальним законодавством, і кілька інших випадків, про які було сказано в параграфі про форми використання спеціальних знань.

Вважаємо, що ці випадки – виняток із загального правила. Вони не повинні мати загального поширення, оскільки підозрюваний

(обвинувачений) при цьому позбавлений прав, якими він володіє при призначенні і провадженні експертизи, а спеціалісти, що надають документи, перебувають за рамками кримінального процесу; КПК України не передбачає вимог, що гарантують їх компетентність, об'єктивність.

Підготовку окремих документів здійснюють спеціалісти за межами кримінального процесу в адміністративному порядку. Але будучи витребувані і долучені до провадження, ці документи набувають доказового значення, якщо, як зазначено в ст. 99 КПК України, відомості використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [89].

Ще одна вимога до цих документів не закріплена в законі, що впливає з розроблених у теорії доказів у кримінальному процесі критеріїв, які гарантують їх достовірність [169, с. 680]; ці документи повинні бути складені у випадках і порядку, встановленому відповідними правилами та інструкціями, зокрема, зміст документа має відповідати компетенції і фактичній обізнаності автора (укладача).

Як видно із норм чинного законодавства, наявні поодинокі вимоги до використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні і в суді. Тому не можна стверджувати, що: функції спеціаліста та слідчого сумісні, а функції спеціаліста та судді – ні [72, с. 14]. Не можна протиставляти ставлення слідчого і суду до використання спеціальних знань. У становищі спеціалістів у суді є ряд особливостей, зокрема, зумовлених тим, що деякі з них на досудовому слідстві в тій або іншій формі вже надали допомогу слідчому. Але ця обставина ніякою мірою не дає підстав для названого вище протиставлення.

Наведене висловлювання помилкове через наявність таких причини: функції спеціаліста, залученого для допомоги слідчому, не може

виконувати особа, яка проводила ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні [89]. Але ця умова пов'язана з вимогою про об'єктивність, що висувається до спеціалістів.

Зі змісту відповідних норм КПК України видно, що знання спеціалістів використовуються за рішенням слідчого, суду (ст. 101, 242-245, 356 КПК України). Приймаючи рішення про використання спеціальних знань, у ряді випадків слідчий і суд керуються прямою вказівкою на те в законі; в інших випадках – за власною ініціативою, а також за клопотанням учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Публічність кримінального судочинства вимагає, щоб слідчий та інші уповноважені на те особи розпочинали досудове розслідування в кожному випадку виявлення ознак кримінального правопорушення, незалежно від думки окремих організацій та осіб, і вживали всіх заходів стосовно цього кримінального провадження. На нашу думку, така засада накладає певні обов'язки і на спеціалістів. З урахуванням цього нами сформульовані норми про внесення доповнень до КПК України про обов'язки спеціалістів, що виконують контрольно-ревізійні функції, повідомляти в правоохоронні органи про виявлені ними в ході своєї службової діяльності порушення, що містять ознаки кримінальних правопорушень.

Публічний характер розслідування по кримінальному провадженню дає підставу слідчому вимагати сприяння спеціалістів, у тому числі у певних випадках через керівників підприємств, організацій та інших посадових осіб. Але оскільки ця вимога пов'язана і з наступною засадою, вона буде розглянута нижче.

Відповідно до засади всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин провадження, на слідчого і суд покладається

обов'язок вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин провадження, виявити як ті, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, а також обтяжуючі і пом'якшуючі вину обставини.

Положення про використання спеціальних знань у кримінальному провадженні згідно КПК України передбачає випадки обов'язкового проведення експертизи (ст. 242), участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях (ч. 1 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 2 ст. 240), участі перекладача (ст. 68) [89].

Водночас і в тих ситуаціях, коли використання знань спеціалістів залежить від розсуду слідчого, він не має права ігнорувати його залучення чи проведення експертизи. Не випадково законодавець і для цих факультативних випадків вживає термін «необхідність». Точно так само слідчий повинен зібрати всі сліди на місці події, допитати всіх свідків. Тільки можна провести повне розслідування. Вибірковий метод збору доказів не прийнятний при встановленні об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні. Звичайно, встановити об'єктивну дійсність в окремих випадках можна і без використання спеціальних знань, застосовуючи екстенсивні методи. Але шлях до встановлення об'єктивної дійсності при цьому значно подовжується, а інколи стає нереальним.

Про це свідчать норми КПК України, де зазначено про обов'язковість явки експерта, спеціаліста, перекладача до судового засідання (ст. 327 КПК України) або за викликом слідчого [89].

Керуючись вимогами повноти і всебічності, необхідно визнати, що слідчий не повинен ігнорувати фактичні дані про обставини вчиненого кримінального правопорушення, які містяться в документах, складених обізнаними особами або за їх участю в адміністративному порядку у

випадках, встановлених законом або підзаконними актами. Відсутність у матеріалах провадження актів ревізії, матеріалів розслідування технічним інспектором причин нещасного випадку на виробництві та інших подібних документів, складання яких у певних ситуаціях обов'язково – порушення вимог повноти та всебічності розслідування. Це положення не суперечить сформульованому вище положенню про те, що використання спеціальних знань можливе лише у формах, встановлених законом. При цьому потрібно враховувати, що згідно з кримінальним процесуальним законодавством слідчий має право вимагати подання предметів і документів, які можуть встановити необхідні у провадженні фактичні дані.

Засада всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин провадження вказує на потребу наголосити на тому, що спеціаліст повинен бути компетентним і об'єктивним. У даному випадку мова йде про спеціаліста, який є знаючим, авторитетним в своїй галузі [122, с. 256], тобто у тій галузі спеціальних знань, яку виникла необхідність використовувати [142, с. 62]. Стосовно до експертів вимога компетентності сформульована ст. 69 КПК: «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями» [89].

Вимогу компетентності спеціаліста закріплено у ст. 71 КПК України, а перекладача – ст. 68 КПК України [89].

Діяльність кожного з спеціалістів – експерта, спеціаліста, перекладача – здійснюється у формі, властивій тільки йому. Однак можна сформулювати загальні межі використання знань спеціаліста: він повинен володіти спеціальними знаннями та навичками застосування, достатніми для повного і такого, що відповідає сучасним досягненням науки і техніки, самостійного виконання завдань слідчого. Розвиваючи тезу Н.А.

Селіванова, висловлену стосовно експерта [24, с. 12], сформульованим положенням додамо, що завдання слідчого спеціалісту не повинно виходити за межі спеціальних знань останнього.

Нами уже підкреслювалося, що спеціальні знання, які застосовують в тій чи іншій сфері професійної діяльності, повинні бути тим самим впроваджені в практику, перевірені нею. Також вважаємо доцільно сформулювати ще одну ознаку компетентності спеціаліста. Компетентність спеціаліста означає, що ця особа володіє достовірними, науково обґрунтованими, впровадженими в практику спеціальними знаннями і навичками їх застосування. Надаючи в тій чи іншій формі сприяння слідчому, спеціалісти не мають права застосовувати методи досліджень, науково-технічні засоби, не впроваджені у практику, а також прийоми зі збору та дослідження доказів, які можуть призвести до їх знищення або пошкодження.

Як уже зазначалося, достатня увага має приділятися на впровадження спеціальних знань у практику при аналізі відмінності їх від теоретичних знань. Тут доречно розглянути більш вузький аспект впровадження – в сферу діяльності експерта, спеціаліста. При цьому під впровадженням мається на увазі те, що відповідна методика дослідження, застосування науково-технічного засобу пройшла апробацію, гарантує отримання правильних результатів. Доцільно погодитися з думкою, що неприпустимо впровадження у слідчу та судову практику технічних засобів без попередньої розробки процесуальних і криміналістичних правил, що забезпечують їх застосування відповідно до завдань та принципів кримінального процесу [127, с. 222]. Компетентність вимагає від спеціаліста застосування лише таких науково-технічних засобів, які відповідають критерію науковості [103, с. 5].

Об'єктивність спеціаліста означає насамперед, що він є не зацікавленим у результатах провадження. Згідно з КПК України експерт, спеціаліст, перекладач, як і інші учасники процесу, не можуть брати участь у провадженні і підлягають відводу, якщо вони особисто, прямо чи побічно зацікавлені в цьому провадженні. Стаття 79 КПК України конкретизує підстави, за наявності яких вони підлягають відводу.

Зі змісту цих норм видно, що чинне законодавство послідовно дотримується правила про несумісність функцій судді, народного засідателя, прокурора, слідчого, оперативного працівника, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста і перекладача з функціями інших учасників такого процесу. Це правило зумовило появу в ст. 79 КПК України пункту, що забороняє провадження експертизи особі, яка брала участь у провадженні як спеціаліста. Наші думки щодо ст. 79 КПК України буде висловлено в іншому розділі роботи. Водночас зауважимо, що всі визнають на підставі зазначених норм, що слідчий не може виступити в ролі експерта, перекладача. Але, як зазначалося вище, деякі науковці помилково вважають, що функції слідчого і фахівця сумісні.

Окрім того, вимоги об'єктивності, так само як і вимоги повноти і всебічності, зобов'язують спеціаліста, щоб він, виконуючи доручення слідчого, використав у своїй роботі всі необхідні в даному випадку навички і засоби, довів до відома у відповідній формі про всі виявлені обставини, стосуються провадження, навіть якщо вони суперечать обраній слідчим версії.

Незважаючи на те, що при виконанні поставленого слідчим завдання, самостійності у експерта більше, ніж у спеціаліста та перекладача, вважаємо необхідно сформулювати положення, яке впливає зі змісту чинного законодавства, загальне для всіх спеціалістів: вони, виконуючи

завдання слідчого, мають певну самостійність. Експерт самостійно вирішує питання про методи дослідження. Разом з тим суд, виходячи з обставин провадження, в ухвалі про призначення експертизи може вказати на необхідність провести судово-медичну (судово-психіатричну) експертизу з поміщенням обвинуваченого у відповідну медичну установу для стаціонарного спостереження. Аналогічно це питання має вирішуватися і на досудовому слідстві.

Про певну самостійність експерта, спеціаліста, перекладача свідчить те, що кожен з цих спеціалістів несе ту чи іншу відповідальність, передбачену законодавством України за неналежне виконання своєї роботи. Про самостійність спеціаліста свідчить і те, що він має право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу слідчої (розшукової) дії.

Із засади забезпечення обвинуваченому права на захист випливає, що обвинуваченому повинні бути створені реальні можливості для заявлення клопотань, пов'язаних з використанням спеціальних знань; клопотання ці не можуть бути відхилені без достатніх на те підстав.

У ст. 42 КПК України викладено права підозрюваного при призначенні і проведенні експертизи. Крім того, підозрюваний має право клопотати не тільки про провадження слідчих (розшукових) дій, але і про участь у них спеціалістів, а також про надання йому перекладача, витребування і долучення до провадження документів, у тому числі підготовлених із використанням спеціальних знань.

На практиці слідчі іноді, щоб не ускладнювати для себе ситуації задоволенням клопотань підозрюваного, в тому числі і пов'язаних з використанням знань спеціалістів:

а) порушуючи закон, не ознайомлюють підозрюваного з постановою

про призначення експертизи, а якщо і ознайомлюють, то після отримання висновку експерта;

б) для того щоб позбавити підозрюваного можливості реалізувати надані йому права, повідомляють особі про підозру після призначення експертиз, провадження слідчих (розшукових) дій, у тому числі і тих, в яких, за клопотанням підозрюваного, могли б брати участь спеціалісти.

Виходячи з названих засад, потрібно визнати, що підлягають задоволенню клопотання підозрюваного про витребування або приєднання до кримінального провадження документів, отриманих з використанням знань спеціалістів, якщо ці документи отримані відповідно до встановленого законом порядку.

Водночас, можливі випадки, коли слідчий необґрунтовано відмовив потерпілому або підозрюваному в клопотанні про призначення експертизи, або в можливості постановки перед експертом того чи іншого питання. У такій ситуації потрібно визнати, що потерпілий або підозрюваний діяв не «в обхід закону», якщо він вимагав долучити до провадження як документ довідку про результати дослідження чи довідку лікаря, виписку з історії хвороби, у якій зафіксовано, які були в нього тілесні ушкодження. У подібних випадках клопотання про витребування і приєднання до матеріалів провадження документа заповнює помилку слідчого, що веде до однобічності, неповноти, необ'єктивності розслідування.

Систематизуючи норми КПК України про використання спеціальних знань, їх права і обов'язки, можна визначити й інші умови правомірності. Але вони, на нашу думку, не мають значень основних умов. Крім того, порівняльний аналіз правового становища спеціалістів не може бути механічним; не можна поширити на інших спеціалістів умови правомірності, що стосуються тільки експерта тощо. Тому вважаємо

невдалою норму ст. 52 КПК Литви, що передбачає кримінальну відповідальність фахівця за завідомо неправдиве показання. Разом з тим допускаємо, що з урахуванням відносної новизни проблеми про основні положення про використання спеціальних знань, вона буде розглянута в інших роботах. При розробці умов правомірності використання знань спеціалістів, сформульованих у цьому підрозділі, було висловлено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, організації і тактики використання спеціальних знань. Обґрунтування їх буде наведено у відповідних розділах цієї роботи.

Висновки до другого розділу

Підводячи підсумок викладеного у розділі 2 можна зробити такі висновки:

1. Прогресивні новели КПК України дають змогу значно розширити можливість застосування спеціальних знань учасниками кримінального провадження для забезпечення повноти доказів з метою встановлення об'єктивної дійсності у провадженні та захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

2. З позицій кримінального процесуального закону не має значення, з якого не процесуального джерела слідчий отримує ту чи іншу інформацію щодо спеціальних питань. Відомості, отримані з не процесуальних джерел – привід для використання знань спеціалістів у формах, передбачених законом. Не зміняє суті те, що доекспертне дослідження проведено під час огляду чи іншої слідчої (розшукової) дії. Разом з тим, можливо, що в майбутньому окремі види процесуальної допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями, набудуть статус процесуальних форм використання спеціальних знань.

3. Систематизуючи норми КПК України про використання спеціальних знань, права і обов'язки спеціалістів, було визначено інші умови правомірності, але вони не мають значень основних умов. Крім того, порівняльний аналіз правового становища спеціалістів не може бути механічним; не можна прагнути поширити умови правомірності на інших спеціалістів, це стосується експертів тощо. При розробці умов правомірності їх використання, було внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, організації і тактики використання спеціальних знань.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

3.1 Особливості використання спеціальних знань учасниками кримінального процесу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Підвищення ефективності і якості розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку нерозривно пов'язано у активним впровадженням в діяльність правоохоронних органів сучасних досягнень науки і техніки. У цих умовах зростає значення діяльності спеціалістів, які, як відмічав В.Я. Колдін, усувають розрив між науково-технічними можливостями експерта, слідчого і суду, забезпечуючи ще більш тісну єдність технічних та юридичних елементів доказування [74, с. 103].

Відомо, «якість і результати розслідування значною мірою визначаються саме здатністю слідчого використовувати криміналістичну техніку при провадженні процесуальних дій...» [120, с. 10]. Однак саме спеціалісти-криміналісти, що беруть участь у слідчих (розшукових) діях, розширюють обсяг і підвищують якість фактичних даних, а це отримуються, що дозволяє більш повно і всебічно оцінити взаємозв'язок предметів і явищ, що мають значення для провадження. Якщо не залучають до участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, де їх допомога мала б значення, то це не дозволить більш повно виявити докази,

некваліфіковано їх закріпити тощо [61, с. 88].

Як зауважив Н.А. Селіванов, спеціаліст допомагає слідчому вирішити два надзвичайно важливі завдання. По-перше, отримати і залучити до провадження судові докази, що часто мають вирішальне значення для розслідування. По-друге, за допомогою отриманих даних здійснити досить об'єктивне і цілеспрямоване планування подальшого розслідування, точно визначити напрям подальшої роботи зі збирання доказів [149, с. 3].

На думку В.А. Серова, до об'єктивних причин, що обумовлюють необхідність широкого залучення спеціалістів до участі у розслідуванні кримінальних проваджень, потрібно віднести: підвищення складності слідчих (розшукових) дій у зв'язку з загальним розвитком науки, техніки; значний розвиток криміналістичної техніки; поява нових видів експертиз, заснованих на дослідженні об'єктів, виявлення, фіксація і вилучення яких, пов'язані із застосуванням спеціальних знань і навичок [151, с. 126].

Оскільки «зачасту встановлення слідів та інших речових доказів, що вирішують долю кримінального провадження, залежить у вирішальній мірі від спеціалістів, залучених до участі в огляді місця події або іншої слідчої дії» [100, с. 26], то нині постає питання про розробку концепції техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Така концепція передбачає постійне техніко-криміналістичне супроводження процесу розслідування кримінальних правопорушень. Реалізація вказаної концепції, на думку А.Ф. Волинського, повинна здійснюватися на двох рівнях: перший – створення умов постійної готовності суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень до застосування криміналістичної техніки; другий – реалізація таких умов в

кожному конкретному випадку розслідування кримінальних правопорушень, що передбачає тактико-технічне і організаційно-методичне забезпечення діяльності слідчих, працівників оперативних підрозділів, як правило, з безпосередньою участю в ній експертів-криміналістів або судових експертів. При цьому ставиться завдання удосконалення ролі спеціалістів і експертів, діяльність яких найбільш активно повинна проявлятися в проведенні експертиз і спеціальних досліджень, у веденні криміналістичних обліків, в формі участі в провадженні окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, оглядів, експериментів), а також оперативно-розшукових заходів [86, с. 64].

Реалізація концепції передбачає найширшу участь спеціалістів, у тому числі спеціалістів-криміналістів, у процесі розслідування і попередження кримінальних правопорушень. Такий підхід до вдосконалення діяльності спеціалістів зумовлений тим, що вони, як зазначає В.Н. Махов, отримують більш повну і об'єктивну у вихідному вигляді інформацію про обставини кримінального правопорушення, сприймають ті факти, які слідчий не відобразив або ж не збирався відобразити в протоколі; отримують доступ до інформації, яка втрачається під час пересікання слідчих (розшукових) дій, у проміжках між ними, особливо у випадках, коли огляд проводить один слідчий, а інші першочергові слідчі (розшукові) дії – інший слідчий. Крім того, їм стає доступною інформація, що не фіксується слідчим як другорядна. Слідчий як докази фіксує лише найбільш значущі факти із зібраної інформації [110, с. 244].

Практична реалізація вказаної концепції вимагатиме перегляду кримінальних процесуальних норм і організаційно-тактичних рекомендацій, що визначають порядок застосування і використання

спеціальних знань, у тому числі і техніко-криміналістичних, під час досудового розслідування. Досить своєчасну пропозицію вніс А.П. Резван, а саме про необхідність ввести в КПК України самостійну главу «Використання спеціальних знань в кримінальному судочинстві» [141, с. 31].

Ми повністю підтримуємо цю пропозицію і переконані, що при використанні норм кримінального процесуального закону будуть враховані передові погляди дослідників проблем використання спеціальних криміналістичних знань у ході встановлення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні. Удосконалення процесуального становища спеціалістів-криміналістів, на нашу думку, невіддільне від процесу реалізації концепції постійного техніко-криміналістичного супроводження процесу розслідування і попередження кримінальних правопорушень. Необхідність принципово нового кримінального процесуального та організаційно-тактичного підходу до організації діяльності спеціалістів-криміналістів зумовлена низкою факторів, до яких потрібно віднести такі:

1) загальне ускладнення техніко-криміналістичних засобів і методів, що застосовують в ході пошуку, виявлення, фіксації, виявлення попереднього дослідження матеріальних слідів та інших речових доказів;

2) неготовність через суб'єктивні та об'єктивні причини осіб, що здійснюють досудове розслідування, самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби та методи;

3) необхідність максимально повно надати особам, що здійснюють досудове розслідування, можливість зосередити свої зусилля і увагу на вирішенні правових і організаційно-тактичних завдань, що виникають при проведенні як окремих слідчих (розшукових) дій, так і всього досудового розслідування в цілому;

4) необхідність підвищити ефективність техніко-криміналістичний процес пошуку, виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

Оскільки реалізація спеціальних криміналістичних знань під час досудового розслідування здійснюється не лише спеціалістами-криміналістами, але й іншими суб'єктами, за якими визнається факт володіння такими знаннями, то вважаємо потрібно розробити механізм визначення наявності або відсутності спеціальних криміналістичних знань у суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності.

На сьогодні законом регламентовано тільки обов'язкове визначення експертно-кваліфікаційними комісіями рівня професійної підготовки експертів, у тому числі експертів-криміналістів, які можуть виступати в кримінальному процесі України як спеціалісти-криміналісти. Механізм визначення рівня техніко-криміналістичної підготовки осіб, що здійснюють досудове розслідування, мають право застосовувати свої спеціальні криміналістичні знання під час пошуку, виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, не розроблений.

Вважаємо, що критерієм визначення факту наявності спеціальних криміналістичних знань у суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності повинний стати ступінь сформованості у них техніко-криміналістичних умінь та навичок. Від факту наявності або відсутності таких знань у осіб, що здійснюють досудове розслідування, залежить визначення форм і методів реалізації спеціальних криміналістичних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, це дозволить виключити елементи непрофесіоналізму в ході техніко-криміналістичного пошуку,

виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

Важко погодитися з абстрактними визначенням окремими вченими рівнів використання спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. Визначаючи рівні застосування спеціальних знань, вони виходять не зі ступеня підготовленості реалізації вмінь і навичок, а з процесуального положення потенційних суб'єктів – носіїв цих знань. Так, В.І. Шиканов вказує на три рівні застосування спеціальних знань. Перший – застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, судом, спеціалістом. Другий – використання інформації довідкового характеру. Третій – використання спеціальних знань у формі експертизи [193, с. 5].

Як бачимо, спеціальні знання слідчого, прокурора, суду, поставлені на один рівень зі знаннями спеціаліста, що з самого початку знижує рівень його знань, а відповідно, і його роль у кримінальному процесі. Вважаємо, що запропонована В.І. Шикановим класифікація є не рівнем, а формою реалізації спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Рівень же спеціальних знань повинен виходити з конкретних вмінь і навичок людини щодо реалізації ним теоретичних спеціальних знань у будь-якій галузі наукового знання.

Для не допущення під час досудового розслідування організаційних, процесуальних і тактико-технічних помилок використання науково-технічних засобів, загальною особливістю яких є їх неефективне застосування в процесі збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів [51, с. 7], доцільно створити відповідні кваліфікаційні комісії. Вони повинні встановлювати наявність у осіб, що проводять досудове розслідування, спеціальних криміналістичних знань – умінь і навичок

самостійного застосування техніко-криміналістичних засобів пошуку, фіксації і вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

До складу такої комісії потрібно включати авторитетних співробітників експертно-криміналістичних установ, вчених у галузі криміналістичної техніки, а також викладачів, що викладають криміналістичну техніку. Роботі такої комісії може, а іноді і повинна, передувати додаткова техніко-криміналістична підготовка тих суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності, чиї спеціальні криміналістичні знання будуть оцінюватися. Підготовку можна проводити на базі спеціалізованих експертних установ або навчальних закладів, в яких вивчаються засоби і прийоми криміналістичної техніки. У процесі вказаної підготовки відбувається набуття або відновлення, можливо, втрачених техніко-криміналістичних навичок, що дозволить надалі їх самостійно реалізувати.

Суб'єктам пошуково-ідентифікаційної діяльності, наділеним спеціальними криміналістичними знаннями, повинно бути надано процесуальне, а також не процесуальне право їх самостійної реалізації в ході досудового розслідування. Залежно від посадового становища цих суб'єктів застосування ними своїх знань може здійснюватися або на власний розсуд (слідчий) або за дорученням (спеціаліст).

Суб'єкти пошуково-ідентифікаційної діяльності, що не володіють спеціальними криміналістичними знаннями, не повинні мати права на самостійну процесуальну або не процесуальну їх реалізацію. Через своє посадове становище (наприклад, слідчий) вони повинні бути зобов'язані використовувати знання спеціалістів-криміналістів у випадку, коли при проведенні слідчої (розшукової) дії необхідно застосовувати техніко-

криміналістичні засоби і методи у ході збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

Для відмежування спеціалістів-криміналістів від інших суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності, наділених спеціальними криміналістичними знаннями, доцільно використовувати визначення С.І. Ожегова, подане у Словнику російської мови: «Особи, що застосовують спеціальні криміналістичні знання як спеціалісти». Таку термінологію стосовно спеціалістів-криміналістів використовують тому, що термін «застосувати» відноситься до дії, що здійснюється [123, с. 514], тобто ця категорія осіб реалізує тільки свої спеціальні знання.

Стосовно інших суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності (слідчих, прокурорів тощо), наділених спеціальними криміналістичними знаннями, то їм потрібно не тільки надавати право самостійно застосовувати свої спеціальні криміналістичні знання, але і право використовувати в цих цілях спеціальні криміналістичні знання осіб, що виступають у кримінальному процесі як спеціалісти-криміналісти. Вважаємо доцільно для відмежування цієї категорії осіб від спеціалістів, доцільно використовувати термін: «Особи, що застосовують і використовують спеціальні криміналістичні знання».

Таким визначенням ми підкреслюємо різний процес реалізації спеціальних криміналістичних знань. Так, якщо застосування спеціальних знань нами розглядається як процес, невіддільний від суб'єкта, що його здійснює, то використання спеціальних знань є процесом опосередкованого сприйняття дійсності через спеціальні знання іншої особи. Під терміном «використання» розуміється: «Скористатися ким-чим-небудь, вжити з користю (наприклад, використати спеціаліста)» [123,

с. 220], тобто цей термін, на нашу думку, більш доцільний для визначення процесу залучення будь-якої особи до проведення слідчої (розшукової) дії як спеціаліста.

Стосовно суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності, спеціальні техніко-криміналістичні уміння і навички яких були оцінені кваліфікаційною комісією як незадовільні, потрібно визнати, що у них можуть бути відсутні спеціальні криміналістичні знання. Такі суб'єкти, на нашу думку, не повинні мати процесуального, а також не процесуального права самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби і методи в ході пошуку, виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Наша думка заснована ґрунтується на тому, що самостійне застосування ними науково-технічних засобів і методів може призвести до псування або знищення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, тому у всіх випадках потрібно застосовувати вказані особами техніко-криміналістичні засоби і методи, вони повинні використовувати для цього пізнання спеціалістів-криміналістів. До вказаної категорії осіб потрібно застосовуватися термін: «Особа, що використовують спеціальні криміналістичні знання».

Обґрунтовуючи взаємозв'язок обсягів спеціальних криміналістичних знань суб'єктів оперативно-розшукової діяльності з можливістю процесуальної або не процесуальної їх реалізації, насамперед потрібно зауважити, що не залежно від наявності спеціальних криміналістичних знань у оперативних працівників вони повинні їх реалізувати тільки в не процесуальній формі.

Вважаємо, що залежно від наявності або відсутності спеціальних криміналістичних знань у осіб, що здійснюють досудове розслідування,

повинно вирішуватися питання про участь у процесі досудового розслідування спеціаліста-криміналіста. Якщо особа, що здійснює досудове розслідування, не володіє спеціальними криміналістичними знаннями, то в слідчих (розшукових) діях, що проводяться, коли необхідно застосовувати техніко-криміналістичні засоби і методи в цілях збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення і інших речових доказів, зобов'язаний брати участь спеціаліст-криміналіст.

Винятком з цього правила повинні стати випадки, коли через об'єктивні причини спеціаліст-криміналіст не зможе прибути на місце проведення слідчої (розшукової) дії, а зволікання з її початком може призвести до втрати матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. У цьому випадку слідча (розшукова) дія повинна проводитися без спеціаліста-криміналіста, але тільки тими особами, що здійснюють досудове розслідування, які володіють спеціальними криміналістичними знаннями.

Як справедливо зазначив І.Т. Луцюк, залучення спеціаліста-криміналіста до провадження слідчої (розшукової) дії може принести не лише користь, але і шкоду, оскільки процес залучення спеціаліста до провадження слідчої (розшукової) дії забирає певний час, вимагає певних затрат тощо, відповідно може породжувати негативні наслідки. Ці негативні наслідки можуть бути мінімальними, тому ними потрібно нехтувати. В інших випадках негативні наслідки, наприклад, зволікання з виїздом на місце події, роблять недоцільним виїзд спеціаліста [102, с. 98].

Практична реалізація вказаних пропозицій не можлива без їх кримінального процесуального врегулювання, тому ми пропонуємо до ст. 223 КПК України додати п. 9, в якому б зазначалося наступне: «При

провадженні слідчих (розшукових) дій можуть застосовуватися науково-технічні засоби і способи виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення і речових доказів. Застосовувати технічні засоби може тільки особа, яка має необхідні для цього уміння і навички. У випадку відсутності у суб'єкта, що проводить досудове розслідування, умінь і навичок застосування техніко-криміналістичних засобів пошуку, виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, у слідчих (розшукових) діях, під час провадження яких необхідно застосовувати такі засоби, обов'язково бере участь спеціаліст-криміналіст. Виняток становлять випадки, коли через об'єктивні причини спеціаліст-криміналіст не може брати участь у слідчій (розшуковій) дії».

Удосконалення процесу використання спеціальних криміналістичних знань під час досудового розслідування не повинно закінчуватися тільки розробкою кримінальних процесуальних норм, що визначають застосування і використання таких знань у слідчій і судовій діяльності. Вважаємо, що вказані норми є лише суттю внутрішнього, основоположного, механізму, що забезпечує правильне техніко-криміналістичне супроводження процесу розслідування. Зовнішньою ж формою цього внутрішнього змісту повинен стати криміналістичний порядок взаємодії слідчого зі спеціалістом-криміналістом як при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, так і всього розслідування в цілому.

Як справедливо зазначав В.Ф. Статкус, наука повинна виробляти рекомендації щодо підвищення ефективності взаємодії в роботі з розслідування кримінальних правопорушень, в основі яких лежала б засада рівності оперативно-розшукових слідчих і криміналістичних підрозділів у

питаннях розслідування кримінальних правопорушень і виявлення винних. При цьому такі служби повинні діяти як самостійні, абсолютно рівні партнери, без поділу на головних і допоміжних, що несуть однакову відповідальність за кінцевий результат – встановлення істини у кримінальному провадженні [160, с. 37].

Ключовим моментом, залежно від якого потрібно здійснювати той або інший порядок взаємодії особи, що здійснює досудове розслідування, зі спеціалістом-криміналістом, повинен стати факт наявності або відсутності у слідчого (оперативного працівника) спеціальних криміналістичних знань. Якщо особа, що здійснює розслідування, володіє спеціальними знаннями, то вона повинна не тільки визначати порядок роботи спеціаліста-криміналіста, що бере участь у слідчій (розшуковій) дії, але і самостійно здійснює застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у ході збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

Якщо особа, що здійснює досудове розслідування, не володіє спеціальними криміналістичними знаннями, то порядок застосування спеціалістом-криміналістом засобів і методів у процесі їх збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення і інших речових доказів повинен визначатися самим спеціалістом. Втручання слідчого в цю роботу спеціаліста-криміналіста не допустиме, якщо вона не суперечить цілям і завданням такої слідчої (розшукової) дії, а також не порушує загальний порядок його проведення і відповідає вимогам закону.

Незалежно від наявності спеціальних криміналістичних знань у особи, що проводить слідчі (розшукові) дії з участю спеціаліста-

криміналіста, доцільно завжди доручати застосування техніко-криміналістичних засобів і методів спеціалісту. Така організація роботи дозволить особі, що здійснює досудове розслідування, зосередити свої сили на вирішенні процесуальних та організаційно-тактичних питань слідчої (розшукової) дії, що ним проводиться. Як зазначають І.Ф. Герасимов та Є.П. Іщенко, здійснення спеціалістом-криміналістом роботи з відшукування матеріальних слідів і речових доказів під час оперативно-розшукових заходів надає слідчому більше можливості для проведення аналізу того, що сталося, версійного мислення, використання організаційно-тактичного значення місця події [32, с. 184].

На думку 90,4 % опитаних нами слідчих, самостійне застосування ними техніко-криміналістичних засобів і методів відволікає їх від загального керівництва слідчими (розшуковими) діями і складання їх протоколу. Ускладнення науково-технічних засобів і методів роботи з доказами не дозволяє слідчому оволодіти всіма криміналістичними рекомендаціями, тому необхідно іти по шляху звільнення слідчого (оперативного працівника) від всіх технічних операцій по роботі з доказами, поклавши обов'язок із застосування криміналістичної техніки на спеціаліста-криміналіста. Конкретизуючі слідчі (розшукові) дії, до участі в проведенні яких залучається спеціаліст-криміналіст, можна навести такі дані: допит – 12 %, пред'явлення особи для впізнання – 9 %, пред'явлення речей для впізнання – 7 %, пред'явлення трупа для впізнання – 17 %, обшук – 15 %, огляд приміщення, речей та документів – 29 %, інші – 11 % (Додаток А).

В цілях звільнення слідчого від виконання технічних прийомів і зосередження їх уваги і сил на тактиці слідчої (розшукової) дії, висування версій, організації взаємодії з оперативними працівниками застосування

техніко-криміналістичних засобів і методів повинно здійснюватися спеціалістом-криміналістом. Тим більше, це повинно також відбуватися у випадках, коли особи, що здійснюють досудове розслідування, не володіють спеціальними криміналістичними знаннями. Як стверджують В.Г. Гайдаш та С.Л. Новожилов, застосування технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій найбільш ефективно тоді, коли ця діяльність здійснюється спеціалістом, який наділений можливістю оцінити весь потік отриманої інформації, «фільтрує» його і результати вже у обробленому вигляді надає ініціатору застосування (співробітнику оперативного або слідчого підрозділу) [28, с. 59].

Для ілюстрації порядку взаємодії слідчого зі спеціалістом-криміналістом під час огляду місця події пропонуємо таку схему їх сумісної роботи при здійсненні збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів.

На етапі підготовки до огляду місця події слідчому доцільно вивчити у спеціаліста-криміналіста, які техніко-криміналістичні засоби є в його розпорядженні, в робочому стані вони чи ні. Якщо є несправні засоби, то протягом якого часу їх можна відремонтувати, а також чи може спеціаліст самостійно усунути неполадку.

У випадку коли для ремонту несправного засобу потрібно тривалий проміжок часу, слідчий запитує у спеціаліста, які інші техніко-криміналістичні засоби можна використати, а також чи є вони в його розпорядженні. Якщо заміну несправного техніко-криміналістичного засобу неможливо здійснити в короткий термін, то про факт несправності техніко-криміналістичного засобу слідчий інформує чергового по ОВС (УВС, ГУВС), а також керівництво експертно-криміналістичного

підрозділу.

У процесі інформування керівництва слідчий вивчає, як швидко може відбутися заміна несправного техніко-криміналістичного засобу або його ремонт. Якщо ремонт або заміна техніко-криміналістичного засобу не можуть бути здійснені негайно, то слідчий, доручивши черговому по ОВС (УВС, ГУВС) організацію негайної підготовки до місця події нового або справленого техніко-криміналістичного засобу, відбуває разом зі слідчо-оперативною групою до місця огляду.

Прибувши на місце події СОГ, слідчий роз'яснює спеціалісту-криміналісту його права і обов'язки, про що робиться відмітка в протоколі огляду. Після цього спеціаліст-криміналіст здійснює попереднє ознайомлення з обстановкою на місці події, під час якого визначає межі огляду території, а також точки, з яких необхідно буде провести фото-, відео-, кінозйомку. У цей час слідчий займається складанням вступної частини протоколу огляду, підбором і інструктажем понятих, організацією охорони місця події, опитуванням очевидців тощо і приступає до збирання і вилучення доказів на місці події самостійно або за допомогою оперативних працівників.

Завершивши попередній огляд місця події, спеціаліст-криміналіст інформує слідчого про загальну обстановку місця огляду, акцентуючи увагу на місці ймовірного знаходження матеріальних слідів кримінального правопорушення чи інших речових доказів. Після такого повідомлення, спеціаліст-криміналіст може запропонувати слідчому на вибір той чи інший метод огляду, який, на його думку, необхідно застосувати в цій ситуації. Проаналізувавши отриману від спеціаліста-криміналіста інформацію, слідчий приймає рішення про метод огляду, а також ставить завдання всім учасникам огляду. Якщо виникне потреба, він приймає таке

рішення після самостійного обходу території, що підлягає огляду.

Перед початком статичної стадії робочого етапу огляду спеціалісту-криміналісту доцільно надати час для провадження орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної фото-, відео-, кінозйомки, оскільки її рекомендується проводити до виходу на місце події всіх учасників огляду, попадання в кадр яких небажано, крім того, вони можуть пошкодити або знищити матеріальні сліди, а також інші речові докази.

Під час зйомки слідчий, якщо він володіє спеціальними криміналістичними знаннями, що підтверджено кваліфікаційною комісією, контролює роботу спеціаліста-криміналіста, додатково орієнтуючи його на зйомку тих об'єктів і з тих напрямків, які не були попередньо обрані спеціалістом. Необхідно пам'ятати, що процесу кіно-, відео зйомки місця події повинна передувати зйомка представлення слідчого, під час якого він називає своє звання, посаду, прізвище, пояснює факт провадження зйомки, дату, час, місце огляду, а потім представляє всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії.

Детальна стадія робочого етапу огляду є найбільш трудомісткою, вона характеризується активними пошуково-пізнавальними діями слідчого та інших учасників огляду. Для слідчого така стадія огляду пов'язана з великим обсягом роботи: він повинен не тільки самостійно здійснювати пошук, виявлення, фіксацію, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, але і проводити при цьому відображення ходу і результатів цих дій у протоколі огляду.

Слідчий повинен враховувати, що процес застосування техніко-криміналістичних методів і засобів трудомісткий, вимагає певного часу, який необхідно надати спеціалісту-криміналісту, тому для більш точного вибору періоду роботи спеціаліста-криміналіста, слідчий зобов'язаний

вияснити у нього приблизний час, протягом якого буде здійснюватися застосування техніко-криміналістичних засобів і методів. Протягом вказаного часу слідчий не повинен підганяти спеціаліста-криміналіста і може зайнятися вирішенням організаційно-тактичних та процесуальних питань слідчої (розшукової) дії, що ним проводиться.

Однак застосування техніко-криміналістичних засобів і методів спеціалістом-криміналістом не повинно бути основою для повного само відсторонення слідчого від проведення активних пошукових дій. Одночасна робота спеціаліста-криміналіста і слідчого, під час якої спеціаліст-криміналіст здійснює виявлення, криміналістичну фіксацію і вилучення матеріальних слідів, а слідчий контролює цей процес, здійснюючи його опис у протоколі, є передумовою ефективності і якості їх взаємодій.

У процесі вилучення матеріальних слідів та інших речових доказів спеціаліст-криміналіст повинен проводити їх фіксацію і упакування, а слідчий – виконувати реквізити упаковки, які потрібні. За необхідності відібрання зразків для порівняльного криміналістичного дослідження цю роботу можуть виконати як спеціаліст-криміналіст, так і слідчий, що володіє спеціальними криміналістичними знаннями. Якщо слідчий такими знаннями не володіє, то ці дії повинен здійснювати тільки спеціаліст-криміналіст.

С.М. Сирков вважає: «питання про придатність використання слідів доцільно вирішувати на місці події» [152, с. 49]. На нашу думку, вирішення цього питання потрібно проводити з обов'язковою участю спеціаліста-криміналіста, незалежно від того, наділений чи ні слідчий спеціальними криміналістичними знаннями. Адже слідчі не завжди знають експертні методики дослідження, а тому вони не завжди зможуть

самостійно визначити питання придатності вилучених слідів для експертного дослідження за конкретною методикою.

На заключному етапі огляду спеціаліст-криміналіст зобов'язаний письмово повідомити слідчому, якщо слідчий не володіє спеціальними криміналістичними знаннями, про умови транспортування і зберігання зібраних матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Крім того, слідчому доводиться, які криміналістичні експертизи необхідно назначити і які питання винести на дослідження експерту-криміналісту.

Прийнявши рішення про завершення огляду місця події, слідчий з'ясовує у спеціаліста-криміналіста, які техніко-криміналістичні засоби застосовувалися під час пошуку, виявлення, фіксації вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Отримана інформація відображається в протоколі огляду.

Розглядаючи особливості організацію взаємодії спеціаліста-криміналіста і слідчого в ході огляду місця події, а також інших слідчих (розшукових) дій, зазначимо, що в нашій країні, на відміну від інших країн, спеціаліст-криміналіст не має права покинути місце проведення огляду місця події до офіційного моменту його закінчення. У США до місця огляду «технік криміналіст приїжджає на спеціальній машині, укомплектованій наборами технічних засобів і матеріалів для роботи з різноманітними слідами. Виконавши свою частину роботи, технік-криміналіст, не чекаючи закінчення огляду, повертається в поліцейський департамент. Така організація огляду дозволяє спеціалісту економити час і підвищує ефективність праці» [39, с. 63].

Враховуючи «дефіцит» кадрового складу спеціалістів-криміналістів, який постійно мають правоохоронні органи, вважаємо, що вважаємо

важливою пропозицією надати можливість спеціалісту-криміналісту покинути місце проведення огляду місця події до його завершення в тому випадку, якщо застосування ним спеціальних криміналістичних знань буде вже не потрібне. Ознайомлення спеціаліста-криміналіста з протоколом слідчої (розшукової) дії, в даному випадку, може проводитися ним пізніше офіційного строку закінчення слідчої (розшукової) дії.

В.Н. Григор'єв запропонував схему участі спеціалістів-криміналістів в оглядах місць події. На жаль, його пропозиції торкаються лише ситуації проведення огляду місця події в надзвичайних умовах. Він вважає, що участь спеціаліста в огляді кожного місця події в надзвичайних умовах необхідно організувати за «плаваючим графіком». Здійснивши фотозйомку, відшукавши і вилучивши сліди кримінального правопорушення на одному місці події, спеціаліст, не чекаючи закінчення його огляду, за допомогою військовослужбовців, слухачів шкіл МВС переїжджає на інше місце і продовжує виконувати свої обов'язки. У кінці робочого дня спеціаліст повинен виконати свою частину процесуального оформлення проведених за його участю оглядів – впевнитися в правильності відображення у протоколі обстановки і слідів, підписати його, завірити вилучення доказів [36, с. 77].

Вважаємо, що впровадження в практичну діяльність органів досудового розслідування зроблених нами пропозицій, спрямованих на оптимізацію процесу використання спеціальних криміналістичних знань у процесі збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення) матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів матиме позитивний вплив на якість і повноту слідчих (розшукових) дій, що проводяться. Досягнення за рахунок наших пропозицій загального позитивного впливу на процес розслідування і попередження

кримінальних правопорушень відбудеться внаслідок найбільш раціонального застосування і використання спеціальних криміналістичних знань усіх суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності.

3.2 Специфіка використання спеціальних знань експертами під час проведення судових експертиз, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку являє собою комплекс слідчих (розшукових) дій, що здійснюються в певній послідовності і мають кінцевою метою встановлення осіб, що їх вчинили, доказування їх винуватості та передання до суду [101, с.89]. До таких слідчих (розшукових) дій відносять і проведення експертизи. Порядок її проведення врегульований кримінальним процесуальним законодавством та відомчими нормативними актами.

Зміст цієї слідчої (розшукової) дії багато в чому визначається та конкретизується виконавчою діяльністю в межах техніко-криміналістичного забезпечення. Ефективність використання науково-технічних методів і засобів залежить від тактичних особливостей, що відповідають рівню розвитку криміналістичної техніки і зумовлені специфікою таких кримінальних правопорушень, яка, на нашу думку, полягає в наступному:

1. Стихійність виникнення ситуацій, що підлягають розслідуванню, – у процесі дослідження було виявлено, що порушення громадського порядку у більшості випадків виникає раптово. Як правило, вони починаються при великому скупченні людей, позбавлених можливості

правильно реагувати на те, що відбувається. У більшості випадків для початку протиправних дій організатори використовували незначний привід.

2. Велика кількість вчинюваних кримінальних правопорушень. Разом з погромами, підпалами відбувалися вбивства та інші кримінальні правопорушення.

3. Масштабність та висока динамічність процесу розслідування.

4. Багатоманітність матеріальних слідів і способів слідоутворення.

5. Підвищена мінливість слідчої ситуації – особливо характерна для першочергового етапу розслідування. Слідчо-оперативна група може опинитися в умовах продовжуваних громадських заворушень, або, коли вони формально припинилися, але з джерел оперативної інформації можуть поновитися. У таких випадках акцент роботи слідчо-оперативної групи переміщається з процесу розслідування на вживання надзвичайних заходів для припинення злочинних проявів. Це проявляється в залученні військ, посилених нарядів поліції, залученні пожежників, громадськості тощо.

6. Дефіцит часу для прийняття і здійснення процесуальних та тактичних рішень – фактор, що є домінуючим при формуванні доказової інформації. У цей період слідчі (розшукові) дії проводять за раніше складеним планом розслідування з урахуванням оперативної обстановки.

7. Необхідність застосовувати особливий порядок концентрації, узагальнення і невідкладного використання інформації, що надходить – великий та безперервний потік інформації, що надходить, повинен бути врахований і систематизований так, щоб у будь-який час слідчі і оперативні працівники могли отримати відомості і матеріали стосовно конкретних осіб – учасників громадських заворушень, дані про свідків та

потерпілих.

8. Протидія розслідуванню – здійснюється в різних формах, відомих з розслідування інших кримінальних правопорушень. Найбільш характерною формою протидії при розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, що здійснюються в умовах порушення громадського порядку, є формування спеціальних груп з-поміж порушників, для дезорганізації роботи правоохоронних органів з документування протиправних дій.

Отже, специфіка умов порушень громадського порядку є домінуючою при формуванні тактичних особливостей, які в нашому розумінні ототожнюються переважно з тактичними прийомами.

У чинному КПК України змін також зазнали й підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширші можливості для застосування у доказуванні інституту судової експертизи.

На реалізацію одного із загальних принципів нового кримінального процесу – змагальності сторін, що гарантує рівні права сторонам кримінального провадження у наданні такого доказу як висновок експерта, згідно із чинним КПК України, експерта може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Так, згідно зі статтею 242 КПК України експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Статтею 243 КПК України передбачено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Крім того, ч. 2 статті 243 КПК України цієї статті встановлено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Разом з тим, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених статтею 244 КПК України.

Отже, під час судового розгляду як доказ може бути надано одночасно два висновки, виконані різними експертами з одних і тих самих питань, як за дорученням сторони обвинувачення так і сторони захисту. У разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею, потрібно мати на увазі, що для вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкта дослідження та не вирішувалися під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини провадження.

Чинним КПК України суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, ч. 1 ст. 101 КПК України встановлено, що «Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи» [89].

Стаття 102 КПК України містить перелік основних складових змісту висновку експерта, серед яких у пункті б визначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх

експертна оцінка.

Доцільно зазначити, що під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення так і стороною захисту, та у разі їх розходження, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

Чинним КПК України також встановлено норму, згідно з якою до процесуальних джерел доказів одночасно із висновком експерта віднесено й його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (статті 84, 95, 356 КПК України), що також забезпечить повноту дослідження доказів та удосконалисть процедури оцінки висновку експерта у суді.

Суттєвим позитивним нововведенням у КПК України є також скасування дослідчої перевірки матеріалів про вчинення злочину, що вирішило багаторічну дискусію про можливість призначення експертизи до відкриття провадження. Якщо раніше підставою для проведення експертизи була постанова слідчого, яка виносилася після відкриття кримінального провадження, то у новому процесі судова експертиза може бути призначена одразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Також позитивним моментом діючого КПК України є конкретизація обсягу прав та обов'язків експерта, визначення кола осіб, які можуть бути залучені як експерти та вимог до них. Так, у статті 69 міститься посилання на Закон України «Про судову експертизу». У вказаному Законі встановлено чіткі критерії (вимоги) щодо осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. Зокрема, обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки, та атестації

з метою отримання кваліфікації судового експерта. При цьому також визначено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (стаття 11 Закону).

У чинному КПК України також встановлено заборону щодо проведення експертизи для з'ясування питань права (частина перша статті 242). Раніше обмеження щодо проведення у кримінальному процесі правових експертиз мало лише рекомендований характер (постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»). Як бачимо, законодавець врахував думку науковців, що вирішення правових питань не потребує застосування спеціальних знань (наукових, технічних або інших) і є виключною компетенцією суду.

Разом із позитивними новаціями КПК України містить окремі неточності та прогалини, які стосуються регулювання порядку призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Зокрема, у чинному КПК України відсутнє визначення понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз. Такого положення не було і у КПК України 1960 року.

Згідно з частиною другою статті 332 діючого КПК України суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого, якщо суду надані

кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. Тобто за своїм змістом ця норма надає можливість суду призначити повторну експертизу, проте статус такої експертизи не визначено. Ця обставина є суттєвою прогалиною, оскільки не зрозуміло, які питання повинні бути вирішені експертом та які об'єкти підлягають дослідженню. Адже від зміни експертного завдання та вихідних даних залежать результати, які будуть отримані експертом. Разом з тим, статтею 4 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту, експертам. Проте доцільно зауважити, що призначення повторної експертизи було передбачено частиною третьою статті 75 КПК України 1960 року і встановлено в інших процесуальних кодексах (стаття 150 ЦПК, стаття 85 КАС, стаття 42 ГПК).

Разом з тим, визначення понять первинної, додаткової та повторної експертизи мають значення для реалізації принципів судово-експертної діяльності, а саме: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Крім того, нормами чинного КПК України передбачена можливість призначення експертизи не тільки одному експерту а й експертам, тобто де-факто мова йде про призначення експертизи двом чи більше експертам, що за своїм змістом має комісійний характер. При цьому законом не врегульовано статусу кожного експерта та межі його окремих повноважень, порядку організації проведення таких експертиз та випадки складання ними одного чи окремих висновків. Це також стосується і випадків коли для вирішення завдання необхідно залучити експертів з різних галузей знань, тобто провести комплексну експертизу. Однак у

чинному КПК України взагалі відсутні норми щодо можливості проведення таких експертиз.

Разом з тим, згідно з чинним КПК України експертиза може доручатися не тільки одному експерту, експертам, а й експертній установі, проте не визначено порядок організації проведення експертизи саме в експертній установі, безпосередньо експертом, який працює в установі, чи її керівником. У разі останнього – межі повноважень керівника установи під час організації проведення експертиз (призначення експерта або експертів, попередження про кримінальну відповідальність, встановлення строків, заявлення клопотань тощо).

У чинному КПК України не визначено й форми реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, який повинен містити інформацію про особу, яка залучається як експерт, питання, що ставляться експерту, перелік матеріалів (зразків, документів), що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність експерта тощо.

Процес державотворення в Україні в сучасний кризовий період має здійснюватися на засадах побудови правового, суверенного, демократичного суспільства, в якому домінують загальнолюдські цінності. Стан охорони громадського порядку в державі та чинна система державних та правоохоронних органів, які покликані забезпечувати надійний стан охорони громадського порядку, не є досконалими і потребують науково обґрунтованого оновлення та практичного удосконалення. Також є багато проблемних питань, зокрема і тих, що виникають після вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі

злочинами щодо охорони громадського порядку. Діапазон проблем, які потребують негайного вирішення, є досить широким, тому реформування цієї сфери буде достатньо складним. Питання охорони громадського порядку завжди було пріоритетним у забезпеченні життєдіяльності людини, суспільства, держави. Більше того, охорона громадського порядку є основою суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Цим зумовлена потреба в організації подальших наукових досліджень у напрямку визначення особливостей та правових засад призначення і проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. Питання, пов'язані з дослідженням особливостей та правових засад призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку, набувають все більшої актуальності, особливо із урахуванням останніх подій, які відбуваються в нашій країні. Суспільна небезпека зазначеної вище категорії кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони завдають або ставлять під загрозу завдання значної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Як свідчить судова та слідча практика, суспільна небезпека злочинів проти громадського порядку полягає в посяганні на окремі суспільні відносини, які перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, зокрема у сфері життя та здоров'я особи, власності, нормальної роботи органів державної влади, підприємств, установ, організацій тощо. Тому виклики, які постали перед сучасним українським суспільством та державою, стосуються, зокрема, і охорони громадського порядку, а якщо вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із посяганням на громадський порядок, необхідно виробити дієвий механізм, що врегулює

порядок призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку.

Розглянемо більш детально особливості та правові засади призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку.

Дослідженню проблеми призначення та проведення експертиз приділялась увага багатьма науковцями. Зокрема, певний внесок у їх розробку зробили В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, С.В. Великанов, А.Ф. Волобуєв, Л.Я. Драпкін, Г.І. Грамович, О.М. Колесниченко, В.О. Коновалова, О.Р. Ратинов, М.В. Салтевський, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько та ін. Вчені розглядали загальні питання призначення і проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. Серед науковців, які приділяли увагу даному питанню, слід назвати М.С. Бушкевича, В.І. Захаревського, М.В. Салтевського, М.І. Скригонюка, П.В. Шалдирвана та ін. Відповідно до чинного законодавства експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [89]. Законодавець також визначив, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового та судового слідства [136].

Залучення експерта та проведення судової експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка являє собою особливу, передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального

провадження, за допомогою проведення досліджень особами, які володіють спеціальними знаннями в галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла [89]. Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що знаходить своє відображення у висновку експерта.

Порушення громадського порядку в нашій країні зазвичай спричиняє моральний осуд з боку громадян і водночас застосування засобів адміністративного стягнення. Найбільш небезпечні за своїм характером і ступенем посягання на громадський порядок визнають злочинами й тягнуть за собою кримінальну відповідальність [19, с. 8]. Суспільна небезпека злочинів проти громадського порядку спричинена тим, що вони спрямовані проти найважливіших, охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин у галузі соціального спілкування. На відміну від інших об'єктів посягання, які завжди розцінюються як злочинні (наприклад, суспільний або державний устрій, життя людини тощо), зазначений об'єкт впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння тільки внаслідок безпосереднього спричинення або створення загрози спричинення йому значної, істотної шкоди [80, с. 17–23].

На суспільну небезпеку злочинів проти громадського порядку впливають, на нашу думку, й індивідуальні властивості особи винного. Порушник громадського порядку – особа негативна, яка заслуговує суворого морального осуду суспільства. Вчинення таких злочинів свідчить про наявність у винних антигромадських навичок та традицій і водночас про відсутність ряду соціально необхідних якостей, зокрема почуття

громадського обов'язку, честі, совісті, відчуття поваги до людей, ввічливості тощо [91]. Порушники громадського порядку характеризуються відсталим етико-психологічним розвитком, примітивними запитами, слабким емоційним вихованням. У зв'язку з цим вони без вагань завдають шкоду іншим людям. Їм характерні такі риси, як егоїзм і чванливість своїм нахабством. Найчастіше порушники громадського порядку мають низький рівень освіти, професійної підготовки, часто зловживають алкогольними напоями. Значна їх частина вчиняє злочини не вперше, піддавалася адміністративній відповідальності. Основна властивість особи злочинця-порушника громадського порядку – це його суспільна небезпека, що полягає в реальній загрозі здійснення ним злочинних дій, здатності за певних умов і надалі вчиняти так само. Суспільна небезпека злочинця є результатом, вираженням його соціальної зіпсованості, а не природженою властивістю його особистості. Усі громадяни, які вчиняють злочини проти громадського порядку, становлять суспільну небезпеку, однак ступінь такої небезпеки залежить від змісту, глибини та стійкості антисоціальної орієнтації їх особи, від характеру їх спонукань, схильностей, інтересів і мотивів діяльності. Конкретний факт злочинного порушення громадського порядку є водночас наслідком, свідченням та оцінкою небезпеки винних. Отже, їх антисоціальні особистісні властивості впливають на характеристику суспільної небезпеки проаналізованих злочинів [79, с. 478–483]. Злочини проти громадського порядку відрізняються від злочинів проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи за колом громадян, на яких поширюється небезпека завдання шкоди, а також моментом закінчення злочину. Злочини ж проти громадського порядку можуть завдати шкоди невизначено великому колу осіб. Їх визнають закінченими у ряді випадків уже тоді,

коли здійснено суспільно небезпечне діяння, яким поставлено або могло бути поставлено в небезпеку інтереси громадян. Охорона громадського порядку є однією з обов'язкових функцій органів управління, оскільки порушення цього порядку часто невіддільне від порушення діяльності зазначених органів. Проте, на відміну від злочинів проти порядку управління, що чинять замах на нормальну роботу органів держави та громадських організацій, така група злочинів порушує суспільні відносини у сфері соціального спілкування. Крім того, необхідно мати на увазі, що внаслідок їх учинення порушується діяльність органів управління не в цілому, а лише у сфері охорони громадського порядку.

Як справедливо зазначає П.В. Шалдирван, об'єктом зазначеної вище групи злочинів є громадський порядок, але об'єктивна сторона не завжди має значні розбіжності, а тому важливо визначитися із відмінностями у складах вказаних діянь [190, с. 58]. Унаслідок цього слідчий не завжди може достатньо ефективно застосовувати конкретний алгоритм дій для вирішення визначеної ним ситуації, що склалася за окремим видом розслідуваного злочину проти громадського порядку. Розслідування злочинів проти громадського порядку у сучасних умовах зумовлює важливість використання наукових, технічних та інших спеціальних знань і навичок. Тільки використовуючи сучасні досягнення науки і техніки, можна встановити об'єктивну дійсність в кримінальному провадженні про злочини проти громадського порядку. Насамперед це відбувається завдяки належному збиранню, дослідженню і використанню відповідної інформації, яка в процесі розслідування кримінального провадження про злочини проти громадського порядку буде визнана у встановленому законом порядку доказами.

У процесі розслідування злочинів проти громадського порядку

наукові, технічні та інші спеціальні знання і навички можна застосовувати у двох основних формах, кожна з яких передбачає залучення спеціалістів, тобто розкриває відповідними способами певний бік дійсності. Перша форма передбачає використання слідчим спеціальних знань і навичок спеціалістів у процесі провадження окремих слідчих (розшукових) дій. Це стосується пошуку, фіксації й вилучення слідів цього злочину, а також злочинів, що вчинюються в ході масових заворушень. Друга форма використання слідчим спеціальних знань і навичок спеціалістів – це призначення і проведення експертиз. Тобто на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження про злочини проти громадського порядку, експерт проводить дослідження в ході судової експертизи. Відповідна діяльність вчиняється державними спеціалізованими установами, відомчими службами.

Необхідно зазначити, що у кримінальних провадженнях про масові заворушення, як правило, призначають такі експертизи:

- 1) судово-медичні;
- 2) судово-медичні речових доказів (судово-біологічні);
- 3) судово-фізико-технічні;
- 4) судово-психіатричні;
- 5) судово-психологічні;
- 6) комплексні психолого-психіатричні;
- 7) криміналістичні.

Судово-медична експертиза обов'язково призначається для встановлення: причин смерті потерпілого; тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; статевої зрілості потерпілої; віку підозрюваного, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і

про це немає відповідних документів та неможливо їх одержати. Судово-медична експертиза речових доказів (судово-біологічна) визначає належність слідів крові, слини, інших виділень людського організму конкретній особі. Це дає змогу встановити факт перебування обвинуваченого на місці події. Можливість призначення судово-медичної експертизи речових доказів (судово-біологічної) виникає в тому випадку, коли на місці масових заворушень вдається виявити виділення людського організму, недопалки. Судово-медико-криміналістична експертиза, як правило, визначає, чи могли бути заподіяні загиблим людям тілесні ушкодження, які спричинили їхню смерть, інші тілесні ушкодження певною зброєю або іншими предметами, які використовувалися як зброя, вибуховими пристроями. Практика засвідчує, що характер вчинюваних обвинуваченим дій під час вчинення злочинів проти громадського порядку дає підстави для роздумів щодо його психічної повноцінності (Додаток Б).

Якщо в матеріалах кримінального провадження про злочини проти громадського порядку є інформація про відхилення від нормального розвитку обвинуваченого, потрібно призначити судово-психіатричну експертизу. Складність людської психіки зумовлює те, що судово-психіатричну експертизу завжди проводять не менше трьох експертів-психіатрів. Проведення судово-психіатричної експертизи може бути амбулаторним і стаціонарним. Така експертиза дає можливість встановити:

1) чи не перебувала особа в стані неосудності під час вчинення протиправного діяння;

2) чи не захворіла особа (організатор або учасник), яка безпосередньо вчиняла злочин (злочини), на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;

3) чи не була здатна особа під час учинення масових заворушень через наявний у неї психічний розлад повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Судово-психологічна експертиза у кримінальних провадженнях проти громадського порядку досліджує: чи є в особи елементи підвищеної сугестивності (навіюваності); чи є в особи підвищена схильність до фантазування; чи є в особи ознаки розумової відсталості, що не пов'язані з душевним захворюванням, і якщо так, то в чому вони проявляються; чи є в особи ознаки розумової відсталості або інші психічні особливості, викликані перенесеними соматичними захворюваннями; чи є в особи властивості, наявність яких могла зробити неможливим чи можливим не повністю керувати своїми діями; чи не могла особа напередодні злочинів проти громадського порядку і на їх початку мати конфліктні переживання, що вплинули на її поведінку; чи не перебувала особа в момент учинення злочинів проти громадського порядку в гіпнотичному стані; чи могла особа, враховуючи її індивідуальні особливості, неправильно сприймати факти, що мають значення для кримінального провадження у злочині проти громадського порядку тощо.

Отже, судова експертиза є одним з різновидів експертизи, яка має особливі ознаки, описані у процесуальному законі. Як і будь-яка інша експертиза, судова експертиза становить собою спеціальне дослідження. Судова експертиза – це опосередкований засіб доказування, сутність якого полягає в тому, що уповноважена процесуальним законом особа (слідчий, прокурор, суд) доручає судовому експерту вирішити поставлені перед ним питання, а судовий експерт, користуючись своїми спеціальними знаннями, проводить дослідження наданих йому матеріалів і надає висновок, який використовується як джерело доказів у кримінальному провадженні. У

кримінальних провадженнях про злочини проти громадського порядку призначають такі криміналістичні експертизи: вибухотехнічні, судово-балістичні, криміналістичне дослідження холодної зброї, пожежно-технічні, екологічні, судово-фармакологічні, криміналістична експертиза наркотичних засобів. Досить часто призначають комплексні судово-медичні й судово-психіатричні експертизи.

Зупинимося більш детально на основних видах експертиз, що призначають у провадженнях такої категорії, а саме на судово-медичній та криміналістичних (трасологічній, балістичній).

Судово-медична експертиза призначається у всіх випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Крім того, вона може бути призначена для характеристики знаряддя, використаного для нанесення тілесних ушкоджень; встановлення способу нанесення ушкоджень; визначення положення потерпілого стосовно нападника.

Трасологічна експертиза проводиться з метою ототожнення особистості обвинуваченого чи підозрюваного за слідами рук, ніг (взуття), використовуваних ним знарядь. Необхідність у її призначенні виникає у випадках, коли на місці події знайдена частина будь-якого предмета, а в підозрюваного виявлена інша його частина і є припущення, що вони склали одне ціле.

Судово-балістична експертиза призначається при розслідуванні хуліганства, під час якого застосовувалася вогнепальна зброя. Криміналістична експертиза проводиться в тих випадках, коли виникає необхідність з'ясувати, чи не є вилучений у підозрюваного предмет вогнепальною зброєю; чи цим предметом нанесені ушкодження потерпілому.

Сліди крові, волосся можуть бути об'єктом дослідження судово-

біологічної експертизи речових доказів.

Судово-хімічна експертиза призначається, якщо виникає необхідність досліджувати склад речовини, використаної хуліганамися для вчинення кримінального правопорушення за допомогою порошків, фарб, кислот.

При дослідженні мікрочастинок (крім вирішення питань про ідентифікацію і питань порівняльно-групового характеру) слідчий може поставити перед експертами будь-які інші питання про факти, пов'язані з наявністю мікрочастинок, їхньої природи, поширення властивостей. Для вирішення цих питань можна призначати не тільки криміналістичну і судово-медичну експертизи, але і біологічну, хімічну, фармакологічну. У випадку виникнення в слідчого сумнівів у психічній повноцінності і осудності підозрюваного у провадженні необхідно призначити судово-психіатричну експертизу [62, с. 76].

Відшкодування матеріального збитку потрібно розглядати, як тактичну операцію, що включає комплекс слідчих (розшукових) дій і ряду організаційних мір. Оперативні підрозділи, слідчий і суд зобов'язані вжити заходів для відшкодування заподіяного матеріального збитку. Слідчий встановивши, що внаслідок хуліганських дій громадянину, установі, підприємству, організації заподіяно матеріальний збиток, повинен визнати постраждалих від кримінального правопорушення і роз'яснити їм чи їхнім представникам право пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні.

При розслідуванні кримінального провадження про хуліганство повно і всебічно встановлюються дані про характер і розмір збитку, заподіяного кримінальним правопорушенням, тому що від цього залежить можливість його відшкодування при розгляді провадження в суді.

Характер і розмір матеріального збитку встановлюються шляхом допиту свідків, підозрюваних, призначення товарознавчої експертизи.

Заходи щодо усунення виявлених у процесі розслідування причин і умов, що сприяли хуліганству, спрямовані на посилення реагування працівників міліції по фактах подібних проявів, на активне залучення адміністрації до боротьби з цим видом кримінальних правопорушень, на створення обстановки громадського осуду хуліганів, на проведення рішучої боротьби з пияцтвом, що є причиною більшості хуліганських проявів. Конкретні заходи, що рекомендуються, для усунення умов, що сприяють хуліганству, необхідно вчасно довести до відома відповідних посадових осіб, внівши подання. За своєю природою подання слідчого про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, є підсумковим процесуальним документом. У ньому слідчий підсумовує результати причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і робить пропозицію про вживання заходів щодо їх усунення [36, с. 65].

Обов'язок слідчого з попередження кримінального правопорушення полягає в тому, щоб виявивши по конкретному кримінальному провадженню причини і умови, що сприяли його вчиненню, вжити реальних заходів для того, щоб і на інших об'єктах, в інших місцях були усунуті аналогічні умови.

3.3. Міжнародний досвід у питанні удосконалення та застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку

Розвиток науки, техніки та нових технологій закономірно

призводить до того, що з метою успішного розгляду та вирішення певних питань при провадженні розслідування необхідно застосовувати та використовувати спеціальні знання. Застосування спеціальних знань у вузькій сфері знань сприяє ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Як відомо, слідчий має змогу здійснювати доступ до таких знань внаслідок призначення експертизи, покликаної своїми спеціальними методами, прийомами та засобами сприяти встановленню обставин, які мають значення для провадження розслідування щодо прийняття процесуальних рішень слідчим. Проте на практиці виникають ситуації, коли є потреба звертатися до міжнародного досвіду використання та залучення спеціальних знань та загалом міжнародної співпраці при розслідуванні певної категорії кримінальних правопорушень.

Міжнародне співробітництво при розслідуванні кримінальних правопорушень загалом та проти громадського порядку зокрема відіграє важливу роль, особливо, враховуючи останні негативні ситуації в політичному, державному та суспільному житті нашої країни. Воно насамперед сприяє розвитку експертної діяльності, зростанню ефективності проведення експертно-криміналістичних досліджень, упровадженню системи управління якістю, розширенню використання окремих наукових методів, обміну передовим зарубіжним досвідом експертної практики тощо.

Використання зарубіжного досвіду та постійні ділові контакти з колегами-експертами із зарубіжних країн є прогресивним чинником зміцнення матеріально-технічної бази експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Загалом міжнародний досвід використання та залучення спеціальних знань у процес розслідування сприяє проведенню заходів, спрямованих на продовження розвитку

міжнародного співробітництва та підвищення ефективності співпраці України з експертно-криміналістичними підрозділами та інституціями країн Європейського Союзу зокрема та світу в цілому.

Міжнародну діяльність Експертна служба МВС України здійснює вже більше 15 років як у межах співпраці з експертно-криміналістичними підрозділами ближнього і дальнього зарубіжжя, так і європейської інтеграції, насамперед, завдяки співпраці з Європейською мережею судово-експертних установ (ЄМСЕУ-ENFSI), яка нині об'єднує 64 провідні криміналістичні лабораторії з 36 країн Європи, членом якої Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (далі – ДНДЕКЦ) МВС України є з 2002 року. Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації здійснюються заходи щодо акредитації лабораторій експертної служби за міжнародним стандартом ІБОМЕС 17025 та впровадження системи управління якістю. З 2007 року ДНДЕКЦ МВС України є учасником Міжнародної програми підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування (ІСІТАР) Департаменту юстиції США, яка реалізується в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Урядами Сполучених Штатів Америки та України. Метою зазначеної програми є надання методичної та технічної допомоги підрозділам Експертної служби МВС України в розвитку різноманітних видів експертизи, а також акредитація за міжнародним стандартом ІБО/ІЕС 17025. Загалом за період 2000–2014 років працівниками Експертної служби МВС України здійснено понад 200 закордонних відряджень, у т.ч. у рамках ЄМСЕУ, з метою участі у робочих зустрічах, навчаннях, стажуваннях, семінарах, конференціях, тренінгах, виставках та інших заходах. Водночас за вказаний період ДНДЕКЦ МВС України відвідало понад 100 закордонних делегацій. У зв'язку зі складними політичними подіями в Україні, а також ряд

нормативно-правових актів, зокрема постанова Кабінет Міністрів України від 1 березня 2014 р. № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету» та наказ МВС України від 6 грудня 2013 р. № 1193 «Про здійснення службових відряджень за кордон», значно обмежило здійснення закордонних відряджень [199, с. 397-398].

Конституція України від 28 червня 1996 року закріпила положення, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9) [78].

Отже, загальновизнані принципи й норми міжнародних нормативно-правових актів, з одного боку, є складовою частиною кримінального процесуального права, і безпосередньо породжують права людини у кримінальному процесі, а з іншого – є важливою передумовою вдосконалення кримінального процесуального законодавства України [174].

Найбільш актуальними і дискусійними в зарубіжних країнах є питання необхідності єдиних методів проведення експертиз та єдиної системи підготовки експертних кадрів у межах інтеграції та міжнародного співробітництва країн [200].

Для забезпечення потреби в професійних експертах вищі навчальні заклади країн Європи більш широко пропонують нові навчальні курси у сфері судових експертиз, а лабораторії судових експертиз – здійснювати підготовку експертних кадрів [201].

Загальносвітові тенденції злочинності, її генезис в Україні зумовлюють розширення у вітчизняному кримінальному судочинстві меж міжнародного співробітництва з компетентними органами зарубіжних країн. Особливість правового регулювання міжнародного співробітництва

з розслідування злочинів полягає в тому, що ця діяльність регламентується як національними (внутрідержавними) нормативно-правовими актами, так і міжнародними [63, с. 314].

Чинним КПК України передбачено можливість залучення експерта як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Проте, як свідчить правозастосовна практика, реалізувати право сторони захисту на залучення незалежного експерта для проведення криміналістичних експертиз речових доказів неможливо. Для вирішення цієї проблеми потрібно розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість усім учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз, норм, що дозволятимуть легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірних засадах за замовленням сторін.

До державних правових основ міжнародного співробітництва відноситься насамперед, Конституція України, що містить положення, яке визначає міжнародні договори України частиною її правової системи (ст. 9 Конституції України) та зазначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки внаслідок підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 Конституції України).

До міжнародних правових основ відносять такі, як Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Азербайджанської Республіки в галузі судової експертизи від 24 березня 1997 року, Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової

експертизи від 4 листопада 1996 року, Угода між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Узбекистан про співробітництво в галузі судової експертизи від 12 жовтня 2000 року та інші, в яких зазначені: мета і предмет договорів (співробітництво в галузі наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення існуючих та створення нових методів та методик судової експертизи, обмін досвідом експертної практики); форми співробітництва (обмін науковою інформацією, координація наукових досліджень, спільне навчання фахівців та обмін стажистами, взаємне рецензування наукових робіт та експертних висновків); конкретні суб'єкти, які уповноважені міністерствами юстиції обох країн здійснювати науково-практичні зв'язки; питання фінансування витрат і використання мови [166, с. 140].

Найбільш часто при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку проводять: судово-медичну експертизу трупа, потерпілих, що залишилися в живих; криміналістичну експертизу зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; слідів людини, знарядь, транспортних засобів; експертизу речовин і матеріалів, в тому числі різних мікрооб'єктів; біологічну експертизу слідів крові, слини та інших виділень людини; ґрунтознавчу експертизу, щоб встановити факт перебування особи в конкретному місці; судово-психіатричну експертизу обвинувачених (Додаток Б).

Вибухотехнічна експертиза вирішує:

1) чи є виявлена речовина вибуховою, яким саме, виготовлено воно фабричним або кустарним способом;

2) з яких компонентів виготовляється така речовина, як вона може бути придбана, які навички і знання необхідні для її виготовлення, яка апаратура;

3) яких заходів безпеки потрібно вжити при виготовленні вибухових речовин або спорядженні їм вибухового пристрою, чи дотримувалися ці заходи;

4) що являє собою досліджуваний вибуховий пристрій, яке його походження, як він повинен відбуватися, за рахунок якої сили вибух може бути ним проведений; чи міг вибух становити небезпеку для багатьох людей;

5) у належних чи ні умовах здійснювалося зберігання і транспортування вибухових речовин або вибухових пристроїв, не уявляли ці умови небезпеки для життя і здоров'я оточуючих.

Крім балістичної і вибухотехнічної експертиз по таких провадженнях можуть проводитися інші криміналістичні експертизи (почеркознавча, технічна експертиза документів, трасологічна), експертиза матеріалів і речовин. У деяких випадках доцільно провести слідчі експерименти, щоб встановити факт володіння особою тими чи іншими навичками або вміннями. Можуть пред'являти для впізнання підозрюваних і обвинувачених свідкам їх затримання на гарячому, іншим особам, які спостерігали вантаж, що перевозиться. Також пред'являти для впізнання кустарно виготовленої зброї або вибухового пристрою, окремих деталей випадковим свідкам їх виготовлення або збуту, транспортування.

Велике значення для створення принципово єдиних підходів у судочинстві до питань судової експертизи має нормативне регулювання діяльності та практика Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи (Україна є членом з 1995 р.), що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

При створенні Європейського Суду з прав людини та розробці його

Регламенту передбачалося, що під час слухань буде виникати необхідність у призначенні і проведенні судових експертиз. Тому Регламент Суду містить ряд норм, регулюючих призначення та проведення експертизи. У 2003 р. Європейським Судом до Регламенту були внесені доповнення у вигляді Додатка «Про проведення розслідування», який містив норми, що регламентують порядок призначення та проведення експертиз і допитів експертів. Згідно з Правилем А 1 Додатка «палата має право ... звернутися до сторони з проханням подати документальні докази, в тому числі і висновки експертів, а також заслухати як свідка або експерта чи будь-яку іншу особу, докази або твердження якої можуть допомогти з'ясуванню фактів у справі». «Палата може також звернутися до будь-якої особи чи інституції на власний вибір з проханням висловити думку або підготувати письмове повідомлення з приводу того чи іншого питання, якщо вона вважає це за необхідне у даній справі». Згідно з Правилем А 6 «після встановлення особи і перед виконанням свого завдання кожний експерт складає присягу».

Питання призначення і проведення судової експертизи закріплені в Регламенті Європейського суду з прав людини. Зокрема, ст. 42 Регламенту закріплює порядок збору доказів. За вимогою сторони у справі, або третьої сторони, або з власної ініціативи палата може збирати докази, які, на її думку, здатні висвітлити обставини справи. Палата може заслухати будь-яку особу як експерта, на будь-якій стадії розгляду направити одного зі своїх членів або інших членів Суду з метою з'ясування обставин і розслідування на місці. Вона може запросити незалежних експертів з метою надання допомоги такої делегації [140].

Питання використання спеціальних знань у судочинстві визначені у Статуті Міжнародного кримінального суду (заснований під егідою

ООН у 1998 р.), яким встановлені посади, що передбачають наявність спеціальних знань. Так, прокурор призначає консультантів з досвідом юридичної діяльності зі спеціальних питань, включаючи питання, що стосуються сексуального насильства, гендерного насильства чи насильства щодо дітей, але не обмежуючись цими питаннями [161].

Міжнародний кримінальний суд може за виняткових обставин використовувати послуги фахівців, відряджених на безоплатній основі державами-учасниками, міжурядовими організаціями або неурядовими організаціями, для надання допомоги в роботі будь-якого з органів (п. 4 ст. 44 Статуту). Експертам, так само як і захисникам, свідкам та іншим особам, присутність яких необхідна в місці перебування Суду, забезпечується такий статус, який є необхідним для належного функціонування Суду, відповідно до Угоди про привілеї та імунітети Суду (п. 4 ст. 48 Статуту). Сторони мають право надавати докази на будь-якій стадії судового розгляду. Це також стосується і висновку експерта, до якого застосовуються загальноприйняті правила належності, достатності, допустимості та достовірності. Перед початком слухання справи Судова палата з власної ініціативи або за проханням однієї зі сторін може призначити психіатричне, психологічне чи медичне обстеження обвинуваченого. У Статуті Суду закріплений порядок такого обстеження, яке проводиться одним з експертів, включених до спеціального списку, що ведеться секретаріатом Суду, або експертом, запропонованим однією зі сторін.

Державний орган Чеської Республіки може призначити експертом особу, яка не внесена до списку в таких випадках:

- 1) якщо експерт не був внесений до списку з якої-небудь спеціальності; якщо експерт, наявний у списку, не може провести таку

експертизу;

2) якщо виконання експертизи експертом, внесеним до списку, спричинить непомірні витрати або будь-які труднощі.

Якщо державний орган прийняв рішення призначити експертом особу, яку не внесено до списку експертів, він зобов'язаний упевнитися, чи має ця особа кваліфікацію, необхідну для проведення такої експертизи. Кожного разу експерт не може приступити до виконання своїх обов'язків, поки не дасть клятви, текст якої викладено в законі. Системи експертних установ Фінляндії та Швеції складаються з державних і приватних лабораторій, які здійснюють проведення судової експертизи; освітніх установ Фінляндії та Швеції, які випускають фахівців у галузі судової експертизи. Відмінною особливістю підготовки експертних кадрів у Фінляндії та Швеції є те, що після закінчення навчання експерт отримує ступінь магістра та сертифікат, на підставі якого має право проводити судову експертизу як у державних органах, так і в приватній практиці [2, с. 15].

Процесуальний статус судового експерта в процесуальному праві більшості країн Європейського Союзу дорівнює статусу свідка. Дуже часто в процесуальних документах зустрічається термін «експерт-свідок» (expertwitness).

Експерт у Франції та Бельгії не набуває будь-якого особливого юридичного статусу. Тлумачення термінів «експерт» або «судовий експерт» відсутні у законодавстві цих країн. У Бельгії та Франції експертом вважається будь-яка особа, яка має завдяки своїй освіті та досвіду поглиблені знання в одній або декількох певних галузях.

Експерти у Франції та Бельгії об'єднуються у професійні одно- або багатодисциплінарні асоціації, спілки та палати (Французька національна

палата експертів-фахівців, Бельгійська асоціація експертів (Association Belgedes experts), в які входять на правах членів експерти в різних галузях. Експерти зобов'язані підкорятися правилам відповідного кодексу поведінки, прийнятого в асоціації, союзі або палаті, членом якої він є. Цей обов'язок істотно впливає на його діяльність і створює для нього певні правила поведінки.

У країнах романо-германського права (наприклад, у Нідерландах) судові експерти державних експертних установ проводять експертизи і дослідження за зверненням поліції, а не суду. У країнах англосаксонського права (наприклад, у Великобританії) експерта зазвичай запрошує одна зі сторін процесу для проведення експертиз або досліджень і розглядається відповідно як експерт з боку обвинувачення чи захисту, причому список експертів зберігається, зокрема, у Спілці юристів Великобританії.

Процесуальне законодавство Фінляндії та Швеції надає судовому експертові статус свідка і не містить терміна «спеціаліст». Розподіл посад експерта і фахівця у Державних лабораторіях Фінляндії здійснюється за науковим ступенем: експерт має ступінь магістра, а фахівець – ступінь бакалавра, що підтверджується відповідними дипломами про вищу освіту. У Бельгії та Франції експертом вважається будь-яка особа, яка має завдяки своїй освіті та досвід у поглибленні знання в одній або декількох галузях знань. Експерти у Франції та Бельгії об'єднуються у професійні одно- або багатодисциплінарні асоціації, спілки та палати (Французька Національна палата експертів-фахівців, Бельгійська Асоціація експертів, в які входять на правах членів експерти в різних галузях знань). У судочинстві Німеччини тривалий час успішно функціонує інститут приватної експертизи. Якщо сторони процесу домовляться про залучення певних осіб

як експертів, суд повинен дати на це згоду (§ 403 ЦПК ФРН). Сьогодні в окремих країнах Європи відповідно до стандарту ISO-EN17024 «Загальні вимоги до органів, що здійснюють сертифікацію персоналу», розпочато сертифікацію судових експертів. Відповідно до п. 4.2.1 стандарту ISO-EN 17024 органи сертифікації не можуть підпорядковуватись установам та органам, в яких працюють судові експерти [1, с.636].

У Чехії судово-експертна діяльність регулюється законом № 36 від 20 квітня 1967 «Про експертів і перекладачів». Списки експертів веде кожний обласний суд. До списків вносять всіх експертів, призначених головою обласного суду або міністром юстиції, які постійно проживають на території цього обласного суду. Експертом може бути призначений лише той, хто сам заявляє про своє бажання бути призначеним. Добір експертів здійснюють обласні суди. При обранні експертів обласний суд також враховує осіб, які власноруч подали заяву про бажання здійснювати такий вид діяльності.

Певні позитивні моменти на шляху наближення до міжнародних підходів у питання регламентації та застосування спеціальних знань спостерігаються і в Україні у зв'язку з введенням у дію нового Кримінального процесуального кодексу України, яким, зокрема, передбачено змагальність у процесуальній діяльності судових експертів.

Проте, як свідчить правозастосовна практика, цьому процесу необхідно надати цивілізовані форми, для чого потрібно розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз речових доказів, норм, що дозволятимуть легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на

договірних засадах за замовленням сторін.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС, іншого міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства багатьох країн можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, виключної орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи не тільки є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних експертних установ.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних спеціалізованих експертних установ.

Одним з важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є

досягнення певного рівня узгодженості норм законодавства нашої країни з правовими нормами ЄС щодо використання спеціальних знань у судочинстві.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи викладене у розділі 3, ми дійшли наступних висновків:

1. Впровадження в практичну діяльність органів досудового розслідування зроблених нами пропозицій, спрямованих на оптимізацію процесу використання спеціальних криміналістичних знань у процесі збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення) матеріальних слідів кримінальних правопорушень проти громадського порядку та інших речових доказів позитивно вплине на якість і повноту слідчих (розшукових) дій, що проводяться.

2. Досягнення за рахунок наших пропозицій загального позитивного впливу на процес розслідування і попередження кримінальних правопорушень проти громадського порядку відбудеться в силу найбільш раціонального застосування і використання спеціальних криміналістичних знань всіх суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності.

3. Досліджено, що найбільш часто у провадженнях про порушення громадського порядку як в Україні, так і в аспекті міжнародного досвіду призначаються такі види експертних досліджень: судово-медична експертиза трупа, потерпілих, що залишилися в живих; криміналістичні експертизи зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; слідів людини, знарядь, транспортних засобів; експертиза речовин і матеріалів, у тому числі різних мікрооб'єктів; біологічна експертиза слідів крові, слини та інших виділень людини; ґрунтознавча експертиза, судово-психіатрична експертиза обвинувачених.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано ряд теоретичних узагальнень та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо комплексного теоретичного дослідження використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, на підставі чого отримано нові науково обґрунтовані висновки.

1. На підставі проведеного аналізу наукових поглядів вказано на необхідність чітко відмежувати в функціональному аспекті спеціальні знання як результат професійної підготовки і певну спеціалізовану освіченість окремих людей від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які, маючи за своїм змістом повну тотожність з першими, можна використовувати у точно встановлених законом формах і межах. У процесуальне визначення спеціальних знань обов'язково повинно включатись загальнонаукове їх поняття як обов'язкова змістова основа поняття процесуального, а останнє повинно визначати лише межі і форми особливого використання цих знань у судочинстві та юридично значущі наслідки такого використання.

2. Визначено, що основна гарантія незалежності експерта в кримінальному процесі – це передбачена законом процедура призначення і проведення судової експертизи, а також застосування спеціальних знань в інших формах, що дозволяє об'єктивно, всебічно і повно дослідити відповідний об'єкт і дати при цьому вичерпну відповідь на поставлені питання.

3. Проведене опитування слідчих дало підстави обґрунтовувати необхідність вдосконалити існуючі кримінальні процесуальні норми, які регламентують порядок використання спеціальних знань під час

досудового розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку (на це вказали 53 % опитаних). Запропоновано доповнити перелік джерел доказів у кримінальному провадженні показаннями експерта, які не мають у чинному кримінальному процесуальному законодавстві статусу джерела доказів. У зв'язку із цим окремою статтею кримінального процесуального закону у главі «Докази» потрібно визначити правовий статус та порядок дачі показань експертом, отриманих під час його допиту. Цю норму «Показання експерта» запропоновано викласти у такому вигляді: «Показання експерта отримуються під час його допиту особою, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду з метою надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної ним експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення.

Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого, прокурора і суду для допиту з метою дачі показань. Експерт не може давати показання з приводу експертизи, яка проводилася іншим експертом. Якщо експерт виконував експертизу у складі комісії експертів, то він може давати показання в межах результатів тих досліджень, які він безпосередньо проводив. Не можуть бути доказами повідомлені експертом дані, встановлення яких не потребує використання спеціальних знань у межах його компетенції.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування експерт несе відповідальність відповідно за ч. 2 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань – за ст. 384 Кримінального кодексу України. Показання експерта фіксуються у протоколі допиту експерта або в журналі судового засідання.

Експерт має право викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час дачі показань. Якщо роз'яснення і доповнення неможливо отримати під час допиту, призначається нова, додаткова чи повторна експертиза».

4. Виокремлено найбільш поширені форми використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку, що підтверджено результатом узагальнення даних вивчених матеріалів 154 кримінальних проваджень (справ), розпочатих (порушених) за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 293-296 КК України, зокрема: призначення судових експертиз (34 %); участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях (19 %); перевірка об'єктів за криміналістичними обліками (8 %); попередні дослідження (9 %); безпосереднє використання техніко-криміналістичних засобів слідчим (7 %); допомога спеціаліста у складанні фото таблиць, планів та схем (18 %)

5. Встановлено, що основні умови правомірності використання спеціальних знань повинні бути розглянуті насамперед з урахуванням вимог засад кримінального процесу. Визначено доцільність та умови участі спеціаліста та експерта в окремих слідчих діях при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку та на підставі цього запропоновано до ст. 223 КПК України додати п. 9 «При провадженні слідчих (розшукових) дій можуть застосовуватися науково-технічні засоби і способи виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення і речових доказів. Застосовувати технічні засоби може тільки особа, яка має необхідні для цього уміння і навички. У випадку відсутності у суб'єкта, що проводить досудове розслідування, умінь і навичок застосування техніко-криміналістичних засобів пошуку,

виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, у слідчих (розшукових) діях, під час провадження яких необхідно застосовувати такі засоби, обов'язково бере участь спеціаліст-криміналіст. Виняток становлять випадки, коли через об'єктивні причини спеціаліст-криміналіст не може брати участь у слідчій (розшуковій) дії».

6. З'ясовано поняття та визначено значення експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Зауважено, що у діючому КПК України не чітко регламентовано форми реалізації стороною захисту права самостійного залучати експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, який повинен містити інформацію про особу, яка залучається як експерт, питання, що ставляться експерту, перелік матеріалів (зразків, документів), що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність експерта тощо.

7. Сформульовано особливості та правові засади підготовки, призначення та проведення експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Зазначено, що при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку призначають судово-медичну та криміналістичні (трасологічна, балістична) експертизи. У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку наукові, технічні та інші спеціальні знання і навички можна застосовувати у двох основних формах, кожна з яких передбачає залучення спеціалістів, тобто віддзеркалює відповідними способами певний бік дійсності.

8. Використання зарубіжного досвіду та постійні ділові контакти з

колегами-експертами із зарубіжних країн є прогресивним чинником для зміцнення матеріально-технічної бази експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Застосування міжнародного досвіду та залучення спеціальних знань у процес розслідування сприяють проведенню заходів, спрямованих на продовження розвитку міжнародного співробітництва та підвищення ефективності співпраці України із зарубіжними експертно-криміналістичними підрозділами та інституціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу / Г. Авдєєва // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 634–637.
2. Авдєєва Г. Регламентация та використання спеціальних знань у судочинстві / Г. Авдєєва, Г. Прохоров-Лукін // Юридичний вісник України, № 46 (959), 16-22 листопада 2013 р. – С.14-15.
3. Аверьянова Т.В. Криминалистика // Т.В. Аверьянова, Р.С Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Учебник для вузов. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999.
4. Алексєєв С.С. Загальні дозволи і загальні заборони в радянському праві // С.С. Алексєєв / П., 1989 – 288 с.
5. Арсенюк Т. М. Некоторые организационно-процесуальные аспекты судебно-психиатрической экспертизы / Т. М. Арсенюк, В. И. Мельник // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К. : МЮ Украины, 1993. – С. 33-34.
6. Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела : [монограф.] / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заболоцкий. – Красноярск : изд-во Красноярск. ун-та, 1986. – 152 с.
7. Арсеньев В. Д. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе : учеб. пособие / В. Д. Арсеньев. – Иркутск : Иркут. гос. ун-т, 1970. – 156 с.
8. Басалаєв А.Н. Збереження інформації, що міститься в слідах // А.Н. Басалаєв / Л. – 1981. – С. 62.
9. Баулін О. В. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку

затримано за підозрою у вчиненні злочину: Навч. посібник. / О.В. Баулін, О.С. Мазур. – Луганськ: СПД Резников В. С., 2011. – 204 с.

10. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Баулін Олег В'ячеславович ; НАВС України. – К., 2000. – 236 с.

11. Баулін О. В. Спрошене досудове провадження в Україні: історія, сучасність, перспективи: навч. посібник / О. В. Баулін [и др.] ; Національна академія внутрішніх справ України. – К. : Семенко Сергій, 2004. – 151 с.

12. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 г.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев : НАВДУ, 2002. – 458 с.

13. Белкін Р.С. Курс криміналістики: В 3 т. // Р.С. Белкін / М., 1997. – Т. 3. – С. 96.

14. Белкін Р.С. Курс радянської криміналістики. Загальна теорія радянської криміналістики // Р.С. Белкін / Частина I. – М. 1977. – С. 230.

15. Белкін Р.С. Курс радянської криміналістики. Т.3. Криміналістичні засоби, прийоми та рекомендації // Р.С. Белкін / М. 1979. – С.184-192.

16. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лившиц. – М. : Новый Юрист, 1997. – 286 с.

17. Біленчук П.Д., Криміналістика // П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, П.Ю. Тимошенко, М.В. Салтевський / Підручник. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 1997.

18. Бірюков В.В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В.В. Бірюков; НАВС України. – К., 2001. – 20 с.

19. Бондаренко Н.А. Квалификация преступлений против общественного порядка и общественной безопасности : [учеб. пособие] / Н.А. Бондаренко, В. Т. Дзюба. – К., 1990. – 132 с.

20. Бразоль Б.Л. Очерки по следственной части // Б.Л. Бразоль /

Петроградь, 1916.

21. Весельський В.К. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / канд. юрид. наук, проф. Весельський В.К. [та ін.] ; НАВС України. – К. : ХмЦНП, 2011. – 177 с.

22. Весельський В.К. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В.К. Весельський [и др.] ; заг. ред. Я.Ю. Кондратьєв, НАВС. – К. : [б.в.], 2004. – 147 с.

23. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В.К. Весельський; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с.

24. Виноградов В.В. Експертизи на попередньому слідстві // В.В. Виноградов, Р.В. Кочаров, Н.А. Селіванов / М., 1967. – С. 12.

25. Вінберг А.І. Основні принципи радянської криміналістичної експертизи // А.І. Вінберг / М., 1949. – С. 73.

26. Владимиров Л.Е. Ученіе объ уголовныхъ доказательствахъ // Л.Е. Владимиров / Ч.Ш. – СПб, 1910.

27. Встановлення осіб, що вчинили вбивство у зв'язку з заволодінням соціалістичним майном // Під ред. Н.А. Селіванова. М. 1985. –С. 9.

28. Гайдаш В.Г. Технічні засоби організації інформування в процесі виявлення, розкриття і розслідування злочинів // В.Г. Гайдаш, С.Л. Новожилов / Теорія та практика збирання доказової інформації технічними засобами на досудовому розслідуванні: Зб. наук. праць. – Київ, 1980. – С. 59-60.

29. Галкин В.М. Средства доказывания в советском уголовном процессе / В.М. Галкин // Ч. 2. – М.: ВНИИСЭ, 1968.

30. Герасимов І.Ф. Проблеми програмування дій на початку розслідування // І.Ф. Герасимов, Є.П. Іщенко / Теоретичні і практичні пробеми програмування процесу розслідування злочинів. – Свердловськ. –1989. – С.7.

31. Герасимов І.Ф. Програмування розслідування: Проблеми і можливі

рішення // І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін / Теоретичні і практичні проблеми програмування процесу розслідування злочинів. – Свердловськ. 1989. – С. 4.

32. Герасимов І.Ф. Тактичні аспекти використання науково-технічних засобів при збиранні доказової інформації // І.Ф. Герасимов, Є.П. Іщенко / Теорія і практика збирання доказової інформації технічними засобами на досудовому розслідуванні: Зб. наук. праць. – Київ, 1980. – С. 184-185.

33. Герасун Л. Огляд речових доказів у криміналістичному кабінеті // Л. Герасун / Радянське право. – 1963, № 5.

34. Гончаренко В.Г. Науково-технічні засоби у роботі слідчого // В.Г. Гончаренко / К.: Вид-во Київ. унту, 1972.

35. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання б генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В.Г. Гончаренко, В.В. Курдюков, К.В. Легких // Вісник академії адвокатури. – Вип. 9, 2007. – С. 22-32.

36. Григор'єв В.Н. Актуальні проблеми експертного забезпечення роботи слідчих груп у надзвичайних умовах // В.Н. Григор'єв / Криміналістика. Експертиза. Розшук: Зб. ст. – Саратов, 1995. – С. 77-78.

37. Гузела М.В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою судув кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / М. В. Гузела; Львів. Держ. ун-т внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.

38. Гурджі Ю.О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.0.09 / Ю. О. Гурджі; Нац. юрид. акад.України ім. Я. Мудрого. – Х.,2000. – 18 с.

39. Гусаков А.Н. Криміналістика США: теорія і практика її застосування // А.Н. Гусаков / Єкатеринбург: Вид. Уральськ. ун-та, 1993. – С. 63.

40. Густов Г.А. Поняття і види криміналістичної характеристики злочинів // Г.А. Густов / Криміналістична характеристика злочинів. – М. 1984. –

С. 47.

41. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств // Гуценко К.Ф., Головки Л.И., Филимонов Б.А. / ИКД «Зерцало – М», 2001. – С. 17, 209–213.

42. Даневский В.П. Наше предварительное следствие его недостатки и реформа // В.П. Даневский / К.: Семенко Сергей, 2003 – С. 30, 122–123.

43. Демидов В.Ф. Принцип радянського кримінального процесу // В.Ф. Демидов / Курс радянського кримінального процесу. Загальна частина. 1989. – С. 139.

44. Домбровский Р.Г. Соотношение познания и доказывания в судебном исследовании // Р.Г. Домбровский / Рига, 1975. – С. 35, 36; С. 166–175.

45. Дулов А.В. Питання теорії судової експертизи // А.В. Дулов / Мінськ, 1959. – С.4

46. Ейсман А.А. Висновок експерта. Структура та наукове обґрунтування // А.А. Ейсман / Н., 1967. – С. 92.

47. Ейсман А.А. Критерії та форми використання спеціальних знань при криміналістичному дослідженні в цілях отримання судових доказів // А.А. Ейсман / «Питання криміналістики». Вип. 6-7. М., 1962. – С. 39-40.

48. Ейсман А.А. Про зміст криміналістичної характеристики злочину // А.А. Ейсман / Криміналістична характеристика злочину. М. 1984. – С. 100.

49. Ейсман А.А. Теоретичні питання програмування розслідування // А.А. Ейсман / Питання боротьби зі злочинністю. – М. 1987. – Вип. 45. – С. 84-92.

50. Євтушенко А.Д. Концепція спеціальних знань у кримінальному процесі: криміналістичний аспект // А.Д. Євтушенко / Актуальні проблеми криміналістики. – Харків: Гриф, 2003.

51. Закатов А.А. Викориистання науково-технічних засобів і спеціальних знань в розслідуванні злочинів // А.А. Закатов, Ю.Н. Оропай / МВС УССР, 1980. – С. 7.

52. Законодавство Х-ХХ століть / Під заг. ред. О.І. Чистякова: В 9 т. М., 1984-1994. – Т.8. – С. 131, 153.
53. Збірник законів Російської Імперії. СПб., 1835. – Т.7.
54. Збірник законів Російської Імперії. СПб., 1835. Т.13. Ст.ст. 1026, 1027, 1029, 1033, 1034, 1038, 1047.
55. Зусь Л.Б. Механізм уголовно-процессуального регулювання // Л.Б. Зусь / Владивосток: Изд-во Влад. Ун-та, 1976.
56. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) // П.П. Ищенко / М.: Юрид. лит., 1990.
57. Ищенко В.М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: автореф. дис. . к. ю. н.: 12.00.09 / В. М. Ищенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 18 с.
58. Кабанов П.П. Удосконалювати практику використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів // П.П. Кабанов / Слідча практика, 1985, № 148. – с. 115.
59. Каз Ц.М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе // Ц.М. Каз / Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968.
60. Калінкін Ю. А. Участь у кримінальному судочинстві осіб, наділених спеціальними знаннями. Автореферат канд. дисс, М., 1981. С. 7.
61. Калінкін Ю.А. Участь в кримінальному судочинстві осіб, що володіють спеціальними знаннями: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1980. – С.88.
62. Калмиков В.Т. Хулиганство и меры борьбы с ним // В.Т. Калмиков / Минск., 1979.
63. Канило М.І. Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи / М.І. Канило // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу. / ред. кол.: Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ. ННПФЕКП НАВС,

2015. – 444 с.

64. Кистякивский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства // А.Ф. Кистякивский / К.: Издательство Семенко Сергея, 2005. – 117 [57–59] с.

65. Клименко Н.І. Енциклопедія судової експертизи / Н.І. Клименко [та ін.]; за ред. Н. І. Клименко. - Ірпінь (Київ. обл.) : Нац. ун-т ДПС України, 2013. – 182 с.

66. Клименко Н.І. Криміналістика [Текст] : підруч. / [П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін.]; Ред. : П.Д. Біленчук. – К. : Атіка, 2001. – 543 с.

67. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 521 с.

68. Клочков В.В. Криміналістична характеристика і методика розслідування злочинів // В.В. Клочков / Проблеми програмування, організації та інформаційного забезпечення попереднього слідства. – Уфа. 1989. – С. 139.

69. Клочков В.Г. Судовий контроль законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу – взяття під варту: автореф. дис. . к. ю. н.: 12.00.09 /В. Г. Клочков; Київ. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 20 с.

70. Кобзаренко П. Використання спеціальних пізнань при розслідуванні порушень правил будівельних робіт // П. Кобзаренко / Соц. законність, 1976, № 10. – С. 57.

71. Ковальчук З.А. К вопросу о разграничении компетенции при исследовании вещественных доказательств // З.А. Ковальчук / Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1964. – Вып. 1.

72. Кокарев Л. Д. Процесуальні проблеми використання досягнень науково-технічного прогресу в кримінальному судочинстві // Л.Д. Кокарев / Зб. Питання кримінального процесу. Вид. Саратовського університету, 1977. – С. 14-15.

73. Колдін В. Я. Комплексне дослідження в судовому доказуванні // В.Я. Колдін / Рад. держава і право, 1971, № 7. – С. 108.

74. Колдін В.Я. Ідентифікація та її роль у встановленні істини по кримінальним справам // В.Я. Колдін / М.: МГУ, 1969. – С. 103.
75. Колмаков В.П. Вдосконалювати тактику проведення ідентифікаційних слідчих дій // В.П. Колмаков / Радянське право. – 1968, № 10.
76. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе: собрание сочинений в восьми томах // А.Ф. Кони / М., 1967. – Том 4. – С. 33–69.
77. Коновалова В.О. Використання ЕОМ для програмування розслідування // В.О. Коновалова / Теоретичні і практичні проблеми програмування процесу розслідування злочинів. – Свердловськ. – 1989. – С. 38.
78. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
79. Копотун І. М. Кримінально-правові засади охорони громадського порядку / І. М. Копотун // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 478–483.
80. Копотун І. М. Порухення громадського порядку : кримінально-правовий аспект / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 17–23.
81. Краснікова Н.А. Особливості та правові засади призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку / Н.А. Краснікова, Д.С. Артеменко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 1, Том 4. – Херсон, 2015 – С. 74-78.
82. Краснікова Н.А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві / Н.А. Краснікова // Міжнародний юридичний вісник : Збірник наукових праць НУДПС України. – Випуск 1 (2). – Ірпінь, 2015. – С. 90-95.
83. Краснікова Н.А. Сутність слідчого дослідження документів та його законодавче регулювання / Н.А. Краснікова, Т.О. Мудряк // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - №1-2 (60-61). – Київ, 2015. – С. 74-79.
84. Крылов И. Ф. Следы на месте преступления / Крылов И. Ф. /

Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : изд-во ЛГУ, 1961. – 132 с.

85. Криміналістика / Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высшая школа, 1994. – 527 с.

86. Криміналістика : учеб. / Под ред. А. Ф. Волынского. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.

87. Криміналістична експертиза, вип. 1. – М., 1966. – С. 420-421.

88. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – Х. : Одиссей, 2006. – 1184 с.

89. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2014 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 328 с.

90. Куркін М.В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу: автореф. дис. . к. ю. н.: 12.00.09 / М.В. Куркін; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого – Х., 1999. – 20 с.

91. Кутаїська Л. Кримінальне законодавство про злочини проти моральності : порівняльно-правовий аспект / Л. Кутаїська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8.

92. Лазебний А.М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства / А.М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4(67) 2014. – Ірпінь, 2014. – С. 125-132.

93. Лазебний А.М. Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4(63) 2013. – Ірпінь, 2013. – С. 182-188.

94. Лазебний А.М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний // Міжнародний юридичний вісник збірник наукових праць Національного університету ДПС України (економіка,

право), 1(2) 2015. – Ірпінь, 2015. – С. 53-58.

95. Лазебний А.М. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку та методика їх розслідування / А.М. Лазебний // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 5. Том 4. – Херсон, 2015. – С. 58-62.

96. Лазебний А.М. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку / А.М. Лазебний // «Jurnalul Juridic National : teorie si practica» («Национальный юридический журнал: теория и практика»): Научно-практическое правовое издание. – Республика Молдова (Republica Moldova). – 2015. – Iunie. - №4 (14). – С.131-134.

97. Леоненко М.І. Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України: автореф. дис.... к.ю.н.: 12.0. 09 / М. І. Леоненко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.

98. Лисиченко В. К. Форми використання спеціальних знань і види участі фахівців на попередньому слідстві // В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль / В кн. Застосування спеціальних знань в боротьбі із злочинністю. – Свердловськ, 1983. – С. 11.

99. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій. [навч. посібник] // Л.М. Лобойко / К.: Істина, 2005. – С. 117.

100. Лопушний Є.Я. Участь спеціаліста-криміналіста в слідчих діях: Дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1971. – С. 26.

101. Лузгін І.М. Методологічні проблеми розслідування // І.М. Лузгін / Юрид.Літ-ра. – 1973. – с.89.

102. Луцюк І.Т. Участь спеціаліста-криміналіста на досудовому розслідуванні: Дис. ... канд. юрид. наук. – Львів, 1976. – С. 98.

103. Макаров А.М. Критерії допустимості використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі // А.М. Макаров / Зб. Кримінальний процес та криміналістика. – М., 1983. – С. 5.

104. Малютін І.А. Підстави та процесуальний порядок зупинення

досудового розслідування: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.0. 09 / І. А. Малютін; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 19 с.

105. Маринів В.І. Принцип особистої недоторканності в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.0. 09 / В.І. Маринів; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 19 с.

106. Матеріали ХІХ Всесоюзної конференції КПРС. – Н., 1988. – С. 62.

107. Матусовський Г.А. Криміналістична характеристика злочинів // Криміналістика. Підручник /за ред. В.Ю. Шепитька. – Харків, 1998.

108. Махов В. Н. Участь спеціалістів у слідчих діях // В.Н. Махов / М., 1975. – С. 37-38.

109. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений // В.Н. Махов / М.: Изд-во ун-та дружбы народов, 2000.

110. Махов В.Н. Теорія і практика використання знань спеціалістів при розслідуванні злочинів. Дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 1993. – С. 244.

111. Мотлях О.І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Мотлях Олександр Іванович ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2014. – 32 с.

112. Мотлях О.І. Криміналістичне моделювання при деяких видах судових експертиз / В.О. Куркін, О. І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2003 р. №3(22). - 2003. - С. 16-21.

113. Мотлях О.І. Типові криміналістичні ситуації розслідування організованої злочинної діяльності / В. О. Куркін, О. І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004 р. №2(26). – 2004. – С. 20-24.

114. Мотлях О.І. Допустимість використання в доказуванні фактичних даних, які були отримані за допомогою поліграфа / О.І. Мотлях,

А.О. Тодосієнко // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2014. – № 3 (32). – С. 140-144.

115. Мотлях О.І. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник / О.І. Мотлях, І.П. Усіков. – К.: Освіта України, 2015. – 210 с.

116. Надгорный Г.М. Соотношение специальных и юридических знаний // Г.М. Надгорный / Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – Вып. 28.

117. Назаров В.В. Кримінальний процес України: посібник для підготовки до іспитів: навчальне видання / В.В. Назаров, О.В. Шпотаківська, В.В. Зарубей ; за заг. ред.: В.В. Назаров . – Київ : О.С. Ліпкан, 2010 . – 199 с.

118. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Назаров Віктор Володимирович ; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. - Д., 2009. - 36 с.

119. Назаров В.В. Реформування чинного кримінально-процесуального законодавства / В.В. Назаров // Зб. Теорія та практика застосування чинного кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч.1. – К.: НАВСУ, 2002. – С.116-118.

120. Найдьонов В.В. Організація роботи зі злочинністю // В.В. Найдьонов / Соц. законність. – 1980. – № 5. – С.10.

121. Новий тлумачний словник української мови. – К., 1988. –Т.2. – С. 95.

122. Ожегов С.І. Словник російської мови // С.І. Ожегов / М., 1984. – С. 256.

123. Ожегов С.І. Словник російської мови // С.І. Ожегов / – М., 1985. – С. 514.

124. Орлов М. К. Висновок експерта як джерело вивідного знання в

судовому доказуванні. Дисертація... доктора юридичних наук. М., 1985. С. 100.

125. Орлов Ю.К. Висновок експерта і його оцінка по кримінальним справам // Ю.К. Орлов / М., 1995. – С.7.

126. Основи законодавства Союзу ССРСР та союзних республік. М., 1987. – С. 438-462.

127. Петрухін В. Л. Свобода особистості і кримінально-процесуальне примушування // В.Л. Петрухін / В., 1985. – С. 222.

128. Положення про відділення судово-психіатричної експертизи при психоневрологічній лікарні. Зб. Питання судово-психіатричної експертизи. М. 1955. – С. 156-158.

129. Попелюшко В.О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист // В.О. Попелюшко / Вісник Академії адвокатури України. – К., 2006. – Вип. 3(7).

130. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи № 397 від 08.10.2001 р. зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 1.03.2002 р. за № 219/6507 затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України 08.10.2001 р. № 397. м. Київ.

131. Постанова СНК ССРСР від 4 липня 1939 р. Зб. організаційно-методичних матеріалів по судово-медичній експертизі. М. 1960. – С. 7.

132. Потомська Н. Міжнародне співробітництво щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів // Н. Потомська, Т.Мудряк / Юридичний вісник. – Одеса, 2014. – №6. – С. 211-216.

133. Притика Ю. Д. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі Міністерства юстиції України на 2010 рік / Ю.Д.Притика // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: зб. мат. засід. круглого столу, присвяч. / МЮУ, ХНДІСЕ. – Х.: ХНДІСЕ, 2010. – С. 3-4.

134. Про державну судово-експертну діяльність : Коментар до Федерального закону / Під заг. Ред. В.І. Ілюхіна, Г.Н. Колбая; відп. ред.

Ю.Г. Корухов, В.Ф. Орлова. – М., 2002. – С. 33-35.

135. Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства: Указ Президента України від 17.08.2010 р. № 820/2010: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http //www. president.gov.ua](http://www.president.gov.ua).

136. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

137. Про судову експертизу по кримінальним справам : П.11 постанови Пленуму Верховного Суду ССРСР від 16 березня 1971 р. // Збірник постанов пленуму Верховного Суду ССРСР. М., 1987. – С.743.

138. Ратинов А. Р. Судова психологія для слідчих // А.Р. Ратінов / М., 1967. – С. 94-95.

139. Рахунов Р.Д. Теорія та практика експертизи у радянському кримінальному процесі // Р.Д. Рахунов / М. 1953. – С. 225.

140. Регламент Європейського Суду з прав людини від 1 листопада 1998 // Офіційний Сайт Верховної Ради України. – www.rada.gov.ua.

141. Резван А.П. Правові і криміналістичні проблеми боротьби з викраденням предметів, що мають особливу цінність: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 31.

142. Ростовцев І. Н. Особливості спеціальних знань, що визначають можливість участі експерта у кримінальному процесі при проведенні комплексних криміналістичних дослідження // І.Н. Ростовцев / Зб. Процесуальні аспекти судової експертизи. – М. 1986. – С. 62-65.

143. Русаков М.Н. Об'єкти криміналістичного огляду // М.Н. Русаков / Омськ. – 1977. – С.18.

144. Салтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы // М.В. Салтевський / Специализированный курс криминалистики. – К., 1987.

145. Саркисянц Р.П. Перекладач у радянському кримінальному процесі // Р.П. Саркисянц / Ташкент, 1974. – С. 63.

146. Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений // Н.А. Селиванов / Вопросы криминалистики. – М., 1964. – № 12.

147. Селіванов Н.А. Критерії допустимості і форми застосування науково-технічних засобів. В кн. Курс радянського кримінального процесу. Під ред. А. Д. Байкова та В. І. Карпеця. М. 1989 р. – С. 226-238.

148. Селіванов Н.А. Про необхідність посилення правових гарантій дотримання принципів судової експертизи // Н.А. Селіванов / Соц. законність, 1096, – N 3.

149. Селіванов Н.А. Залучення спеціалістів до розслідування // Н.А. Селіванов / Огляд практики за матеріалами слідчих органів прокуратури. – М., 1973. – С. 3-5.

150. Сергеев Л.А. Розслідування і попередження розкрадань, що вчиняються при проведенні будівельних робіт. Автореф. дис... канд.юр.наук. М. 1966. С.18.

151. Серов В.А. Використання науково-технічних знань і засобів доказування по кримінальним справам. Дис. ... канд. юрид. н. М., 1979. – С. 18.

152. Сирков С.М. Ефективніше використовувати у розкритті і розслідуванні злочинів можливості експертно-криміналістичної служби // С.М. Сирков / – М., 1989. – № 5. – С. 49.

153. Словарь иностранных слов. – М., 1986. – С. 409.

154. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К.: Выща школа, 1988. – 405 с.

155. Соколовський З.М. Поняття спеціальних знань. – в зб. Криміналістика та судова експертиза // З.М. Соколовський / Вип. 6. Київ, 1969. – С.202.

156. Соколовський З.М. Проблема використання в кримінальному судочинстві спеціальних знань для встановлення причинного зв'язку між

явищами. дис. ... докт. юрид. н. Харків, 1968. – С. 116-117.

157. Сорокотягин І.Є. Системно-структурна характеристика спеціальних знань і форми їх використання в боротьбі зі злочинністю // І.Є. Сорокотягин / У кн. застосування спеціальних знань в боротьбі із злочинністю. – Свердловськ, 1983. – С. 7-8.

158. Сорокотягин І.Н. Спеціальні знання при розслідуванні злочинів // І.Н. Сорокотягин / Ростов-на-Дону, 1984. – С. 43-51.

159. Соя-Сірко Л.А. Програмування розслідування // Л.А. Соя-Сірко / Соц. законність. – 1980. – С. 50-51.

160. Статкус В.Ф. Деякі проблеми підготовки спеціалістів по розкриттю і розслідуванню злочинів // Вісник криміналістики / Відп. ред. А.Г. Філіппов. – М.: Спарк, 2000. – Вип. 1. – С. 37.

161. Статут Міжнародного кримінального суду (прийнято в м. Римі 17.07.1998 Дипломатичною конференцією повноважних представників під егідою ООН по установі Міжнародного кримінального суду). // Офіційний Сайт Верховної Ради України. – www.rada.gov.ua.

162. Степанов О.С. Належність і допустимість доказів кримінальному процесі України: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / О. С. Степанов; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 205 арк. - Бібліогр.: арк. 170-194.

163. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса и принцип состязательности // М.С. Строгович / М., 1939. – С. 96.

164. Стунгіс К.-Ю.А. Застосування спеціальних авто технічних знань при розслідуванні та судовому розгляді справ про порушення правил безпеки та експлуатації автотранспорту. Дис. ... канд.. юрид. н. М., 1973. – С.12.

165. Судова експертологія / Під ред. Цзінь Гуан Чжен. Пекін. 1988. – С.3.

166. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посібник / Л.В. Гуцаленко [та ін.]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.

167. Танасевич В.Г. Методика розслідування та криміналістична

класифікація злочинів // В.Г. Танасевич, В.А. Образцов / Криміналістична характеристика злочинів. – Свердловськ. – 1978. – С. 24.

168. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1973.

169. Теорія доказів у радянському кримінальному процесі. Колектив авторів, М., 1973. – С. 680-699.

170. Ткачук О.С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / О. С. Ткачук; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 16 с.

171. Топчій В.В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп // В.В. Топчій / Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – Київ, 2014. – Том 4, №33. – с. 138-143.

172. Топчій В.В. Планування розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами // В.В. Топчій / Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – Київ, 2015. – Том 1, №34. – с. 169-174.

173. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств // А.И. Трусов / М., 1960. – С. 86–88.

174. Узунова О.В. Міжнародно-правові договори України як джерела кримінально-процесуального права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза». О.В. Узунова. – Київ, 2008. – 18 с.

175. Ульянова Л.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции // Л.Т. Ульянова / М.: Госюриздат, 1959.

176. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – [4-е изд.]. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

177. Франголопов П. Выявление следователем обстоятельств, способствовавших совершению хулиганства // П. Франголопов / Соц.

законность. 1977. №7. – С.65-66.

178. Хрестоматія по всезагальній історії держави і права / Під ред. К.І. Батира та Є.В. Полікарпової : В 2 т. М., 1996. Т. 1. С. 317-318.

179. Хрестоматія по історії держави і права зарубіжних країн / Під ред. З.М. Черниловського. М., 1984. – С. 149.

180. Цимбал П.В. Перспективи удосконалення інституту судової експертизи у кримінальному процесуальному законодавстві України // П.В.Цимбал, Л.В. Омельчук / Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2013. – С. 75-81.

181. Цимбал П.В. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві // П.В. Цимбал, А.М. Лазебний / Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць НУДПСУ. – Ірпінь, 2015. – №1. – С. 53-58.

182. Цимбал П.В. Значення загальної теорії судової експертології в системі наукових знань // П.В. Цимбал, Н.І. Клименко / Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць НУДПСУ. – Ірпінь, 2014. – №1. – с. 84-89.

183. Цимбал П.В. Процесуальна необхідність визначення принципів здійснення міжнародного розшуку осіб // П.В. Цимбал, О.М. Ляшук / Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право).– Ірпінь, 2014. – №2. – С. 114-120.

184. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1981. – Вып. 22 – С. 52–54.

185. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 «Уголовный процесс; судопроизводство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. В. Циркаль. – Киев, 1984. – 25 с.

186. Чельцов М. А. Проведение экспертизы в советском уголовном

процессе / М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. – М. : Госюриздат, 1954. – 279 с.

187. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія / Чорноус Юлія Миколаївна ; Нац. акад. внутр. справ. – К. : Скіф, 2012. – 447 с.

188. Шавров К. В. Экспертиза в уголовном деле / К. В. Шавров // Вестник права. – 1899. – № 7. – С. 26–38.

189. Шейфер С. А. Место экспертизы в системе средств уголовно-процессуального познания / С. А. Шейфер // Материалы Международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях», г. Москва, 14–15 февраля 2007 г. – М. : Проспект, 2007. – С. 56–59.

190. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 208 с.

191. Шейфер С. А. Структура и общая характеристика следственных ошибок / С. А. Шейфер // Вопросы укрепления законности и устранения следственных ошибок в уголовном судопроизводстве. – М., 1988. – С. 18–28.

192. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2001. – 208 с.

193. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. / В. Ю. Шепітько. – Х. : Право, 1998. – 376 с.

194. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. Ю. Шепітько. – Х., 1996. – 30 с.

195. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова

экспертиза» / В. М. Шерстюк. – Х., 2007. – 19 с.

196. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1978. – 190 с.

197. Шиканов В. И. Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособие / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1976. – 90 с.

198. Шиканов В. И. Проблемы использования специальных познаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Шиканов Владимир Иванович. – Иркутск, 1980. – 443 с.

199. Шишков С. Н. Специальные познания и здравый смысл в судебном доказывании / С. Н. Шишков // Законность. – 2000. – № 6. – С. 23–27.

200. Шкраба Г. Проблеми використання спеціальних знань при розкритті та розслідуванні злочинів / Г. Шкраба // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – Вип. 227. – С. 123–126.

201. Шляхов А. Р. Классификация судебных экспертиз / А. Р. Шляхов // Общее учение о методах судебной экспертизы. – М. : ВНИИСЭ, 1977. – Вып. 28. – С. 54–93.

202. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза и правосудие / А. Р. Шляхов. – М. : Знание, 1981. – 64 с.

203. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение : учеб. пособие / А. Р. Шляхов. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.

204. Шляхов А. Р. Теория и практика криминалистической экспертизы: Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР / А. Р. Шляхов. – М. : Госюриздат, 1962. – Сб. 9–10. – 446 с.

205. Шуваева М. С. Правовые и организационные основы назначения и производства комплексной экспертизы : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 «Уголовный процесс;

криміналістика і судовба експертиза; оперативнорозыскна діяльність» / М. С. Шуваева. – М., 2006. – 21 с.

206. Щербаковський М. Г. Применення спеціальних знань при раскрыті і расследованні преступлень / М. Г. Щербаковський, А. А. Кравченко. – Харків : Ун-т внутрен. дел, 1999. – 78 с.

207. Щербаковський М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи / М. Г. Щербаковський // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – С. 178–183.

208. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : Юрид. лит. 1967. – 152 с.

209. Эйсман А. А. Логика доказывания / А. А. Эйсман. – М. : Юрид. лит., 1971. – 112 с.

210. Эйсман А. А. Расследование фальшивомонетничества / А. А. Эйсман // Справочник следователя. – М. : Юрид. лит., 1990. – Вып. второй : Практическая криминалистика: расследование отдельных видов преступлений. – С. 532–540.

211. Эксархопуло А. А. Материалы уголовного дела как объект применения специальных знаний / А. А. Эксархопуло // Вестник криминалистики. – 2004. – № 4. – С. 16–23.

212. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристь, 1999. – 552 с.

213. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук / В. Д. Юрчишин. – К., 2006. – 20 с.

214. Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій / В. О. Яремчук. – 2010. – Вип. 10. – С. 123–130.

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

*слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції)
Київської, Сумської, Житомирської, Чернігівської, Хмельницької,
Одеської областей та м. Києва*

*(всього опитано 183 слідчих органів внутрішніх справ
у період з 2013 до 2015 рр.)*

<u>№ з/п</u>	<u>Запитання в анкетуванні</u>	<u>Відповіді в анкетуванні</u>	<u>Результати опитування (загалом – 100%)</u>
1.	Ваш вік?	а/ до 25 років	12 %
		б/ від 25 до 30 років	39 %
		в/ від 30 до 40 років	19 %
		г/ від 40 до 50 років	13 %
		д/ більше 50 років	17 %
2.	Ваш загальний стаж роботи в правоохоронних органах?	а/ до 3 років	43 %
		б/ від 3 до 5 років	19 %
		в/ від 5 до 10 років	10 %
		г/ понад 10 років	28 %
3.	Ваша спеціальна освіта (галузь та її рівень)?	а/ юридична, середня спеціальна	7 %
		б/ юридична, вища	93 %
		в/ економічна	-
		г/ технічна	-
		д/ педагогічна	-
	е/ інша	-	
4.	Місце роботи в системі правоохоронних органів?	а/ центральний апарат	19 %
		б/ управління в областях та м. Києві	20 %
		в/ районні відділи	61 %
5.	Чи вважаєте Ви ефективною роботою правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень	а/ так	53 %
		б/ ні	32 %

	проти громадського порядку?	в/ важко відповісти	15 %
6.	Чи достатньо на Вашу думку криміналістичних рекомендацій, опублікованих у виданнях, які стосуються використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ достатньо	46 %
		б/ не достатньо	51 %
		в/ важко відповісти	3 %
7.	Чи визнаєте Ви підвищення ролі використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку як умову підвищення його якості та скорочення тривалості?	а/ так	94 %
		б/ ні	6 %
8.	Із чим, на Ваш погляд, пов'язані головні недоліки у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ недосконалість законодавчої бази	39 %
		б/ протидія розслідуванню	14 %
		в/ недосконалість матеріально-технічного забезпечення працівників правоохоронних органів	31 %
		г/ важко відповісти	16 %
9.	Чи погоджуєтеся Ви, що навіть у випадках, коли слідчий володіє спеціальними знаннями, він повинен залучити до участі спеціаліста (експерта) в формі, передбаченій законом?	а/ так	91 %
		б/ ні	9 %
10.	Під час проведення яких слідчих (розшукових) дій, на Ваш погляд, необхідна обов'язкова участь спеціаліста-криміналіста?	а/ допит	12 %
		б/ пред'явлення особи для впізнання	9 %
		в/ пред'явлення речей для впізнання	7 %
		г/ пред'явлення	17 %

		трупа для впізнання	
		д/ обшук	15 %
		е/ огляд місцевості, приміщення, речей та документів	29 %
		є/ інші	11 %
11.	Як Ви оцінюєте існуючі кримінальні процесуальні норми, які регламентують порядок використання спеціальних знань під час досудового розслідування?	а/ оптимально	4 %
		б/ задовільно	28 %
		в/ потребують вдосконалення	53 %
		г/ потребують повної перебудови	15 %
12.	Які із зазначених форми використання спеціальних знань Ви найчастіше використовуєте під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ призначення судових експертиз	39 %
		б/ участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях	12 %
		в/ попередні дослідження (дослідження об'єктів безпосередньо під час огляду місця події та ін.)	8 %
		г/ перевірка об'єктів за криміналістичними обліками	11 %
		д/ консультування зі спеціалістами	8 %
		е/ безпосереднє використання техніко-криміналістичних засобів слідчим	7 %
		є/ допомога спеціаліста у складанні фототаблиць, планів та схем	10 %
		ж/ інше	5 %

13.	Які із зазначених об'єктів найбільш часто направляються на дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ сліди рук людини	23 %
		б/ сліди ніг і взуття	9 %
		в/ сліди одягу	10 %
		г/ сліди транспортних засобів	13 %
		д/ знаряддя правопорушення	6 %
		е/ вогнепальна зброя та сліди її використання	9 %
		є/ вибухові пристрої та речовини, їх елементи	10 %
		ж/ холодна зброя	10 %
		з/ об'єкти біологічного походження (кров, волосся, слина, сеча, кал, органи та тканини тощо)	7 %
		и/ інше	3 %
14.	Які, на Вашу думку форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку є найбільш ефективними?	а/ безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, судом, тобто функціонерами процесуальної діяльності, на яких покладено обов'язок по збиранню та оцінці судових доказів	13 %
		б/ використання спеціальних знань спеціалістів без	15 %

	залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, отримання різного роду довідок по спеціальним питанням)	
	в/ використання результатів не судових (відомчих, адміністративних) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводилися в процесі вказаних розслідувань при інших умовах (наприклад, результати патологоанатомічного дослідження трупа)	<i>18 %</i>
	г/ використання спеціальних знань спеціалістів, залучених до виконання процесуальних функцій спеціаліста	<i>11 %</i>
	д/ використання спеціальних знань спеціалістів, залучених для виконання процесуальних функцій судового експерта	<i>13 %</i>
	е/ використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють мову німого або глухого	<i>11%</i>
	ж/ призначення ревізії в порядку,	<i>10 %</i>

		передбаченому процесуальним законодавством	
		з/ провадження за дорученням слідчого або суду технічних або інших оглядів	9 %
16.	Як Ви вважаєте, чи є самостійне, без сприяння спеціалістів, використання спеціальних знань процесуальною формою?	а/ так	92 %
		б/ ні	8 %
17.	Якщо слідчий володіє спеціальними професійними знаннями в певній галузі, чи звільняє це його від обов'язку призначення експертизи?	а/ так	94 %
		б/ ні	6 %
18.	Чим, на Вашу думку, є участь педагога в допиті неповнолітніх свідків і підозрюваних (обвинувачених)?	а/ самостійна форма використання знань спеціалістів	19 %
		б/ різновид участі їх у слідчих (розшукових) діях	81 %
19.	Чи є доцільність, на Вашу думку, розроблення окремих методичних рекомендацій по призначенню та проведенню експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку?	а/ так, звичайно, оскільки це дозволить конкретизувати порядок призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів проти громадського порядку	75 %
		б/ ні, оскільки експерти керуються затвердженими на законодавчому рівні Методичними рекомендаціями	25 %

		щодо призначення та проведення експертиз загалом	
20.	Які, на Вашу думку, необхідно призначати експертизи першочергово при розслідуванні кримінальних правопорушеннях про масові заворушення?	а/судово-медичні	12 %
		б/ судово-медичні речових доказів	21 %
		в/ судово-фізико-технічні	13 %
		г/ судово-психіатричні	17 %
		д/ судово-психологічні	12 %
		е/ комплексні психолого-психіатричні	12 %
		є/ криміналістичні (плебсологічні).	13 %

Додаток Б

**УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ ВИВЧЕНИХ
МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ (СПРАВ)**

розпочатих (порушених) за фактами вчинення кримінальних правопорушень, які передбачені ст. 293-296 КК України, що знаходилися в провадженні слідчих органів

(всього вивчено матеріали 154 кримінальних проваджень (справ) в різних регіонах України, зокрема: Київська область – 29, місто Київ – 26, Черкаська область – 16, Хмельницька область – 23, Волинська область – 17, Рівненська область – 21, Одеська область – 22 протягом 2012-2015 рр.)

<u>№ з/п</u>	<u>Запитання</u>	<u>Відповіді</u>	<u>Результати (загалом – 100%)</u>
1.	При вчиненні протиправних діянь кримінальні провадження розпочиналися протягом?	а/ доби	5 %
		б/ 3-х діб	17 %
		в/ від 3 до 10 діб	63 %
		г/ більше 10 діб	15 %
2.	Кримінальне провадження було розпочато?	а/ за фактом вчинення злочину	72 %
		б/ проти конкретної особи	28 %
3.	За вчинення правопорушень, особи?	а/ притягувалися до адміністративної відповідальності	39 %
		б/ притягувалися раніше до кримінальної відповідальності	37 %
		в/ вчинили вперше	24 %
4.	Стать особи, яка вчинила кримінальні правопорушення проти громадського порядку?	а/ чоловіча	71 %
		б/ жіноча	29 %
5.	Вік особи, яка вчинила кримінальні правопорушення проти громадського порядку?	а/ 14-18 років	11 %
		а/ 18-24 років	27 %
		б/ 25-34 років	33 %

		в/ 35-49 років	25 %
		г/ 50 і більше років	4 %
6.	Громадянство особи, яка вчинила кримінальні правопорушення проти громадського порядку?	а/ громадянин України	92 %
		б/ іноземний громадянин	8 %
		в/ особа без громадянства	0 %
7.	Освіта особи, яка вчинила кримінальні правопорушення проти громадського порядку?	а/ загальна середня освіта	17 %
		б/ неповна вища освіта	27 %
		в/ базова вища освіта	23 %
		г/ вища професійна	33 %
		- юридична	21 %
		- економічна	41 %
		- технічна	38 %
8.	Часові рамки вчинення кримінального правопорушення проти громадського порядку?	а/ денна пора доби	79 %
		в/ нічна пора доби	21 %
9.	Чи використовувалися спеціальні знання слідчим під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку згідно матеріалів кримінального провадження (справи)?	а/ спеціальні знання використовувалися	89 %
		б/ спеціальні знання не використовувалися	11%
10.	Напрями досліджень, які виявлені у матеріалах кримінальних проваджень (справ) про розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ техніко-криміналістичне забезпечення розслідування	21 %
		б/ участь спеціалістів під час розслідування	15 %
		в/ трасологічні дослідження	13 %
		г/ дослідження	19 %

		зброї, вибухових пристроїв і слідів їх використання	
		д/ дослідження матеріалів, речовин і виробів	12 %
		е/ судово-медичні та психіатричні дослідження	17 %
		є/ інші	3 %
11.	Форми використання спеціальних знань, які виявлені у матеріалах кримінальних проваджень (справ) про розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ призначення судових експертиз	34 %
		б/ участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях	19 %
		в/ попередні дослідження	9 %
		г/ перевірка об'єктів за криміналістичними обліками	8 %
		д/ безпосереднє використання техніко-криміналістичних засобів слідчим	7 %
		е/ допомога спеціаліста у складанні фототаблиць, планів та схем	18 %
		є/ інше	5 %
12.	Які експертні дослідження виявлені у матеріалах кримінальних проваджень (справ) про розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ почеркознавча експертиза	6 %
		б/ дактилоскопічна експертиза	25 %
		в/ експертиза слідів ніг і взуття	11 %
		г/ експертиза транспортних засобів і утворених	9 %

		ними слідів	
		д/ судово-балістична експертиза	12 %
		е/ експертиза холодної зброї	13 %
		є/ експертиза речових доказів	12 %
		ж/ судово-психіатрична експертиза	9 %
		з/ інші	3 %
13.	Що найчастіше виступало предметом кримінального правопорушення?	а/ будівлі та споруди	55 %
		б/ приміщення	15 %
		в/ незакінчені будівництвом будівлі і споруди	14 %
		г/ закінчені будівництвом споруди	16 %
14.	Які найчастіші способи вчинення масових заворушень у досліджених кримінальних провадженнях?	а/ виступи на мітингах	61 %
		б/ оголошення різноманітних звернень	26 %
		в/ розробка планів по збурюванню натовпу	9 %
		г/ розподіл ролей серед окремих учасників масових заворушень	4 %
15.	Які прояви виняткового цинізму зустрічалися при вчиненні хуліганських правопорушень?	а/ дії супроводжувалися демонстративною неповагою до загальноприйнятих норм моралі	72 %
		б/ прояв безсоромності шляхом	18 %

		непристойних рухів тіла	
		в/ знущання над хворими, особами похилого віку	5 %
		г/ знущання над особами, що знаходилися в безпорадному стані	5 %
16.	Які способи вчинення хуліганства найчастіше зустрічаються у досліджених кримінальних провадженнях?	а/ нецензурна лайка	71 %
		б/ погрози, створення шуму, що призводило до зриву громадських заходів	11 %
		в/ порушення нормального режиму роботи підприємств	7 %
		г/ порушення спокою громадян у квартирах і громадських місцях	11 %
17.	Яка характеристика особи злочинця кримінальних правопорушень проти громадського порядку?	а/ позитивна характеристика	3 %
		б/ самовпевненість, правовий нігілізм	37 %
		в/ неповага до загальноприйнятих норм громадської поведінки	36 %
		г/ злочинна зневажливість та схильність до вчинення правопорушень	24 %

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ***про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень
проти громадського порядку¹****(у період з 2012 року по січень 2016 року)*

		2012 рік ²	2013 рік	2014 рік	2015 рік	січень 2016 року
Усього обліковано кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності у звітному періоді		12 707	10 949	9 555	8 591	787
За видами правопорушень	Групове порушення громадського порядку, ст. 293 КК України		6	38	22	3
	Масові заворушення, ст. 294 КК України		5	148	24	1
	Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, ст. 295 КК України		5	10	5	0
	Хуліганство, ст. 296 КК України	7 159	6 315	4 962	4 120	484

¹ За даними опублікованого Єдиного звіту кримінальних правопорушень у звітних періодах: Форма №1, затверджена наказом Генерального прокурора України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням з Держстатом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

² До 20 листопада 2012 року розпорядником статистики було Міністерство внутрішніх справ України, згідно оприлюднених нею даними окремі показники за видами правопорушень відсутні.

Додаток Д

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший проректор з наукової діяльності,
перспективного розвитку та інновацій
Національного університету державної
податкової служби України, доктор
економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Л.Л. Тарангул

// 2015 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Лазебного Анатолія Миколайовича «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у науково-дослідну роботу кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

Комісія у складі: директора навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора Назарова Віктора Володимировича; керівника НДР, завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Цимбала Петра Васильовича; заступника завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України, кандидата юридичних наук Омельчук Любові Василівни склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Лазебного Анатолія Миколайовича «Використання спеціальних знань при

Додаток Д

2

розслідуванні злочинів проти громадського порядку» були використані у ході виконання науково-дослідної роботи «Удосконалення кримінального провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний номер 0115U002808), яка виконується кафедрою кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України.

Директор навчально-наукового інституту права Національного університету ДПС України, доктор юридичних наук, професор

В.В. Назаров

Керівник НДР, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

П.В.Цимбал

Заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України, кандидат юридичних наук

Л.В. Омельчук

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

КОМІТЕТ З ПИТАНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ, НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5; e-mail: Suslova.Iryna@rada.gov.ua

16.02.2016

№ 133-121

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження у законотворчу діяльність

Як народний депутат України, голова підкомітету з питань гендерної рівності та недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, я, Сулова Ірина Миколаївна склала цей акт з приводу того, що мною розглянуто результати дисертаційного дослідження **Лазебного Анатолія Миколайовича**, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «**Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку**» щодо змін до чинного Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

Вважаю, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження Лазебного А.М. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають необхідних теоретичний і методологічний рівень, практичне значення, характеризуються науковою новизною і можуть враховуватися під час опрацювання змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Народний депутат України

Сулова І. М.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з навчальної та виховної роботи
Національного університету державної
податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент

М.В. Глух

«15» жовтня 2015 року

АКТ
впровадження результатів
дисертаційного дослідження в
навчальний процес

Комісія у складі: директора Навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора Назарова Віктора Володимировича; заступника завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України, кандидата юридичних наук Омельчук Любові Василівни; начальника Науково-методичного центру організації освітнього процесу Національного університету державної податкової служби України, кандидата юридичних наук, доцента Винниченко Лілії Олександрівни склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження на тему «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку», підготовлені здобувачем кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лазебним Анатолієм Миколайовичем, відповідно до навчально-методичних матеріалів використовувалися у навчальному процесі при викладанні дисциплін у студентів та курсантів Національного університету державної податкової служби України, а саме:

1. Лазебний А.М. Роль експерта-криміналіста у подоланні протидії розслідуванню злочинів / А.М. Лазебний, І.В. Грицок, Г.П. Власова // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Роль та місце ОВС у розбудові

демократичної правової держави», м. Одеса (Одеський державний університет внутрішніх справ), 23 квітня 2010 р., ч. 2. – Одеса: ОДУВС, 2010. – 352 с. – С. 81-82.

2. Лазебний А.М. Актуальні проблеми щодо створення експертного підрозділу в органах податкової міліції / А.М. Лазебний, О.Д. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Національне та міжнародно-правове забезпечення стабільного розвитку» (м. Львів, 2-3 березня 2012 р.). – Львів, 2014. – С. 100-101.

3. Лазебний А.М. Участь фахівців у допитах / А.М. Лазебний // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – 372 с. – С. 86-88.

4. Лазебний А.М. Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (63) 2013. – Ірпінь, 2013. – С. 182-188.

5. Лазебний А.М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства / А.М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (67) 2014. – Ірпінь, 2014. – С. 125-132.

6. Лазебний А.М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний, П.В. Цимбал // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 1 (2) 2015. – Ірпінь, 2015. – С. 53-58.

7. Лазебний А.М. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку / А.М. Лазебний // «Jurnalul juridic national: teorie și practică» («Национальный юридический журнал: теория и практика»): Научно-практическое правовое издание. – Республика Молдова (Republica Moldova). – 2015. – Iunie. – № 4 (14). – С. 131-134.

Додаток Ж

3

Основні результати дисертаційного дослідження Лазебного А.М. впроваджувалися:

- при читанні курсу «Криміналістика», «Кримінальний процес України» та спецкурсу «Проблеми досудового розслідування»;
- при підготовці робочих навчальних програм, методичних рекомендацій до проведення семінарських занять, організації самостійної та індивідуальної роботи з курсу «Криміналістика», «Кримінальний процес України» та спецкурсу «Проблеми досудового розслідування».

Комісія вважає, що результати проведеного дисертаційного дослідження Лазебного Анатолія Миколайовича, отримані на основі узагальнення існуючої практики використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України, в тому числі, при розслідуванні злочинів проти громадського порядку, є науково обґрунтованими і закладають теоретичні основи подальшого вдосконалення процесу розслідування цього виду злочинів.

Члени комісії:

Директор Навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України
доктор юридичних наук, професор

В.В. Назаров

Заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України,
кандидат юридичних наук

Л.В. Омельчук

Начальник Науково-методичного центру організації освітнього процесу Національного університету державної податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент

Л.О. Винниченко

Додаток 3

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

С.С. Чернявський

20. 10 2015

АКТ

впровадження у навчальний процес та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ результатів дисертації здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лазебного Анатолія Миколайовича «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: начальника кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії), начальника кафедри криміналістики та судової експертизи, кандидата юридичних наук, професора Весельського Віктора Казимировича, начальника докторантури та ад'юнктури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Сербина Руслана Андрійовича склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лазебного Анатолія Миколайовича на тему «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність впроваджені у навчальний процес та науково-дослідну роботу академії.

Матеріали дисертації Лазебного Анатолія Миколайовича застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами з навчальних дисциплін „Криміналістика”, „Методика розслідування окремих видів злочинів”, а також при підвищенні кваліфікації різних груп кадрів згідно з затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти НАВС, де як джерела рекомендовано такі публікації:

1. Лазебний А.М. Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний // Науковий вісник

Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (63) 2013. – Ірпінь, 2013. – С. 182-188.

2. Лазебний А.М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства / А.М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (67) 2014. – Ірпінь, 2014. – С. 125-132.

3. Лазебний А.М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві / А.М. Лазебний, П.В. Цимбал // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 1 (2) 2015. – Ірпінь, 2015. – С. 53-58.

4. Лазебний А.М. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку / А.М. Лазебний // «Jurnalul juridic national: teorie și practică» («Национальный юридический журнал: теория и практика»): Научно-практическое правовое издание. – Республика Молдова (Republica Moldova). – 2015. – Iunie. – № 4 (14). – С. 131-134.

5. Лазебний А.М. Роль експерта-криміналіста у подоланні протидії розслідуванню злочинів / А.М. Лазебний, І.В. Грицюк, Г.П. Власова // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави», м. Одеса (Одеський державний університет внутрішніх справ), 23 квітня 2010 р., ч. 2. – Одеса: ОДУВС, 2010. – 352 с. – С. 81-82.

6. Лазебний А.М. Актуальні проблеми щодо створення експертного підрозділу в органах податкової міліції / А.М. Лазебний, О.Д. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Національне та міжнародно-правове забезпечення стабільного розвитку» (м. Львів, 2-3 березня 2012 р.). – Львів, 2014. – С. 100-101.

7. Лазебний А.М. Участь фахівців у допитах / А.М. Лазебний // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – 372 с. – С. 86-88.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

Члени комісії:

В.К. Весельський

Р.А. Сербин

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник НДЕКЦ при УМВС
України в Хмельницькій області
полковник міліції

А.Л. Ганзюк

«12» СЕРПНЯ 2015 р.

АКТ

про впровадження
результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики Національного університету державної
податкової служби України Лазебного Анатолія Миколайовича у практичну
діяльність органів внутрішніх справ

м. Хмельницький

«12» СЕРПНЯ 2015 р.

Комісія у складі: начальника НДЕКЦ при УМВСУ в Хмельницькій області Ганзюка О.В., заступника начальника НДЕКЦ при УМВСУ в Хмельницькій області Дуди В.І., заступника начальника центру – начальника відділу криміналістичної експертизи, капітана міліції, кандидата юридичних наук Кравчука О.В. склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лазебного А.М. за темою «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку» застосовуються у практичній діяльності НДЕКЦ при УМВС України в Хмельницькій області.

Участь спеціалістів у розслідуванні кримінальних правопорушень даної категорії та застосування ними науково-технічних засобів (звуко-, відеозапису тощо) підвищить ефективність проведення слідчих (розшукових) дій, зробить їх більш цілеспрямованими і повними.

Висновки та рекомендації, сформульовані в зазначеному дослідженні, заслуговують практичного їхнього використання в діяльності НДЕКЦ при УМВС України в Хмельницькій області.

Члени комісії:

1. Ганзюк А.Л.
2. Дуда В.І.
3. Кравчук О.В.

Додаток К

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Управління МВС України
в Хмельницькій області
полковник міліції

«17» червня 2015 р.

АКТ

про впровадження у практичну діяльність
результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики Національного університету державної
податкової служби України Лазебного Анатолія Миколайовича

м. Хмельницький

«17» червня 2015 р.

Комісія у складі: т.в.о. заступника начальника-начальника МГБ УМВС полковника міліції Мельника С.В., начальника штабу УМВС підполковника міліції Когуня А.М., т.в.о. начальника УКЗ УМВС підполковника міліції Везденецького С.В. склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лазебного А.М. за темою «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку» застосовуються у практичній діяльності слідчого управління УМВС України в Хмельницькій області, а також під час проведення занять в системі службової підготовки та підвищення кваліфікації слідчих міських та районних відділів УМВС України в Хмельницькій області.

Підписи членів комісії:

1.
2.
3.

С.В. Мельник
А.М. Когунь
С.В. Везденецький